ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
196

EN UTNÖTT FOLKSKOLLÄRARES

ANTECKNINGAR OCH MINNEN

av

J.P. Martinelle

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Uppsala
Universitetsbibliotek

Blåsenhusbiblioteket

E : kc (P)

EN UTNÖTT FOLKSKOLLÄRARES ANTECKNINGAR OCH MINNEN

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXXII 2002 VOLYM 196
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

MINNEN OCH DOKUMENT X

EN UTNÖTT FOLKSKOLLÄRARES

ANTECKNINGAR OCH MINNEN

av

J.P. Martinelle

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
Redaktör: Docent Stig G Nordström
Adress: Box 2056, 750 02 Uppsala
Telefon: 018 – 51 05 50
Telefax: 018 – 54 44 53
Postgiro: 5 80 01 – 9
Medlemsavgift: 150 kr
Tidigare utgivna volymer kan beställas och i mån av tillgång expedieras från ovanstående adress.

ISBN 91-85130-69-9
ISSN 0347-8461

Tryck: Universitetstryckeriet Uppsala 2002

Innehåll

Inledning 5

Martinelles text

Författarens förord 19

Barndomstiden

Första kapitlet 21

De första barndomsminnena • Stockholmsresan • Fruktstölden • En argsint käring • Två människoliv räddade • Axplockningen

Andra kapitlet 26

Folkskoletiden • Kontorstjänsten • Kypare • Brännvinstiggare • Ortens dialekt • Munlås

Tredje kapitlet 31

Brukets rangklasser • Husaga • Husbonde och underhavande • Midsommarfesten • Ännu en stockholmsresa • Porträttet

Ungdomstiden

Fjärde kapitlet 36

Nattvardsskolan • Benbrottet • Seminariet • Ett lärarbetyg • Läroböcker • Seminariekamrater

Tjänstetiden

Femte kapitlet 41

Arbetsfältet • Min första examen • Lancastermetoden • Fortsatta studier • Hinder för folkskolans utveckling • Biförtjänster • Självbekännelse

Sjätte kapitlet 48

Lärarnas förhållande till barnen och deras hem • Mera folkupplysning • Kritik av normalplanen • Slöjdundervisningen • Vad har gjort pressen till tredje statsmakten? • S.A.F. och S.F.W.

Sjunde kapitlet 54

Litet skolhygien • Bristfällig andhämtning • Suddigt uttal • Hämmad hörsel

Åttonde kapitlet 59

En geografilektion • "Femte hjulet" • En drucken skjutsbonde • Livsfaror • Den 28 januari 1850 • Vid S. kyrka

Nionde kapitlet 64

Mitt inträde i H-o • Prosten R. • Vice pastorns skolrådssammanträde • En "hoppare" • Hundens deltagande i mässan • Läsning utan handbok • Kantorns misstag • Likbäraren i gropen • När sandtråget glömdes • Ingen person i tre-enigheten • En fördröjd nedkomst • Idioter • Också en bibelförklaring • Ärkebiskopsvisitationen • De följande prästerna

Tionde kapitlet 79

Kontraktets präster • Tvenne herdabrev

Elfte kapitlet 82

Distriktets inspektörer

Tolfte kapitlet 86

Postsparbanken • Vandrande sparkassor

Trettonde kapitlet 89

Ortens religiösa företeelser • Frälsningsarmén • Statskyrkans fiender • Skolans kristendomsundervisning • Sockenbibliotek

Fjortonde kapitlet 95

Den illa beryktade prästsäcken • Prästens ställning • Varför skall prästen vara gästgivare?

Femtonde kapitlet 98

Ett skollärarhem på 1860-talet • Familjens ekonomiska bekymmer

Sextonde kapitlet 101

Allmogens vanor och levnadssätt vid författarens ankomst till orten år 1847

Sjuttonde kapitlet 109

Ortens jordbruk, slöjd, bostäder, klädedräkt m.m.

Adertonde kapitlet 116

Ordspråk samlade i Harbonäs • En sjuårig fasta

Pensionstiden

Nittonde kapitlet 121

Min sjukdom • Facktidningar • Min befattning som klockare och organist • Sången inom församlingen • En argsint vaccinationsföreståndare • Kommunala uppdrag

Tjugonde kapitlet 131

Några ord om de större egendomarna inom H-o • Mina efterträdare i skolarbetet

Tjugoförsta kapitlet 136

Min familj • Min äldsta son och hans öden • Min andra maka

Johan Petter Martinelle
27/9 1827 – 27/10 1903

Inledning

Flera av de tidiga årgångarna av *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* innehåller lärarminnen. De utgörs av mer eller mindre ingående skildringar av verksamheten i skolan. Det hör till ovanligheten att att dessa minnen förutom en inblick i lärarens profession även skildrar människor, liv och sedvänjor. För drygt hundra år sedan skrev en lärare på sin ålders höst en sådan berättelse om sitt liv före, under och efter tiden som skollärare i Harbo, en liten ort i Uppland.

Berättelsen förekommer stundom bland referenser rörande de första folkskollärarnas arbetsbetingelser: *J.P. Martinelle, En utnött folkskollärares anteckningar och minnen*, tryckt 1900. Skriften är numera inte så lätt att hitta ens i bibliotekens samlingar. Sannolikt har inte många av dagens utbildningshistoriskt intresserade haft möjlighet att läsa vad Johan Petter Martinelle vill berätta om sitt liv från 1827 och till förra sekelskiftet. Därför utges nu hans skrift i nytryck som 196 i föreningens årsboksserie och som nummer tio i delserien *Minnen och dokument.*

Martinelle berättar inte bara utförligt om sitt arbete i skolan utan han har även många synpunkter på vad som rör sig i bygden. Han vill gärna antyda att skolläraren i likhet med prästerna var "en kyrkans tjänare". Man kommer förstås lätt att tänka på det kända ordstävet: "Vi prästerskap, sa' klockaren." Utan minsta avsikt att nedvärdera Martinelle måste nog konstateras att han har lätta drag av August Bondesons kända romangestalt Chronschough.

Martinelle nämner att han under sina fyrtio år som lärare i församlingen avverkat sex kyrkoherdar och ett par komministrar. Han inte bara beundrar prästerna utan har många gånger även kritiska synpunkter på deras uppträdande och vandel. Martinelles mer objektiva och väl belagda omdömen om enskilda präster förekommer som citat i ärkestiftets herdaminnen. Det finns dock i hans framställning personomdömen vars objektivitet kan ifrågasättas. Martinelle var en ivrare för nykterhet och var uppenbarligen negativ till de präster (och övriga) som med sitt leverne visade att de inte delade denna hans inställning. Den som dessutom hade en dålig eller oordnad ekonomi hade Martinelle inte mycket till övers för. Exempel på detta är en antydan i hans skrift att en av församlingens kyrkoherdar i fyllan och villan skulle ha drunknat. Sant var att denne rånmördades och kastades i Fyrisån efterlämnande utfattig änka med nio barn.

Martinelle ger kritiska kommentarer till skötseln av ortens lantbruk och framhåller både förtjänster och brister hos ortens godsägare och jordbrukare. Nogsamt redovisar Martinelle även vilka av traktens mer betydelsefulla jordägande familjer han ibland besöker eller regelbundet umgås med.

I boken behandlas inte bara arbetet i skolan utan det förekommer även etnografiska och folkloristiska inslag genom Martinelles skildringar av folkliga sedvänjor och egenheter som han mött. Ett par avsnitt i skriften är en smula udda; dels en skildring från början av 1700-talet om en piga som skulle ha levat utan mat i sju år, dels en berättelse om den äldste sonen Alberts deltagande i krigshandligar i Kuba och senare Filippinerna. Eftersom båda dessa avsnitt uppenbarligen inte är av något skolhistoriskt intresse kände årsboksredaktören tveksamhet om de borde tas med. Då de endast omfattar ett fåtal sidor är det rimligt att Martinelles arbete utges obeskuret.

Originalmanuskriptet, som tryckt omfattar 152 sidor i litet format, skulle enligt uppgift finnas hos Upplandsmuseet. Där finns dock endast en prydlig och lättläst avskrift från 1965, skriven i en anteckningsbok med linjerat papper. Bakgrunden till denna avskrift framgår av en notering på de två sista sidorna. Om den första avskriften ursprungligen gjorts från den tryckta versionen eller från originalmanuskriptet framgår dock inte:

> "Avskrift av en min föregående avskrift, varför läsaren torde förlåta blandningen av gammal- och nutidssvenska.
>
> Då jag finner innehållet alltför värdefullt att falla i glömska, överlämnar jag den till Upplands Muséet.
>
> Den gamle hedersmannen fick inte (som så många andra) sin sista önskan uppfylld.
>
> Familjen flyttade till Norrland och J.P. Martinelle ligger där begravd på Neder-Luleå kyrkogård.
>
> Markudden, Näsby Park den 1 augusti 1965
>
> Astrid Jacobsson, född Wiberg 27/6 1896 i Harbo förs"

I sin lilla bok har Martinelle förkortat så gott som alla namn och ortsangivelser till endast en eller två bokstäver. Det hade varit förståeligt om detta skrivsätt använts för namn på personer som tilldelas kritiska omdömen men "krypteringen" har genomförts konsekvent. När Martinelle återger sitt examensbetyg från folkskoleseminariet har han inte bara förkortat rektors och inspektors namn på detta sätt utan även sitt eget namn. I föreliggande utgåva har – så långt det varit möjligt – komplettering till fullständiga namn genomförts för att öka informationsvärdet. Det tillagda har då alltid placerats inom hakparenteser [...]. Stavningen har normaliserats för att underlätta läsbarheten.

Martinelle var fjärde barnet av sju syskon, barn till en hammarsmed vid Rånäs bruk, som låg några mil öster om Uppsala. Martinelle värvades i juni 1847 till lärartjänsten i Harbo direkt från seminariet i Uppsala, där han hade vistats sedan tre terminer. Då allmän folkundervisning beslutades i juni år 1842 gavs möjlighet

till dispens under fem år från kravet på skola med utbildad lärare, varför anställningen av Martinelle hade ordnats i allra sista ögonblicket.

Martinelle var sedan under hela sin yrkesverksamma tid bosatt i Harbo, en liten ort några mil i nordvästlig riktning från Uppsala. Harbo ligger i landskapet Uppland men tillhör Västmanlands län. Det geografiska läget var på Martinelles tid tämligen avskilt med dåliga vägar. Restiden till Uppsala – som var närmaste stad – med häst och vagn uppgick till minst fem timmar med rast halvvägs vid Kiplingekrog. Kommunikationerna med större tätorter i Västmanland var ännu besvärligare. Befolkningen i Harbo-Östervåla har sedan gammalt känt mer samhörighet med Uppsala län än med Västmanlands. En nutida och uppmärksammad tvist om länstillhörighet för denna trakt visar att fortfarande är kontakten med Uppsala viktigast.

En primitiv skollokal hade tillkommit i Harbo 1828 genom att en byggnad med måtten "15 gånger 9 alnar" hade uppförts vid kyrkan. Kyrkvaktaren Westerberg bereddes bostad i bottenvåningen. Lokalen för undervisning fanns i övervåningen. Bostaden var församlingens ersättning till Westerberg för den undervisning av barngruppen, som han bedrev trots avsaknad av lärarutbildning. (Westerberg hade f. ö. tidigare skickats till seminariet i Uppsala men kommit tillbaka utan examen.) Ersättning för undervisningen lämnades även från barnens föräldrar och utgick i form av ved för uppvärmning av Westerbergs bostad och dessutom från de föräldrar – som så kunde – som blygsamma kontantbidrag.

Martinelle övertog verksamheten efter Westerberg i samma skollokal men med något bättre avlöningsförhållanden. Det var sålunda en tämligen torftig miljö som mötte Martinelle och som han skildrar i sina minnen. Det dröjde till 1856 innan beslut kunde

Läse-ordning. Wårterminen 1848.

	Kl. 7—¾ 9	¾ 9 –¼ 10	¼ 10—10	10—11	11—½ 1	½ 1—1	3—5	5—6
Måndag	Religions Undervisning. Bön och Bibelläsning	Lexornas förhörande i Skolsalen	L — o — f	Allm. Historia och Skrifning	Skrifning och Sv. Historia	S — å — n — g	Geometri	Gymnastik
Tisdag				Grammatik och Skrifning	Skrifning och Geografi		Arithmetich	D.o
Onsdag				Naturlära och Grammatik	Skrifning och Chartrining		4 — 6 Deklama tions- och Talöf ningar	
Thorsdag				Sv. Historia och Geografi	Geometri och Skrifning		Arithmetich	Gymnastik
Fredag				Se Thorsdag	Skrifning och Sv. Historia		D:o	D:o
Lördag				Se Ons dag			Se Ons dag	

Martinelles andliga bagage från folkskoleseminariet kan inte ha varit vidare omfattande. Läsordningen ovan, som visserligen gäller för vårterminen 1848, kan ge en viss inblick i verksamheten vid folkskoleseminariet i Uppsala, där Martinelle utexaminerades vårterminen 1847.

fattas om ett nytt skolhus med lärarbostad. Inte förrän 1864 var det färdigställt. Martinelles livliga skildring av sina energiska försök att freda familjen från råttor i den nya bostaden ger en inblick i hur en lärarfamiljs bostadsstandard kunde vara vid den tiden.

År 1863 förtecknas den då anskaffade undervisningsmaterielen men särskilda läroböcker i geografi och naturkunnighet hade inte inköpts, eftersom de ansågs onödiga. Vid den generella löneregleringen för folkskolans lärare 1864 fick även Martinelle och hans familj en förbättrad levnadsstandard. Antalet skolbarn uppgick vid slutet av 1860-talet till omkring 200. Avdelningsläsning infördes då för att kunna halvera undervisningsgruppens storlek. Här och var i inspektörsrapporterna nämns Martinelle i positiva ordalag och han verkar ha varit en av de allra dugligaste lärarna i östra delen av Västmanlands län. Som skicklig organist visade han stor musikalitet och hade dessutom en omvittnat god sångröst.

I sina minnen vill Martinelle förmedla bilden av en saktmodig och skicklig lärare som möter sina elever med mildhet och godhet. Det förekom dock länge i Harbo en muntlig tradition att Martinelle var en sträng lärare, vilket var vanligt på den tiden. Han skall ha agat eleverna och då särskilt de fattiga barnen – något som Martinelle också mycket lätt antyder på något ställe i sina minnen – flitigt med sin käpp. Han haltade lätt och hade käpp efter ett benbrott i unga år. Ibland använde han käppen så kraftfullt att blodvite uppstod.

Ett kungligt cirkulär från 1864 fastställde vissa kompetenskrav för lärare och lärarinnor i småskolor. Landsting, skolinspektörer, skolråd och även privatpersoner började därför anordna enklare utbildningar som pågick under kortare tid, ofta endast några veckor. Det var sannolikt Martinelles pedagogiska skicklighet som gjorde att han engagerades i den utbildning, som finansierades av länets landsting och som förekom även i Harbo, av Martinelle

Klockan	Måndag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
8¾—9	Snygghetsmönstring, upprop och anteckning av frånvarande				
9—9½	Läsning av N. Testamentet med frågor av läraren över innehållet	Sång, bön och därefter Allmän Katekes förklaring 1)	Lika med måndagar	Lika med tisdagar	Läsn. av nästfölj. Sönd. Evang. med frågor
9½—10¼	Katekes o. Sv. Hist.	Läxuppläsning 2) av Bibl. hist. o. Geogr.	Naturl. o. Språkl.	Lika med tisdagar	Lika med måndagar
10¼—10½	Gymnast. och marschövning				
10½—10¾	Lovstund				
10¾—11½	Skrivn. ef. förskr.	Rätt- o. Ämnesskr.	Linear o. Kartritn.	Lika med tisdagar	Lika med måndagar
11½—12	Rätt- o. välläsningsövningar i läseböcker i Svensk Historia	Geografi o. Naturl.	Trädgårdsskötsel	Lika med tisdagar	Lika med måndagar
1—1¾	Räkn. på tavlor	Geometri o. huvudr.	Lika med måndagar	Lika med tisdagar	Lika med måndagar
1¾—2¼	Sångövningar				
2¼—2½	Gevärsexercis				
2½—2¾	Lovstund				
2¾—3	Kristend.-frågor av Lär. ställda till hela skolan ur L:a Kat.				
3—3½	Rätt- o. välläsn. i läseböcker med frågor och svar ur öppen bok				
3¼—4	Allmänna begrepps- o. åskådlighetsövn. under direkt ledn. av Lär. i Fysisk Geogr. med Glob o. Kartor	Rättstavn. o. Satslära m. ex. å stora tavlan	Beskr. av Lär. över Tr. alster o. pr. övning under tj. tid	Frågor av Läraren i Svensk Hist.	Muntlig naturbeskr.
4	Sång, bön och upprop				

Prosten Julius Robson var en av de först tillsatta folkskolinspektörerna. Han besökte bl.a. skolan i Harbo. Robson hade lanserat en läsordning som skulle ge omväxling i skolarbetet men framför allt avsåg den att motarbeta bruket av växelundervisningsmetoden. Martinelle hade tidigt övergivit den. Läsordningen kan ge en antydan om innehållet i Martinelles undervisning i Harbo vid mitten av 1860-talet.

omnämnd som "landstingsseminariet [i Harbo] som stod under min ledning".

Martinelle betroddes att vara ordförande för kommunalstämman i Harbo under åren 1883–1898.

Martinelle gifte sig 6/11 1856 med Fredrika Karolina Gafvelholm från Hacke. De fick fem barn Alma, Amanda, Albert, Algot och Agnes. Fredrika Gafvelholm var född 5/4 1829 i Harbo och dog 1/8 1911 i Sidensjö.

1/ Alma Maria Fredrika, f. 14/9 1857, † 12/4 1945; lärare i Uppsala, gift 24/7 1893 med kyrkoherden Fritz Kihlberg i Häggeby. Hon drev även skolhushåll för de egna barnen samt för några nära släktingars barn under deras skolgång i Uppsala. Barnen: Nils Stephan Johannes, Fritz Allan Johannes, Bertil Gregor Johannes och Maud Margit Kristina.

2/ Anna Amanda Elisabet, f. 30/6 1860, † i Piteå 19/11 1937, gift 2 juli (Martinelle uppger 2 juni) 1892 med förste komministern Johannes Lundblad i Nederluleå, senare kyrkoherde i Sidensjö. Barnen: Hans Ragnar, Torsten Albert, Agnes Elsa Fredrika och Hanna Siri Elisabet.

3/ Albert, f. 16/2 1863, † vid jultid 1927, noteras i utflyttningslängden för Harbo 19/3 1883 som "utflyttad till Nordamerika". En del hans öden i "Nordamerika" har återgivits i faderns lilla skrift men är i övrigt tämligen okända eller enbart ryktesvis beskrivna. Han blev sergeant i Förenta staternas armé. Han återvände till Sverige 1922 eller 1923 och vistades då hos systern Agnes i Piteå. Han dog under återresan till Nordamerika vid jultiden 1927.

4/ Algot, f. 13/10 1865, † 27/4 1934, grundade 1885 en IOGT-loge i Harbo med andligt och materiellt stöd från fadern. Han verkade som tidningsman och var redaktör i flera tidningar i Norrbotten: Gellivarebladet, Luossavaarabladet, Malmfältens tidningar och Norrbottens-Kuriren. Han dog i Överluleå.

5/ Agnes Amalia Gunborg, f. 14/11 1867, † 28/3 1945, blev småskollärare i Uppsala 1888. Hon tjänstgjorde först i Harbo, sedan vid Sidensjö kyrkskola där hon blev ordinarie lärare 1910. Hon bosatte sig senare i Piteå. Martinelle omnämner henne 1901 som "odisponerad" d.v.s. ogift, vilket hon också förblev hela livet.

* *
*

Martinelle uttrycker med de sista raderna i skrift en bestämd önskan att få stanna i Harbo och vila på kyrkogården i Harbo. Han skall vid avgången från sin lärartjänst ha köpt en tomt i Marbäck, Harbo för att kunna framleva de sista åren i sitt älskade Harbo. Stället kallas Sandgrind men han kom tydligen inte att fullfölja sina planer. Det finns dock sedan den tiden ett hus vid Sandgrind, som kom att inrymma f.d. sergeanten Lööfs diversehandel och även bebos bl.a. av en skomakare Belin.

Martinelle är begravd på kyrkogården i Nederluleå. Martinelle, som led av hjärtbesvär under de sista åren av sitt liv, dog hastigt under vistelsen hos dottern Amanda. Hon var – som ovan nyss nämnts – gift med Johannes Lundblad i Nederluleå. Martinelles änka bodde sedan kvar i dotterns familj i Nederluleå och senare i Sidensjö. Alla barnen Lundblad utbildade sig till lärare. Den äldste sonen var det kända undervisningsrådet Ragnar Lundblad och han var i likhet med sin yngre bror Torsten fil. dr. Deras syster Elsa avlade fil kand.-examen och hon var under åren närmast före sin pensionering en mycket vänlig och uppskattad övningsskollärare vid Folkskoleseminariet i Umeå i början av 1950-talet då årsboksredaktören var seminarist där. Den yngsta dottern Hanna blev skolkökslärarinna i Piteå sedan hon genomgått 1919 års lärarinnekurs vid Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala.

SGNm

Referenser

Den statliga regionala skolinspektionen 130 år 1861–1991. Gävle (1991)
L. Bygdén (utg), Hernösands stifts herdaminnen II (1923)
Georg Bäckström – Paul Lundh, Några blad ur Uppsala folkskolseminariums historia. Uppsala (1917)
Gustaf Elgenstierna, Den introduceradevenska adelns ättartavlor I–IX (1925–1936). Faksimilutgåva (1998)
Georg Erikson, Folkskolans historia i Västmanlands län. Västerås (1942)
Edvard Göransson, Svensk folkskolematrikel år 1922, del III. Stockholm (1923)
Härnösands stift 1904–1994. Präster och pastorat. Härnösand (1994)
Ludvig Nyström (utg.), Ärkestiftets herdaminnen IV. Uppsala (1893)
Håkan Theodor Ohlsson, Matrikel över svenska kyrkans prästerskap. Lund (1902)
Håkan Theodor Ohlsson, Matrikel över svenska kyrkans prästerskap. Lund (1914)
Karl-Gustav Söderhielm, Harbo socken. Östervåla (1971)
Uppsala universitet, Egendomsförvaltningens arkiv

Information från J.P. Martinelles dotter-son-dotter Kerstin Lejfelt

Författarens förord

Värde[rade] läsare? Den dalande solen bildar långa skuggor bakom trädens stammar, medan deras toppar ännu stråla i det nedgående ljuset. Vid en blick tillbaka på ett genomlevat liv, ter sig för hjärtat åtskilligt i mörker, men ock åtskilligt i ljus. En trekvartssekelslång levnad innesluter mycket, förtjänt att försvinna i glömska, men jämväl även något, värt att minnas. Sorg och glädje, tårar och löjen, medgång och motgång, stora förväntningar, brustna förhoppningar blandas i brokigt virrvarr, även i det liv, som undangömt och dolt leves av tusende i de låga dalarna. Även här nere finnas varelser med tankar och känslor.

Den gamle, som nu framlägger något av sitt inre och yttre liv, tillhör den allra äldsta stammen av våra folkskollärare. Han har således icke varit någonting stort i något avseende. Därför får du ej vänta något märkligt i uppställning, form eller språk, några lärda rön eller djuptänkta avhandlingar. Enkelt, konstlöst som hans liv förflutit, lika enkla och konstlösa äro hans anteckningar. De avsågo ursprungligen att blott stanna inom familjen, men några vänner funno dem – underligt nog – värda en större läsekrets, åtminstone bland ämbetsbröderna. Djärvheten att lägga dem under pressen i dessa tider, då alla och en var

"Ge ut rosor och ge ut minnen,
som allt bevittna förutom sinnen"

må därför förlåtas. Vill du ägna dem en stunds uppmärksamhet och överseende, skall det högligen glädja en gammal utnött folkskollärare.

Barndomstiden

Första kapitlet

De första barndomsminnena • Stockholmsresan • Fruktstölden • En argsint käring • Två människoliv räddade • Axplockningen

En gammal lektor vid ett av våra läroverk började en gång sin lektion i svensk historia så: "1814 är ett av de viktigaste årtalen i vårt lands historia. Vad hände då?" En av pojkarna svarade: "Då föddes ni, herr lektor."

Så kan jag ock säga, att 1827 är ett viktigt årtal, om icke för vårt lands historia, så dock för min egen. Jag såg nämligen då för första gången dagens ljus på ett bruk i Roslagen.

Barndomsminnet är starkt. Så ihågkommer jag mig själv såsom en tre års parvel, iklädd en röd eller grön kaskett och skor av samma färg samt en grå kolt. Dess ärmlinningar ersatte vanligen näsduken, trots allvarsamma förmaningar, i vilka riset spelade en viktig roll. På spiselmuren hade den fruktansvärde "mäster Erik" sin plats, dit min mor pekade, då pysen glömde att lyda. Mångfaldiga gånger fick jag göra hans bekantskap, ty det hörde till den tidens uppfostringssätt, att även ringare förseelser straffades strängt med kroppslig aga. Även bristande kunskap satte mäster Erik i verksamhet. Lilla katekesen skaffade mig ej sällan dylik förplägning. Särskilt kommer jag ihåg, att jag en gång fick stryk den ena dagen för stycket: "Vad är dagligt bröd?" och den andra för femte bönen: "Förlåt oss våra skulder"!

Bland mina barndomsminnen intager min första stockholmsresa vid sju års ålder ett framstående rum. En min kusin, kaptenskan fru S., pastorskan fru B. och lantbrukaren herr L. togo mig med sig till

huvudstaden på en sex och en halv mils resa. Pysen skulle tjänstgöra som grindpojke, fastän han ej lyckades öppna de mest krångliga grindarna. Hur han gladde sig över att få se Stockholm, vilken stad han dock göra bekantskap med på ett oväntat sätt.

På morgonen, dagen efter vår ankomst, tilläts det mig att från verandatrappan vid vår tillfälliga bostad se mig omkring. Men att gå ned för trappan var mig strängeligen förbjudet. Under det jag stod där, glömde jag till sist tillsägelsen. Jag kunde ej motstå frestelsen att se vad som kunde finnas på andra sidan husets hörn. Gaveln vette åt en annan gata. Jag skyndade utför denna, lockad av butikfönsternas innehåll, och kom ej hem förr än klockan 10 förmiddagen dagen efter. Det var ett det bekymmerfullaste dygn, som min kusin upplevde för min skull. Hon sprang hela tiden för att leta efter den bortkomne gossen. Hennes fötter blevo ömma, skorna gingo sönder, hon föll och stötte sig, men allt till ingen nytta; pojken förblev borta. Under hela dagen spatserade jag gata upp och gata ned. Det var så mycket att höra och se. Först klockan 10 på aftonen började jag att oroas vid tanken på huru jag under natten skulle skydda mig för vargarna. Mina tårar började att rinna, och ett samtidigt utbrutet regn sympatiserade med mig i min sorg. Jag var nu vid Roslagstull; vi hade in kommit genom Norrtull. Såsom min räddande ängel infann sig en fin, i "storm" klädd herre, som klappade mig vänligt på axeln och frågade, varför jag, lille parvel, var ute så sent på aftonen. Så gott jag kunde, besvarade jag hans framställda frågor. Jag fick följa honom till hans hem, där hans fru tröstade pysen med fruktpannkaka. Jag åt ivrigt, men somnade in under måltiden och väcktes på morgonen, liggande i en fint bäddad säng. Den snälla frun hjälpte mig med tvättning och påklädning, hon gav mig ånyo mat och till efterrätt en hjärtlig kyss. Hennes man tog mig ännu en gång om hand och följde mig ut till Hötorget. Där fick jag plötsligt se min kusin, men det var med en viss fruktan jag nalkades henne. Jag kände på mig, att jag förtjänat en grundlig näpst. Hon förde flyktingen hem och förelade mig att välja: antingen stryk eller bön om förlåtelse. Jag tvekade ej i valet.

Under den ödesdigra dagen, då jag var på villovägar, hade fru B. sett mig på Johannes kyrkoplan i sällskap med några skolpojkar, men hon hade trott, att jag kunde reda mig själv. Jag minns att jag höll på att komma i slagsmål med pojkarna, men räddades genom att taga till "harvärjan".

Under flykten tillsporde jag en halvstor gosse i en lång, brun rock, om han visste hvar min moster bodde. Svaret blev "Huru f-n skall jag kunna veta, var din moster bor." Detta svar från en så fin och vacker gosse föreföll mig mycket hårt.

Alltsedan vår stammoder frestades med äpplet, har frukt inneburit något mycket lockande, särskilt för pojkar. Brukträdgården var brukspojkarnas *Quarantana*. En kamrat förmådde mig en gång att hjälpa honom att där stjäla frukt. Med fickorna fulla av de finaste drivhusfrukter lupo vi bort, men jag erfor en oro och ängslan över vårt streck, som jag aldrig förr eller senare känt. Jag var övertygad om, att vårt brott snart skulle upptäckas och skaffa oss spö och fängelse samt namnet tjuv för hela vårt liv. Jag ville hos direktören bekänna mitt fel och bedja om förlåtelse, men min kamrat hotade med att i så fall draga försorg om, att han själv skulle gå fri, ehuru han stulit frukt otaliga gånger, men jag däremot skulle få dubbel ranson. Ingen bekännelse blev det av, oron gick småningom över, och nu återstår blott minnet.

Bastonader förskaffades mig tvenne gånger å rad av en gammal argsint gumma, som jag lyckats grundligt reta. Övre halvan av hennes lekamen sköt fram i 45 graders vinkel emot den nedre. Den långa svanhalsen uppbar ett huvud, vars tvenne stora ögon voro riktade, det ena uppåt till höger, det andra nedåt till vänster. Vacker var hon sålunda ej och för övrigt föga tåld av sina grannar.

Hon stod en dag på ladugårdsplanen, idkeligt ropande på sin motspänstiga gris: "Nasse, nasse, nasse!" Tillfället var frestande, och jag började härma henne. Hon blev arg och skrek på rospiggsmål: "Åll truten, 'undvälp, hom du hinte tiger, så ska jag tala hom'et för mor din." Jag upprepade även dessa ord. Hon skyndade då in till min mor, och nu visste jag, vilken traktering väntade mig vid hemkomsten. Det hjälpte icke, att jag ropade och bad:

"Söta, rara, socker-, sirap-, skorpmamma förlåt mig, jag skall aldrig göra om'et." Jag räknade slängarna denna gång, såsom jag tyckte, till tolv och fann betalningen för mitt ofog alltför stor.

En vecka senare mötte jag gumman och kunde för mitt liv ej underlåta, att i förbigående tillropa henne: "Nasse, nasse, nasse!" Med orden: "Hå 'ut, din sathunge, jag trodde licka (= likväl), hatt du nu skulle vetta 'ut", rusade hon in till mor igen. Ehuru min förskräckelse var stor, var jag dock för stolt att lyda henne och bedja om förlåtelse. Riset kom åter fram. Nu tyckes det, som om gossen hade bort akta sig för denna gumma, men då han åter mötte henne, bockade han sig mycket djupt med mössan i hand och sade: "Nasse, nasse, nasse". Denna fräckhet överraskade gumman till den grad, att hon aldrig sade ett ord mera därom. Ifrån den stunden fick hon vara i fred. Jag erhöll ock tillfälle att "församla glödande kol på hennes huvud" då jag räddade henne från att drunkna i Hammar-dammen. Från den stunden blevo vi de bästa vänner, och hon bad mig i min mors närvaro om förlåtelse för de stutar, hon förskaffat mig. Hon var den andra i ordningen, som jag lyckats rädda ur livsfara. Den första var en med mig jämnårig flicka, som, även hon i sanslöst tillstånd, uppdrogs ur den från dammen flytande ån. Utan min mellankomst hade tvivelsutan dessa båda människor omkommit. Men någon vidare uppmärksamhet väckte ej dessa tilldragelser, och något erkännande för mitt mod och min rådighet kom mig ej till del.

"Mäster Erik" sköttes vid behov alltid av min mor, utom vid ett tillfälle, då min far fann sig föranlåten att aga mig. Den gången hade jag försyndat mig mot brukets brandvakt M., som hade i uppdrag att övervaka bruksbarnens axplockning efter inkörandet av kornskörden. Pojkarna hade blivit lovade en viss ersättning för ett visst antal korgar upplockade ax. Det gick raskt för mig och några andra pojkar att få korg på korg fylld och framburen. Det skedde så, att vi lade oss bakom skylarna och ryckte av deras ax. Brandvakten, som anade argan list, lurade ut oss och gav oss några käppslängar. Kamraterna togo emot och tego, men jag bröt ut i otidigheter. Såsom brandvakt sjöng gubben vid nattens fyllda

timmar följande: "Klockan är tio, elva o.s.v. slagen. Gud bevare bruket för eld och fara."

Nu sjöng jag om och om igen flere gånger:

"Klockan är tio slagen.
M-r har fått löss i kragen."

Gubben var känd att hava ohyra. Jag anmäldes för min far för erhållande av välförtjänt näpst, vilken jag ock grundligt erhöll.

Detta var sista gång kroppsaga kom mig till del, och även under skoltiden undslapp jag lärarnas rotting, ehuru den flitigt användes på mina kamrater.

Andra kapitlet

Folkskoletiden • Kontorstjänsten • Kypare • Brännvinstiggare • Ortens dialekt • Munlås

Mellan fyllda åtta och tolv år bevistade jag brukets folkskola. De kunskaper, som där inlärdes, voro ytterst små. Växelundervisningsmetoden, som den tiden användes, var i sig själv högst olämplig. Därtill kom, att den här leddes av så okunniga och liknöjda lärare, som den förste och siste av dem på min tid voro. Dessa visade tydligt, huru en skola icke bör skötas.

Ett sådant samhälle, som bruket vid denna tid uppvisade, med råa seder och vanor, en följd av den dåliga skolundervisningen, brukets krogrörelse och den ännu tillåtna husbehovsbränningen, kunde ej vara någon god uppfostringsanstalt för det uppväxande släktet. Ej underligt då, att min moder, som såg eländet, flitigt måste begagna riset på en pojke, som troligen i likhet med de andra visade mer böjelse för det onda än för det goda. Dock torde lyckligtvis vid detta bruk såsom ock annorstädes bättre förhållanden nu mera hava inträtt såsom en följd av krogarnas och husbehovsbränningens avskaffande, en förbättrad skolundervisning och en större livaktighet på det andliga området.

Efter slutad skolgång fick jag en kortare tid anställning såsom kontorsuppassare vid bruket, varvid det ålåg mig bland annat att ringa hem arbetarna på bestämt klockslag. En dag föll jag på den idén att ringa hem arbetarna klockan sex i stället för halv åtta, naturligtvis till stor glädje för dem, men tillika till stor förargelse för bokhållarna. För att dölja mitt puts hade jag framflyttat kontorsklockans visare en och en halv timme. Huvudbokhållaren, en man med ytterst häftigt lynne och som förgäves hade försökt bringa mig till bekännelse, hade mig i gott minne.

En dag kom han från värdshuset, något beskänkt, och träffade mig på kontorstrappan, där jag satt och läste över multiplikationstabellen, som ej hunnit inläras i skolan. Utan ett enda ord till förklaring började han örfila upp mig. Jag skyndade hem utan att återvända. På eftermiddagen kom han till mitt hem för att återföra mig till kontoret. Min mor motsatte sig detta, emedan hon ej ville se sin son röd- och blåslagen. Behövdes kroppslig aga, önskade hon handlägga den saken själv, men vore tacksam, om bokhållaren åtoge sig att giva nödiga råd och förmaningar. Dock trodde hon, att han icke kunde riktigt behärska sig, vadan det vore bäst, att pojken tills vidare stannade hemma. Då han rusade i väg, slog bokhållaren dörren igen efter sig med sådan kraft, att en fönsterruta sprang sönder.

Följande dag, en söndag, begärde jag hos inspektoren befrielse från kontorstjänsten. Då jag steg in till honom, satt han och rakade sig. Jag omtalade mitt ärende och den traktering som beskärts mig dagen förut. Godmodigt svarade han: "Nej, min gosse, du skall ej lämna kontoret; jag skall tala med bokhållaren, och allt skall bliva ställt på god fot igen."

Utkommen från inspektoren, anropades jag av bokhållaren, vilken såsom gottgörelse erbjöd mig ett par fina byxor, en väst och vad det mera kunde vara. Jag skulle låta skräddaren göra om dessa plagg åt mig. Härmed var allt på det klara igen. Jag skyndade hem glad i hågen och förvånade mina föräldrar med den lyckliga utgången av denna affär.

Emellertid lämnade jag snart kontorsarbetet för att bliva kypare på brukets värdshus, där jag i tjänsteutbyte skulle få lära klaverspelning, vilket dock aldrig blev av. Jag blev här vittne till många löjliga scener, men något behag fann jag aldrig i denna sysselsättning att utminutera sexstyvers- och treskillingssupar.

Lördagarna voro riktiga supdagar, ty då skulle även de från arbete lediga hammarsmederna hava sig ett rus. De sutto i krogrummet på soffa och stolar och sågo saliga ut. Jag märkte, huru brännvinet gradvis verkade på de stackars varelserna. Till sist talade de och betedde sig, som om de nyss förflyttats hit från något dårhus. Häruti fick man med tålamod finna sig; det hjälpte ej att hålla några förmaningstal. Kommo de ej i slagsmål med varandra på

platsen, så hade alltid hustru och barn att vänta stryk vid mannens hemkomst, då han ej genast behövde intaga sängen.

Under denna min värdshustid var jag ofta utsatt för tiggare, icke sådana som begärde mat och penningar, utan brännvin. Synnerligt envisa i detta avseende voro en karl och en kvinna, men jag beslöt att härför radikalt kurera dem båda. Karlen lovade jag en viss kvantitet brännvin, om han ville äta upp ett tjog råa ägg med skal. Kunde han det ej, så skulle han aldrig mer få något brännvin. "Ta' 'it häggen" – blev svaret – "hä vurre hett gott mål för hen fattig stackare." Han fick äggen, och på några minuter voro de väl härbärgerade i hans magsäck.

På eftermiddagen samma dag utlovade jag ännu en viss kvantitet brännvin, om han åt upp en stor levande fisk, en sarv. Nu tänkte jag, att spelet skulle vara förlorat för honom, men jag bedrog mig. Med stor lätthet satte han i sig fisken, vilken sprattlade i hans breda gap, då han avbet huvudet. För innanmätet hade han ej rum på en gång, utan måste hålla under det med handen. Snart var emellertid fisken med fenor och stjärt förtärd. Mannen hade varit soldat, och, om jag minns rätt, deltagit i lantvärnet. Jag hörde sedermera, att sonen, som även var soldat, i likhet med fadern kunde äta till och med levande råttor.

Gubben var bergsprängare på bruket. En gång råkade han ut för ett sprängskott, som nästan klöv hans huvud. En fruktansvärd skråma uppstod, gående i sned riktning från pannan till hakan. Strax efter olyckan besöktes han av baronen på bruket. "Hu, så du ser ut, det måtte göra förskräckligt ont", utropade de, då de sågo honom. Därpå svarade gubben med sina kluvna mun: "Hå, de he' bära strunt." Han levde länge efteråt, med ett stort blått ärr, utvisande huru skottet tagit.

Lättare gick det att bliva befriad från kvinnans tiggeri. Hon fick en sup på ett halvt kvarter med en vink att skyndsamt dricka ur bägaren, så att ingen skulle märka det. Därmed tömde hon en dryck, som hon aldrig förr smakat. Måttet innehöll visserligen en fjärdedel brännvin, men de övriga tre fjärdedelarna av vätskan utgjordes av en naturprodukt, som hon dagligen själv kunnat leverera.

Nu vart det ett leverne på den gamla, döva, argsinta käringen, som ej kan beskrivas. Slående sig för magen, skrek hon: "He smaka salt, 'erre Jössus, vä' 'ar du närra hi mej, din 'elvetes hunge, håj, håj, jag dör." Hon levde dock länge efteråt, men min radikalkur, vars hemliga sammansättning hon genast fattade, befriade mig för alltid från hennes brännvinstiggeri.

Jag har ovan lämnat prov på ortens dialekt. Visserligen talade bruksfolket i allmänhet sitt modersmål någorlunda utan inblandning av rospiggska, men lantbönderna rådbråkade desto mera "ärans och hjältarnes språk". Lokalspråket läste alfabetet på följande sätt: Ha, b, c, d, he, häff, g, å, hi, j, k, häll, häm, hänn, ho, p, q, härr, häss, t, hu, v, häx, hy, z, hå, hä, hö. Ett exempel: "'Ern där, som 'åller på håck häter hägg, 'eter Halm". Jag tvivlar ej på att skolarbetet numera förbättrat uttalet.

En annan käring, icke fullt så begiven på starka drycker som den nyssnämnda, var i stället den mest pratsjuka och skvallriga kvinna, jag hittills träffat på, och det vill inte säga så litet. Då hon icke hade någon annan att tala till, pratade hon med sig själv. Ännu hade ingen lyckats hejda hennes ordström, som likt ett vattenfall brusade natt och dag. Att en så pratsjuk människa skulle ha många lögner och dumheter att säga om andra, var ju givet. Jag fick själv emellanåt vara ett föremål för hennes älskvärda uppmärksamhet. Dock, vad människan icke kunde åstadkomma, det förmådde Försynen. Efter en stunds pratande och skrattande började hon en gång samtidigt gäspa, då den malören inträffade, att munnen gick i baklås. Nu var det slut med pratet. Tungan slank fortfarande i det halvöppnade, snett ställda, tandlösa gapet, men ej ett ljud förspordes därifrån. Utan medlidande började de omkringstående håna henne, sägande, att vår Herre icke längre kunde fördraga hennes prat.

Läkaren lät vänta på sig några timmar, så att hennes från skönhetssynpunkt föga tilltalande fysionomi fick tid att genom ansvällning antaga ett ännu fulare utseende.

Då läkaren slutligen anlände, sade han, att det högligen förvånade honom, att hon ej hade något att säga, hon som var så beryktad

för att kunna prata sju stugor fulla på en kvällskvist. Han undrade vidare, om det vore skäl för henne och i synnerhet för hennes omgivning, att han lossade hennes tungas band. Men om hon lovade att hädanefter bättre tygla sin tunga, så skulle han avlyfta haken, som band hennes käkar. Och därmed gav han henne en bastant sinkadus, som ställde munredet i ordning igen. Vilket mirakel! Från denna stund blev kvinnan betydligt mindre talträngd.

Tredje kapitlet

Brukets rangklasser • Husaga • Husbonde och underhavande • Midsommarfesten • Ännu en stockholmsresa • Porträttet

Vid bruket gällde ej satsen: "Här finns ingen gemen, här äro bara korpraler", ty här funnos ej mindre än fyra skilda rangklasser. Den översta omfattande bruksägarefamiljen med anhöriga, den andra inspektor, bokhållare, bygg- och trädgårdsmästare, den tredje hammarsmeder med mästare och svenner, den fjärde slutligen de övriga arbetarna. Helt naturligt måste de underhavande visa bruksägarefamiljen vördnad och lydnad, vilket ej heller föll sig svårt, men inspektoren fordrade också för sin del en om möjligt ännu större vördnad från de underlydandes sida. Att under ett samtal med någon av dessa herrar behålla hatten på huvudet ansågs vittna om förmätet trots, som sällan lämnades onäpst, och aldrig tåldes den ringaste skymt av uppstudsighet eller egen vilja.

Några unga män hade på brukskontoret råkat i ordväxling med varandra, och ett slagsmål hotade att uppstå, men innan kalabaliken ännu begynt, rusar den nykomna inspektoren in bland dem, utdelande med en grov knölpåk hugg och slag till höger och vänster utan urskillning. Ett par av ynglingarna togo sig emellertid friheten förklara, att de voro oskyldiga till den uppkomna trätan. För denna djärvhet uppkallades de följande dag till kontoret, där de av inspektoren och hans medhjälpare erhöllo en så grundlig bastonad, att de sedermera en lång tid voro odugliga för arbete. Jag var närvarande vid denna ohyggliga avstraffning. Emellertid hänsköts saken till domstol, sedan läkaren först undersökt ynglingarna och förklarat, att endast deras ovanligt starka kroppskonstitution skyddat dem för framtida svårare följder. Domstolen måste emellertid på grund av den tidens vedertagna husaga och stränga husbondelagar frikalla inspektoren från allt ansvar.

I övrigt var förhållandet mellan husbonde och underhavande ganska gott. Men så gjordes också allt för arbetarnas bästa. Hammarsmedernas ställning lämnade intet övrigt att önska efter den tidens fordringar. De hade att månatligen uttaga sitt bestämda mått säd och saltvaror ur magasinet. Med förståndig hushållning behövde de ej lida någon brist. För varje barn, som förökade familjen, erhöllo de en fjärding säd mer per månad. Smederna fingo hålla sig med ett par kor, några får och minst en gris. Halm fingo de efter behov så ock tillmätta slåttermarker, men höets avslagning och hemforsling ombesörjdes av brukets lantbönder. Många gjorde sig dessutom en extra inkomst på lediga stunder genom fiske i de närbelägna sjöarna.

Det fanns en årligen återkommande fest, som av alla vid bruket motsågs med längtan och glädje. Det var midsommarfesten. Redan på midsommaraftonens förmiddag hade man undanstökat alla förberedelser till den stundande högtiden. Rum, förstugor och trappor hade blivit prydda med doftande björklöv, hägg- och syrenblommor. På aftonen vid sextiden började klädandet av majstången, varunder gossar och flickor tävlade om att frambära de vackraste ängsblommor och de största fång av löv. Stundom kunde ock de yngre medlemmarna av bruksägarefamiljen deltaga i det glada arbetet. Inom kort var den väldiga stången med mångskiftande färgprakt och sin lysande krona under jubelrop rest vid den på torget av plank byggda dansbanan.

Midsommardagen på eftermiddagen deltog det friherrliga herrskapet i folkets nöjen. Var baronen själv närvarande, avskötos de fem à sex kanonerna ett par, tre gånger. Och vilket hurrande? Det var ej ett inövat staccato utan ett frivilligt utdraget diminuendo. Innan herrskapet lämnade platsen, deltog det i en ringdans, som upptog hela torget. Vid ett sådant tillfälle sågs en gång den gamle mästersmeden sjunga inom ringen och i sin översvallande glädje skaka en duktig björkruska framför sin husbonde. Slutligen, när herrskapet bröt upp, följdes det genom parken till slottet av hela den glada folkhopen.

Middagsmåltiden, som av bruket bestods hammarsmeder, fogdar, rättare, spelmän med flera, avåts på värdshuset. Därpå tog balen sin början på dansbanan, varvid musik utfördes av tvenne fiolspelare, stundom understödda av en klarinettblåsare. Dansen varade till midnatt för att dagen därpå fortsättas. Fiolspelarna voro smeder vid bruket. Genom den grundliga traktering, som bestods dem, brukade dock snart deras toner mattas av. Lyckligtvis fanns då klarinettisten till hands för så vitt ej fiolen kunde upptagas av en annan virtuos.

Smedernas lag höll till på torgets ena sida, dagsverkarnas på den andra. För båda lagen fanns att tillgå ett rikligt förråd av brännvin, sill och bröd samt ett starkt och gott hembrygt öl, vilket allt tillhandahölls av bruket. Tog ej förrådet slut under de båda festdagarna, användes återstoden till att längre fram, efter en vecka eller så, ånyo traktera arbetarna.

Trots den rika tillgången på brännvin förekommo dock här på torget sällan några oordningar eller störande uppträden. Visserligen kunde även här en och samma uppträda på indianvis med skrän och hotfulla åtbörder, men eljes var det egentligen på värdshuset, dit de värsta bråkmakarna och slagskämparna bruka draga sig undan, som någon gång slagsmål av betänklig beskaffenhet kunde inträffa.

Under min vistelse på värdshuset erhöll jag till stånd att medfölja en kakelugnsmakare till Stockholm. Den förra resans äventyr för fem år sedan voro nu förgätna, och en vacker solskensdag i slutet av september företogs min andra färd till huvudstaden. Vid tiotiden på aftonen började ett stritt regn falla, som fortfor hela natten, och tillika blev det så mörkt, att man ej såg hand för ögat. Hästen lämnades fria tyglar. Han behagade då taga en avväg inåt skogen, utan att vi märkte det. Om en stund går kärran upp på en sten, varvid både häst och åkdon kastas omkull. Där lågo vi i becksvart mörker och iskallt regn utan att veta, var vi befunno oss. Lyckligtvis blevo varken vi eller hästen skadade, men i förskräckelsen höll jag på att svimma. Efter åtskilligt bråk i mörkret fingo vi upp både kärra och häst, men grimman kunde vi ej få fatt i, för att binda den senare

med. Höet, vilket han lät sig väl smaka, förmådde honom likväl att stå lugnt vid åkdonet. Selens under lösgörandet på marken kringspridda delar kunde vi ej heller återfinna i mörkret, utan ljus och tändstickor som vi voro. Att fortsätta färden var sålunda ej att tänka på, utan måste vi tillbringa natten sittande i kärran, alldeles genomvåta och genomfrusna. Det var en ohygglig natt för oss, som voro sommarklädda. Först i dagningen påträffades seltyget något söndrigt, men ej oanvändbart. Resan fortsattes, och vi kommo lyckligt fram till Stockholm, varifrån vi efter väl förrättat ärende återvände vid sextiden på aftonen, och hemkommo på morgonen omkring klockan fem efter en lika kall nattlig resa som på ditvägen.

Ännu återstår att skildra ett minne från barndomstiden. Jag har nämligen suttit för en målare. Konstnären i fråga var från Norrtälje och målade en längre tid i det nya slottet på Rånäs, men bodde på värdshuset. Han var i mångt och mycket en kuriös man och något vindögd. Hans artistiska blick måtte hava funnit ett lämpligt föremål i mig, ty han begärde att få måla mitt porträtt. Om hans begäran föranleddes av ett tilltalande yttre eller andra inbjudande egenskaper hos mig, som ej så noga kunna specificeras, det får läsaren själv avgöra.

Såsom liten blev jag ofta utsatt för kyssar från fina och förnäma damer, även från mindre fina och förnäma för resten. Längre fram i tiden kunde jag också få en och annan kyss, utan skarpare protester å min sida. Allt nog, jag satt för målaren ett och annat tiotal gånger, men blott kortare stunder varje gång, ty jag hade troligen ej tålamod att länge och orörlig stirra på honom eller något annat bestämt föremål. Emellertid tilldrog sig en händelse, som till stor förlust för eftervärlden gjorde slut på fortsättningen av måleriet. Vid ett tillfälle mer än lovligt berusad och förskräckligt vindande med sitt sneda öga, måtte konstnären ha sett mig dubbel; menande att felet var mitt, det vill säga, att jag ej satt tillräckligt stilla, sprang han upp för att giva mig en "orre", men osäker om, vilkendera av dubbelbilderna var den verkliga, råkade han slå den knutna handen i den vasskantiga dörrposten. Högra handens yttersida bar länge betydliga blånader därav. Jag blev även arg och, passande på, då

han lämnat rummet, gjorde jag med en pennkniv några skåror härs och tvärs över det halvfullbordade porträttet. Jag har sedan många gånger ångrat denna min dumhet.

Ungdomstiden

Fjärde kapitlet

Nattvardsskolan • Benbrottet • Seminariet • Ett lärarbetyg • Läroböcker • Seminariekamrater

Vid femton års ålder började jag min nattvardsläsning. Undervisning kunde man ej tala om här, ty det hela inskränkte sig blott till att så fort som möjligt och med så få andhämtningar, sig göra lät, upprabbla Lindblomska katekesens långa och många stycken (så kallad galopps-katekes). Någon begreppsutveckling eller vidare förklaring av styckena ansågs överflödig. På sexton "lektioner" var pensat genomgånget.

Mina framtida utsikter voro ganska mörka. Icke kunde min sysselsättning på värdshuset bereda mig någon betryggande utkomst, ej heller kände jag mig det ringaste manad att bliva hammarsmed eller någon annan sorts kroppsarbetare på bruket. Detta insåg ock prosten V[estin]. Därför påyrkade han hos mina föräldrar, att jag skulle skickas till någon orgelnist för att lära mig spela samt sedan bliva skollärare.

Obemedlade som mina föräldrar voro, kunde de ej förstå, huru detta skulle kunna ske. Prosten förklarade då, att ynglingen icke passade för att stanna på Rånäs, vadan han redan hade ombestyrt att direktör B. i A. skulle mottaga honom; vad penningar beträffade, sade han, kunde sådana få lånas ur kyrkokassan. Denna min första skuld på några hundra kronor blev i många år en tung börda att bära. Huru många bekymmer hade jag icke att kunna återbetala denna så väl som andra tillkommande lån. Men under all min oro var det mig dock en stor tröst att jag kommit att välja orgelnistens och skollärarens yrke såsom det för mig bäst passande. Därför minnes jag än med djupaste tacksamhet den ädle prosten V., som

satte verket i gång. Jag kom alltså 1844 till direktör B. och började genast mina studier i sång, klaver- och orgelspelning samt Drakes tre kurser i harmonilära. Men efter endast fjorton dagars vistelse på platsen inträffade en olyckshändelse, som höll på att för alltid avbryta den lovande framtidsbanan.

Kristihimmelsfärdsdag år 1844 hade på eftermiddagen några ynglingar samlats i en tallbacke bakom prästgården, där en större gunga hade uppsatts för prästherrskapets räkning, men som någon gång även fick begagnas av ungdomen i närheten. Jag, som även ville försöka den trevliga gungan, frågade, vilken av gossarna hade lust att göra en resa till sjunde himmelen med mig. En stadig yngling med börjad präktig prostmage intog stående ena stolen och jag i samma ställning den andra. Svängningen började och fortgick en stund. Plötsligen miste jag fotfästet, föll och slog mig mot en trädrot, varvid högra lårbenet sprang av. Jag domnade av och blev liggande orörlig en stund, och väl var det, ty hade jag stuckit upp huvudet, innan gungan hunnit stanna, så hade jag förvisso blivit huvudlös och dessa anteckningar oskrivna.

Av denna färd lärde jag dock, dels att det är lätt att falla, dels att på andra spjäla avbrutna ben. Jag inbars till prästarrendatorn, där jag var inackorderad. Läkare efterskickades 2 mil därifrån, men han befanns ej vara hemma, varför jag bäddades på bolstrar i en höskrinda för att föras till föräldrahemmet 4 mils väg. Den nattens färd glömmer jag aldrig. Benet slank hit och dit, smärtan var gräslig. Jag hemkom efter tolv timmars åkning. Brukets djurläkare G. efterskickades och behandlade därpå mitt benbrott på ett mästerligt sätt. Mina bestörta föräldrar försökte jag trösta genom att visa mig glad och uttala det hoppet, att jag inom några veckor skulle bliva fullt återställd. Plågorna försvunno, sedan benet blivit spjälat, men först efter sju veckors konvalescens fick jag återvända till min lärare. Han hade varit snäll nog att genast med första post skriva ett lugnande brev till de mina, sägande bland annat, att han var mycket belåten med mina musikaliska anlag och mitt livliga lynne samt att han hoppades snart få återse mig. Av denna olyckshändelse har jag ej sedan haft annan men, än att det ena benet blivit något kortare

än det andra. Dessa fjorton första dagar i A. gav mig även ett annat oförgätligt minne: fem liktornar, av vilka jag ännu har en kvar. Bruksskomakaren gjorde mig stövlar och galoscher; att de voro efter sista modet, fingo mina tår erfara.

Efter inhämtandet av den musikaliska kunskap, som på nämnda sätt och denna korta tid kunde vinnas, gjorde jag mitt inträde såsom elev vid folkskolelärareseminariet i Uppsala. Dess rektor på min tid, L.[Carl Johan Landgren], hade en stor undervisningsförmåga och var en utmärkt vinnande personlighet. Hans medlärare, även om han ej såsom skolman kunde jämföras med L[andgren], var dock både nitisk och flitig. Likväl gingo studierna på seminariet åtskilligt på slarv. Ämnena voro vittomfattande, den dryga kursen skulle vara genomgången på 2 à 3 terminer, och de förkunskaper, med vilka flertalet lärjungar fått inträde, voro mer än underhaltiga, vilket allt gjorde den meddelade undervisningen till ett virrvarr för den unge, oerfarne eleven. Såsom ett exempel på den tidens lärarebetyg framlägger jag här mitt eget.

Uti folkskolelärare-seminarium i U[ppsala] samt uti H. K. H. Hertigens av Uppland, Prins Frans Gustaf Oscars Folkskola har Eleven Johan Petter Martinelle, som är född d. 27 Sept. 1827 i R[ånäs] i tre terminer deltagit i läroövningarna och d. 3/6 och 12/6 1847 avlagt föreskrivna prov i de ämnen, vilka, enligt Kungl. Majestäts nådiga Stadga av den 18 Juni 1842, Folk-skole-lärare-kallet tillhöra, samt därvid erhållit följande vitsord:

Vid Teoretisk Examen den 12 Juni.

För ådagalagd skicklighet

I Stavning och innanläsning	Väl godkänd
”- Välskrivning	Väl godkänd
”- Rättskrivning	Godkänd
”- Svensk Grammatik	Väl godkänd
”- Katekesen	Godkänd
”- Biblisk historia	Väl godkänd
”- Fys. och Politisk Geografi	Berömlig
”- Fäderneslandets historia	Väl godkänd
”- Huvuddragen av Allmänna historien	Väl godkänd

”- Räknekonsten	Väl godkänd
”- Allmänna Begreppen av Geometri och linearteckning	Någorlunda godkänd
”- Naturlära	Väl godkänd
”- Kännedom av Växelundervisnings-Metoden	Godkänd

Vid Praktisk Examen den 13 Juni

För ådagalagd färdighet att meddela undervisning.

I Stavning	Väl godkänd
”- Innanläsning	Väl godkänd
”- Rättskrivning med Sv. Grammatik	Väl godkänd
”- Katekes	Med beröm godkänd
”- Biblisk historia	Med beröm godkänd
”- Textförklaring	Godkänd
”- Fys. och Politisk Geografi	Med beröm godkänd
”- Fäderneslandets historia	Med beröm godkänd
”- Naturlära	Med beröm godkänd
”- Räknekonsten, Teoretisk och Praktisk	Väl godkänd
”- Allmänna Begreppen av Geometri	Godkänd
”- Linearteckning	Godkänd
”- Enkel Gymnastik	Godkänd
”- Kyrkosång	Med beröm godkänd

Och har eleven J. P. M. den tid, han Seminarium och skolan bevistat, ådagalagt Berömlig Flit och Berömligt Uppförande, vilket allt honom till Betyg meddelas.

U[ppsala] den 12 Juni 1847.

L. A. A. [Lars Anton Anjou]	C. J. L. [Carl Johan Landgren]
Seminarie-Inspektor	Seminarie-Direktor.
(Sigill.)	(Sigill.)

Läroböckerna

De ämnen och läroböcker, som den tiden skulle inhämtas på seminarium, voro följande:

I Stavningsläran: Oldbergs hemskola, Almqvists rättstavningslära.
” Innanläsningsläran: Oldbergs metodik, Svedboms läsebok.

" Rättskrivning: Cedervalls stilövningar, Svedboms läsebok.
" Svensk språklära: Schrams formlära, Svedboms satslära.
" Kristendom: Sefströms katekes, Cnattingii bibelläsebok, Krummachers bibelkatekes, Gerlachs och Liscos bibelförklaring.
" Geografi: Platous sammandrag.
" Fäderneslandets historia: Ekelunds och Dahms läroböcker.
" Allmänna historien: Bredows sammandrag.
" Naturlära: Schlez lärobok.
" Räknekonsten: Zweigbergs räknebok, Landgrens huvudräkningskurs.
" Geometri och linearteckning: Lagerhamns och Alreiks läroböcker.
" Välskrivning: Mentzers kalligrafiska skrivmetod.
" Växelundervisningsmetoden: Oldbergs metodik.
" Gymnastik: Lings reglemente.
" Kyrkosång: Nordbloms och Dillners sångläror.

Bland mina seminariekamrater funnos flera, som uppnått 40 à 50 års ålder. Dessa voro vanligen förut anställda organister och klockare, som nu i enlighet med 1842 års skollag måste genomgå seminariet för att få övertaga folkskolan i sina respektive församlingar.

Redan dessa äldre och mera erfarna män hade svårt att genomgå den förelagda kursen på den korta tiden av 2 à 3 terminer. För de 17- och 18-åriga eleverna, som icke ens besökt någon ordentlig folkskola, såsom fallet var med mig och flera andra, blevo seminariestudierna högst ansträngande. Det fanns visserligen 20- à 30-åringar, som genomgått några klasser i elementarskola eller någon bättre folkskola, men även dessa hade fullt arbete att följa med. En var musikdirektör, och en annan hade varit operasångare, vilka båda förestodo sångövningarna vid seminariet.

Tjänstetiden

Femte kapitlet

Arbetsfältet • Min första examen • Lancastermetoden • Fortsatta studier • Hinder för folkskolans utveckling • Biförtjänster • Självbekännelse

Att uppbryta och odla en sådan vildmark, som det arbetsfält, jag i juni 1847 övertog, var ingen lätt sak. Men jag var ung och hågad för arbetet samt tänkte högt om min egen förmåga och lärdom. Nu skulle storverk utföras. Före min ankomst till platsen hade där ej funnits någon skola. Visserligen anlitade en och annan familj en gammal gumma för att lära deras barn abc-boken, och kyrkvaktaren, tillika kantor, hade vistats några veckor vid Uppsala seminarium i avsikt att framdeles kunna övertaga en blivande folkskola härstädes, men studierna blevo honom för svåra, varför han måste sluta. Jag började skolan med 135 barn, däribland kommande årets nattvardsungdom, vilka dagligen skulle besöka skolan 6 à 7 timmar.

Skolsalen var belägen i andra våningen, och barnen kommo dit upp på ett slags stege, som skulle hava namn, heder och värdighet av trappa. Efter vår tids fordringar skulle skolrummet kunna rymma 20 à 30 barn, och det blev naturligtvis överfyllt med fullsatta långbänkar och efter väggarna dubbla rader barn utan sittplatser. Förmånen att få sitta måste skola sålunda gå i tur och ordning mellan barnen. Ingen av de tre fönsterlufterna kunde öppnas. För att erhålla litet frisk luft måste dörren till trappskjulet stå öppen både vinter och sommar. I nio år hade jag att dragas med denna lokal.

Efter fyra veckors läsning hölls examen, den första av de åttiosju terminsexamina, som jag hållit. Huvudsakligast blevo nattvards-

barnen förhörda på det katekesområde, vi på denna korta tid hunnit genomgå. Allt gick ganska bra, och vördiga prästerskapet uttalade sin belåtenhet med resultatet. Det goda vitsord, jag så erhöll av min första käre kyrkoherde, bidrog icke så litet att understödja den höga tanke, jag redan förut hyste om min skicklighet och förmåga. Det var den kommande tiden förbehållet att lära mig annat.

Den metod, som tillämpades, var den så kallade växelundervisningen eller lancastermetoden. Lärjungarna fördelades i smärre kretsar (cirklar), i undervisningen under lärarens övervakande sköttes av mera försigkomna elever (monitörer). För läraren själv var denna metod ej så oäven, ty sedan maskineriet satts i gång, kunde han slå sig ned i en vrå vid en bok eller tidning eller ock lämna skolrummet för att syssla med varjehanda andra saker. För min egen del fann jag snart det vara nödvändigt, att läraren själv omedelbart ledde undervisningen, men därtill behövdes, att grundligt förbereda sig i dagens ämnen. Ju mera tiden framskred, termin efter termin, desto mer måste jag ägna mig åt förstudier. Jag läste ständigt, och ju mer jag läste, desto mer fick jag syn på bristerna i mitt vetande, och i samma mån försvunno de höga tankarna om mig själv. Väl var det, ty därigenom blev hjärtat ödmjukare och möjligen bättre skickliggjort för det viktiga uppfostringsarbetet.

Tålamod och självbehärskning äro särskilt på skolans område något högst nödvändigt, synnerligast om ingen uppmuntran och hjälp kan erhållas från församling eller skolråd. Jag torde icke fullständigt hava saknat dessa gåvor, alldenstund jag stannat i denna socken hela mitt liv, fastän jag, utan att söka, från flere håll varit erbjuden bättre platser. Under den första tiden fick jag ej sällan höra, att skolan var ett otyg, en onyttig börda för församlingen: "skolan kunde saklöst vara borta, ty sockenborna ha kunnat läsa förr å ..." Och skolrådsordföranden hördes säga till folket, "att det vore detsamma, om ungarna skickades till skolan eller icke, ty där sysslades med en hel hop, som ej angick dem att veta. Katekesen fick där stå tillbaka, och dock vore den det viktigaste." I följd av sådana ord började barnen allt talrikare utebliva från skolan, så att av omkring 200 inskrivna barn till slut blott 25 infunno sig. För att hindra detta

oskick lyckades jag till slut få pålyst att föräldrar och skolbarn under sommarferierna rotvis skulle sammanträda på bestämda dagar. Jag anställde då förhör och framhöll därvid för de i synnerhet talrikt närvarande mödrarna de menliga följderna av att hålla älsklingarna från skolan. Detta verkade, så att vid följande höst termins början 126 barn infunno sig. Skolgången blev sedermera allt framgent någorlunda jämn. Vid ett tillfälle besökte jag en kamrat i en av grannsocknarna, där det blott fanns en skola och i denna endast åtta barn närvarande. "Huru många skolpliktiga barn finnes det i socknen?" frågade jag. — "Åtskilliga hundra!" blev svaret. — "Varför gå ej flera i skolan?" — "Skolrådsordföranden ser helst att de hålla sig därifrån, och mig skadar det icke, att de utebliva."

De många och svåra hinder, genom vilka folkskolan åtminstone under de första tiderna hade att bryta sig fram, måste i hög grad hämma hennes välsignelsebringande verksamhet. Skulle läraren ej svälta alltför mycket på den ringa lönen av sexton tunnor säd, hälften in natura och resten löst efter årets markegångspris — en lön som jämte födan gavs mången dräng den tiden — måste han söka skaffa sig någon bisysselsättning. Härvid blev ofta, sorgligt nog, denna huvudsak och skolarbetet bisak. Ett annat hinder för skolans verksamhet var skolstyrelsernas liknöjdhet och okunnighet. Med undantag av ordföranden voro på landet skolrådets ledamöter den tiden mestadels allmogemän, som knappast kunde läsa i bok eller skriva mer än sitt bomärke. Många av dessa hedersmän sågo helst att allt, vad skola hette, vore borta, och då ordföranden stundom var av samma tanke, så kunde även en nitisk lärare icke uträtta mycket. Ledamöterna besökte aldrig skolan och ordföranden blott vid examina, och då intresserade han sig endast för katekesens ordagranna utanläsning.

Någon skolmateriel kunde naturligtvis icke erhållas.

1842 års folkskola, på väg att helt och hållet gå under, ingöts nytt liv av den ädle människovännen greve Torsten Rudenschöld, död 1859. Mig gavs ett tillfälle att vid ett personligt sammanträffande utbyta åsikter med honom. Dock kunde jag ej se någon möjlighet till förverkligande av hans plan att göra socknarnas folkskolor i

dåvarande skick till överskolor för utbildning av de "eliter" (bylärare), som fordrades för att förestå roteskolarna i byarna. Men hans grund i fråga om folkundervisningen hava dock i huvudsak följts vid ombildningen av folkskolan, och den väckelse, han gav till hennes uppryckande, var av högsta betydelse.

Slutligen kom regering och riksdag med sina folkskoleinspektörer, och genom dem fick folkskolan sin nuvarande mera tillfredsställande ställning.

Skolrådsordförandena under de första tiderna kunde icke inse, att om undervisningen skulle kunna bedrivas med kraft och framgång, måste nödig materiel anskaffas. Då jag framställde begäran härom, fick jag vanligen till svar, "att jag skulle lära ungarna katekesen, något innanläsning och möjligen litet skrivning. Innanläsningen kunde övas i testamentet och psalmboken, vilka barnen få hålla sig själva." Biblisk historia efterfrågades aldrig i nattvardsskolan, endast katekesens ordagranna läsande utantill.

Då man påpekade, att skollagen föreskrev mer än detta, såsom geografi, historia och naturlära, så blev svaret, att "sådant vore överflödigt för bondungar att ha reda på."

Jag kunde och ville icke underkasta mig denna inskränkning. Vad var att göra? Jag lyckades förmå en del barn att hålla sig själva en lärobok i biblisk historia, och i fäderneslandets historia utskrev jag något tiotal exemplar, sammandrag av de viktigaste händelserna och årtalen för de mest framstående tilldragelserna i vårt lands utveckling och förhållanden till övriga stater. Dessa sammandrag fingo de mera skrivkunniga barnen avskriva, under skrivövningarna, för att lägga dem till grund för lärarens muntliga undervisning i ämnet.

I geografi utskrevos även dylika häften, som dock kunnat vara överflödiga då jag upptäckte, att geografi bäst inläres vid kartan, åtminstone då läraren själv undervisar. Kartor utarbetade jag så gott sig göra lät; välskrivningstabeller likaså. De viktiga svarta väggtavlorna saknades länge. Nutida folkskollärare kunna ej göra sig en föreställning om, huru många och stora motigheter en samvetsgrann lärare denna tid hade att bekämpa. För den nya tid, som nu

uppgått för skola och lärare, ha de att tacka den gudasända folkskoleinspektionsinstitutionen.

Såsom ovan nämnts tvungos lärarna av en otillräcklig avlöning att söka bifortjänster, huru störande inverkan detta än hade på skolarbetet. Även jag befann mig i samma nödställda belägenhet och måste söka någon utväg till mina inkomsters förökande, på det att mina egna och min familjs umbäranden och försakelser ej skulle bliva allt för stora. Men varmed skulle jag börja? Något lantbruk hade jag icke lärt, "gräva orkade jag icke, tigga blygdes jag". Men lyckligtvis hade mitt lärarearbete och min undervisningsmetod fått gott rykte, så att elever både från när och fjärran sökte min undervisning för inträde dels i seminarier, elementarläroverk, Fjellstedtska skolan, dels praktiska yrken och slutligen även för övning i sång, orgel- och pianospelning. Antalet av sådana elever, de inberäknade, som besökte landstingsseminariet, vilket stod under min ledning, torde uppgå till tvåhundra. Den årliga ersättningen var av dem erlade för husrum, mat och undervisning utgjorde 150 à 200 kronor. Min behållning därpå var ytterst liten. Dock funnos några få elever, som höllo sig själva husrum och mat i närmaste gårdarna, och dessa betalade för undervisningen efter 100 kronor per år. Detta gav mig någon förtjänst. På denna min bisysselsättning gjorde skolan vinst. Flertalet av eleverna innehade nämligen endast en ringa skolunderbyggnad, och fingo därför i början dela de egentliga skolbarnens undervisning i skolrummet, ehuru de vid skolans slut för dagen hade att redogöra för, vad de där under dagen inhämtat. Dessa unga damer och herrar ville ej gärna bliva förhörda samtidigt med skolbarnen, ty det hände, att dessa voro dem överlägsna. Skolbarnen ville icke i sin ordning stå med skammen inför eleverna. Mellan äldre och yngre rådde därför en hälsosam tävlan, åt vilken jag hade allt skäl att glädjas.

För månget barn var väglängden till skolan tre fjärdedels mil och därutöver; likväl försummades sällan någon läsdag. Klockan sex à sju om morgnarna infunno sig de flesta för att i skolrummet inlära dagens läxor. Under den mörka årstiden medförde de ljus. Av dessa tidiga besök, som jag ej ville hindra, tvangs jag för ord-

ningens upprätthållande att lika tidigt sitta i katedern. På samma gång jag hade ett vaksamt öga på barnen, förberedde jag mig själv till dagens arbete. Vid samma stillhet och ordning, som under de vanliga lektionerna, voro de visserligen icke nu bundna, där de samlades kring kartor och planscher. Efter fem à sex timmars sysselsättning i den egentliga skolan återstod för mig ännu åtskilliga timmars undervisning av eleverna i de ämnen, folkskolan icke behandlat, med förhör, med musiklektioner och så vidare. Denna elevundervisning fortgick i åtskilliga år. Min förste och äldste elev var den nu mera framstående skolveteranen B. [Anders Bergman] som, utrustad med stor undervisningsförmåga och kärlek till sitt kall, under många år välsignelserikt verkat i D[annemora] skoldistrikt Jag har haft den stora glädjen att se många av mina forna elever intaga en aktningsvärd samhällsställning såsom präster, skollärare, militärer, handlande m.m. Både i ord och handling ha åtskilliga av dem visat, att minnet av den gamle skolläraren ej av tiden utplånats.

Den värde[rade] läsaren finner måhända det myckna talet om mitt eget jag tröttande, men jag har den svagheten att gärna vilja framhålla min bäste vän och i detta avseende är jag mig själv närmast. Vid oförrätter har jag alltid försökt att behålla jämnmodet, även om jag ej alltid "hållit munnen", utan sagt sådant, som hellre bort vara osagt. Ett annat mitt fel, som du, käre läsare, icke skall för hårt klandra, har varit, att jag alltför lätt har trott flertalet människor om gott. Detta har givit mig mången bitter erfarenhet. Att bedöma den ene eller andre personens karaktär och bemöta envar efter hans individuella natur är ej lätt. Men med avseende på mina skolbarn tror jag mig i detta hänseende hava lyckats bättre. Ehuru även här, Gudi klagat, misstag blivit gjorda, vet jag dock med mig själv, att jag med varmaste kärlek omfattat mina skolbarn och försökt att för dem vara såsom en älskad fader, vilket ingalunda hindrat mig från att förmana och bestraffa, där trots och olydnad gjort sig gällande. Barnen från bondehemmen voro med få undantag lätt-tuktade. Sämre ställt var det med barnen av statfolk och hantverkare, icke i intellektuellt avseende – snarare tvärtom – utan i sedlighet, en

följd måhända av barnens större ekonomiska betryck. Det spörsmålet: "Vad skola vi äta, dricka och kläda oss med?" gav föräldrarna mindre tid och tillfälle att aktgiva på barnens moraliska utveckling. Sådana barn måste därför efterhållas strängare i skolan; men detta förskaffade mig icke sällan ganska stora obehag, klandrande omdömen och hot om hugg och slag. För detta fann jag dock en ursäkt i föräldrarnas ringa begrepp om uppfostran.

Sjätte kapitlet

Lärarnas förhållande till barnen och deras hem • Mera folkupplysning • Kritik av normalplanen • Slöjdundervisningen • Vad har gjort pressen till tredje statsmakten? • S.A.F. och S.F.W.

Det heter, att mellan å ena sidan barnens hem och föräldrar och å andra sidan skolans lärarepersonal bör råda förtroende och vänskap. Läraren tale med föräldrarna i förtrolighet om deras barn, upplyse dem om barnens skick, seder och arbete vid skolan samt söke deras medverkan att få bort hos barnen rådande vanarter och lättja. Det lyckas nog ibland att uppnå denna växelverkan mellan skola och hem, men oftast uppstår bitterhet och missnöje, ja hat, om läraren vågar inför föräldrar göra några anmärkningar angående barnen. De finna sällan några fel hos sina älsklingar. Föräldrarna på landet tillhörande allmogeklassen äro ofta råa och okunniga i sina seder och blunda för de oarter och ovanor i hemmet, som dock i skolan måste strängeligen beivras.

Jag tror att besöken i hemmen, åtminstone på landet, böra ske så sparsamt som möjligt. De flesta önska helst att undslippa alla påhälsningar, så vida ej läraren blivit särskilt inbjuden, i vilket fall han alltid bör infinna sig, med fara att eljes bli ansedd för högmodig. Att komma till gårdarna under deras vardagsarbete och störa folket i deras göromål, det vet jag av egen erfarenhet icke är välkommet; ej sällan hava lärarens anmärkningar om barnen inför föräldrarna verkat motsatsen till vad som åsyftades. Och ej sällan kan man få höra, att barnen i hemmet växte upp såsom små änglar, men sedan de börjat skolan, ja då - - -.

Man må gå huru visligt som helst till väga för att ej såra, så varder dock lärarens upplysningar ej väl upptagna, och detta gäller icke minst rika och goda hem.

Mycket har i vårt land gjorts i folkupplysningsarbetets intresse, men åtskilligt återstår ännu att göra. En livssak för skolan är lärarens betryggade ekonomiska ställning, ty huru kunna verka med glädje och framgång i ett så mödosamt och fordrande arbete som hans under bekymmer för dagens nödtorft? Fäderneslandets framtid ligger i lärarens hand, ty han skall dana dess kommande öden. Tysklands seger över Frankrike 1870 tillskrevs allmänt och med rätta lärarekåren, som i folkets hjärtan inplantat och utvecklat mod, pliktkänsla och fosterlandskärlek. Med huru mycket större kärlek till sitt kall skulle ej en lärare kunna arbeta, om han vet, att detta skänker honom nödigt uppehälle; då har man ock rätt att fordra, att han ägnar all tid och all kraft åt sin viktiga livsuppgift. I vårt land tog lärarnas svåraste svältdiet slut år 1864, då lönen fördubblades från 200 till 400 kronor. Sedan har denna lön tid efter annan höjts och är för närvarande 800 kronor.

Genom folkskoleinspektörernas åtgöranden hava också en mängd skolhus ombyggts och ännu flera nya uppsatts med tidsenlig inredning. Skolmateriel har anskaffats av varje behövligt slag, skolreglementen hava omarbetats, lärare och lärarinnor anställts. Ofta nog har detta skett under kamp och strid, och ännu återstår mycket att genomkämpa innan man nått det mål, till vilket man bör sträva att komma. Ett önskemål är en förenklad normalplan för undervisningen i folk- och småskolan. Den av år 1889, ett onekligen väl utarbetat och genomtänkt arbete, borde dock endast hava upptagit fast småskola: a) med två årsklasser, vardera klassen undervisad av särskild lärarinna; b) med två årsklasser, samtidigt undervisade av samma lärarinna. Övriga slag av i normalplanen framställda småskolor visat sig vara olämpliga. Den så kallade mindre folkskolan är rent av ett oting, som aldrig borde hava omnämnts.

I fråga om fast folkskola hade det varit nog, om normalplanen upptagit: A) skolor med fyra årsklassser, vardera klassen undervisad av särskild lärare eller lärarinna; B) med två avdelningar, av vilka vardera omfattar två årsklasser, som undervisas av särskild lärarinna; C) med två avdelningar, av vilka vardera omfattar två årsklasser, men båda undervisas av samma lärare eller lärarinna på särskilda

tider. Dessa trenne slag av folkskolor förtjäna att förordas. Alla andra slag borde utdömas, icke minst den flyttande folkskolan, vars tillvaro försvaras med hänvisning till de långa skolvägarna.

Redan litt. E. i normalplanen med fyra årsklasser samtidigt undervisade av samma lärare eller lärarinna är med hänsyn till undervisningens resultat en tämligen olämplig form av folkskola; men ännu sämre ställer sig litt. F. med två småskole- och fyra folkskoleklasser, samtidigt undervisade av samma lärare eller lärarinna. Ledsamt nog höra flertalet skolor på landet under dessa litt. E. och F. I dessa skolor hava de så kallade tysta övningarna blivit ett nödvändigt ont. Läraren förmår omöjligt undervisa alla barnen samtidigt; han måste därför syssla med en eller två klasser i sänder och låta de övriga fördriva tiden med dessa tysta övningar, som varken äro tysta eller övningar. Varje barn behöver mer än väl lärarens omedelbara ledning och eftersyn. Huru mycket därav kan med en sådan anordning komma de fyra eller sex klasserna och ännu mindre varje enskilt barnöra till del? Småskolan får i de flesta fall stå tillbaka, men då undervisningens grund blivit slarvigt lagd, bliver ock kunskapsbyggnaden lös och vacklande. Småskolan är alltför viktig till att på detta sätt bortslösas. Men felet är systemets, icke lärarens. Icke utan skäl klaga både föräldrar och skolråd över att det som de dryga skolåren åstadkomma föga motsvarar det man har rätt att vänta för sitt arbete och sina utgifter. Skall undervisningen bedrivas med kraft och framgång, måste dessa skolformer, särskilt litt. F., skyndsammast upphöra; vare det sagt såsom ett vänligt, men allvarligt råd till dem, det vederbör. Småskoleklasserna måste skiljas från folkskolan och utgöra egen skola med särskild lärarinna, de ur småskolan detta och föregående år uppflyttade barnen även de bilda en egen skola, övertagen av särskild lärare eller lärarinna. Ett stort steg framåt till det bättre vore det tvivelsutan, om dessa önskemål kunde förverkligas. Och månne det skulle vara svårt att göra detta med litet mera god vilja å församlingens eller ännu hellre riksdagens sida?

I allmogekommuner kommer man ej fort, då det gäller kostnader för skolväsendet. För att undgå några få kronors utgift kunna

till och med de förmögnaste och mest inflytelserika bland bönderna motsätta sig behövliga förbättringar. Sådant har varit fallet i alla tider, och många sakna ännu nödig insikt i skolundervisningens vikt och betydelse. All god lagstiftning för folkupplysningens bästa har utgått huvudsakligen från regeringen och riksdagens herremän, under det andra kammarens bönder oftast hava varit motståndare härtill. Undantag upphäva ej regeln. Kunde staten helt och hållet taga hand om folkskoleväsendet, bleve förvisso förhållandena annorlunda, och de mycket fruktade och utskrikna om kostnaderna härför jämnare fördelade, men detta vore kanske vanskligt i mer än ett avseende, och största fara låge måhända däri, att kyrka och skola kunde bliva skilda åt. De böra dock höra samman som mor och dotter.

Mot den lärogång och metod, som normalplanen angiver, kan ingenting vara att anmärka, men i fråga om lärokurserna borde dessa i vissa ämnen inskränkas för att lämna rum åt jämväl mera praktiska ämnen. Såsom förhållandena nu gestalta sig, bliva de stora kurserna icke sällan orsaken till att skolundervisningen förfelas; i synnerhet i de skolor, där läraren är ensam om fyra och till och med sex klasser, äro de alldeles för dryga, för att det genomgångna skall kunna bliva barnens verkliga egendom. Hos de mindre begåvade lärjungarna, som måste släpas med, bliver kunskapen oftast ytterst underhaltig. Ett vanligt fel i vår skolundervisning är, att låta delarna undanskymma det hela. Mera vikt borde dock läggas på översikt och sammanhang, än vad nu är fallet, och mera hänsyn tagas till praktiska krav. Exempelvis borde ej fäderneslandets geografi sättas tillbaka för Europas bifloder eller den kunskap som fordras att skilja mellan ett korn- och ett rågax aktas ringa mot den stora lärdomen att upprabbla växternas latinska namn. En brist är ock saknaden av åskådningsmateriel, särskilt för undervisningen i fysik och kemi. Slöjdundervisningen borde även göras obligatorisk, såsom synnerlig lämplig att utveckla barnens uppfattningsförmåga och formbegrepp, vänja dem vid regelbunden ordning och noggrann flit samt slutligen för att i allmänna medvetandet höja det föraktade kroppsarbetet.

Slöjden är således av den största betydelse för folkbildningen och ett icke mindre välgörande inflytande har undervisningen i trädgårdsskötsel. Måtte vederbörande omfatta dessa viktiga ämnen med allmännare intresse. Det finnes så väl drängar som bönder, vilka knappast kunna tillverka ett ordentligt yxskaft, och vilka därför, då arbetet utomhus för dagen är slut, håglösa i timtal draga sig på långbänken och sova till grötdags på aftnarna, om de icke, såsom fallet ofta är med de yngre, draga kring vägarna med ett "piglock" i händerna. Mången slant kunde förtjänas och många utgifter inbesparas, om folket hade samma sinne för hemslöjd som i forna dagar. Rörande min socken hette det fordom:

Den som skall till H[arbo] och fria
skall både kunna lagga och smi'a (smida),
kan han ej göra en karbandsspik,
har han ej skäl att titta hit.

"Folkskolan är på väg att göra svenska folket till en högmodig, lat och veklig nation av odugliga skrivkarlar." Detta yttrande i en av våra större städers tidningar är ganska betecknande för den uppfattning, som hyses av åtskilliga ljusskygga folkskolefiender angående en av de viktigaste hävstängerna till vårt folks lyftning i jämnbredd med eller över de högst stående nationerna. Skulle man draga konsekvensen ur ett sådant yttrande, borde man så mycket som möjligt hålla folket i okunnighet och slopa allt skolväsen. De finnas icke så få som så tänka och tala. Minst av allt borde dock tidningarna klandra folkskolan ty det, som gjort pressen till den tredje statsmakten, är folkets läslust samt förmåga att uppfatta och reflektera, och det är skolans förtjänst att hava väckt och utbildat detta. Men lyckligtvis skall dock trots allt bildningens ljus, om än under motstånd och strid, så småningom tränga ner till varje man, även i de djupa leden. Men för att tillbakaslå alla obefogade anfall och tillbakavisa alla ogrundade beskyllningar måste "ljusets riddarvakt" vaksamt stå på post kring vår folkskola och minnas att "enighet ger styrka". Bättre samarbete är av nöden mellan Svenska allmänna folkskollärareföreningen och Svenska folkskolans vänner. Tyvärr ha dessa föreningar i tjugu år stått i skev ställning gentemot varandra, ehuru de strävat mot samma mål, dock ej alldeles med samma resultat, något som de kunnat uppnå, om full enighet och förtroende dem emellan varit rådande. Nu äntligen har S.F.V:s styrelse förklarat sin förening icke stå i motsägelse till S.A.F. Men varför icke hel sammanslutning? S.A.F. har manligt och självständigt genomdrivit betydande reformer på skolväsendets område och höjt lärarnas sociala anseende. Men ännu återstår att till ett bättre förändra småskollärarens rättslösa ställning, en uppgift, värdig S.A.F:s arbete. Önskligt vore, att hela rikets samtliga skollärare slöte sig till denna förening.

Sjunde kapitlet

Litet skolhygien • Bristfällig andhämtning • Suddigt uttal • Hämmad hörsel

En sund själ hör samman med en sund kropp. Arbetet för den själiska utbildningen hos våra skolbarn skulle betydligt underlättas, om kroppens vård och skötsel bättre iakttogs. Hos ej så få av skolbarnen råder den sjukliga förstöring av näsans och svalgets körtelvävnader, som i den medicinska terminologien fått namn av adenoida vegetationer i näs- och svalgrummet, vilket medför försenad och bristfällig andlig utveckling. Med. dr W. Langes föredrag i pedagogiska sällskapet i Köpenhamn den 11 dec. 1891, översatt från danskan av I. Jahn och tryckt 1893 på H. Gebers förlag Stockholm, behandlar utförligt detta ämne. Jag tager mig friheten här göra några utdrag:

"En dylik svulstmassa," säger föredragaren, "som finnes i den nämnda håligheten, giver, som erfarenheten visat, anledning till en brokig mångfald av sjukliga symptom. För att emellertid framställa det väsentliga i saken och för att icke komma in på de mera sällsynta – icke ständigt förekommande – sjukliga tillstånden, skall jag här framhålla *tre*, vilka äro i ögonen fallande, så snart uppmärksamheten blivit fäst på sjukdomen. Dessa tre äro:

1. Bristfällig andhämtning genom näsan.
2. Suddigt nasalt uttal.
3. Hämmad hörsel.

Dessa äro de egentliga huvudsymptomen och träffas nästan ständigt hos varje barn, som lider av en större samling adenoida vegetationer i näs-svalg-rummet.

Bristande andhämtning genom näsan har till följd, att munnen alltid står öppen på ett sådant barn, varigenom det erhåller ett dött, dumt, nästan "torsklikt" ansiktsuttryck; somliga barn se halvfåniga ut, och den som icke känner orsaken härtill, måste nödvändigt

tro, att barnet ej är fullt normalt i andligt avseende. Omnämnas bör, att andhämtningen hos ett sådant barn ofta är hörbar (i allmänhet snarkar det under sömnen), det flåsar och stönar ofta, blir lätt trött, om det skall läsa upp någonting, och månget barn med vekt lynne blir nedslaget över sitt lyte, för vilket det ju till och med rätt ofta utsättes för gyckel av kamraterna, vilka i sin obetänksamhet hava en sällsynt förmåga att på ett stundom obarmhärtigt sätt framhålla de svaga punkterna, där sådana finnas.

"Vad den andra punkten, det bristfälliga uttalet, angår, behöver man endast höra ett med nämnda åkomma behäftat barn tala, för att genast få klart för sig, att de hinder, som stå i vägen för ett redigt uttal, äro oövervinnerliga, varjämte man samtidigt lätt igenkänner den grupp av patienter, som här ifrågakommer. Jag skall endast omnämna vad som nyligen hände mig med en liten flicka. Hon blev, sedan hon en tid satt lärarinnans tålamod på prov, hemsänd med protest, emedan man ej kunde förstå hennes uttal. Detta gjorde på barnet ett så djupt intryck, att hon själv ivrigt uppmanade föräldrarna att söka hjälp åt henne; hon underkastade sig med en nästan rörande självbehärskning operationen och hade kort därefter den glädjen att kunna deltaga i undervisningen i skolan, utan att sedermera behöva bli utsatt för någon anmärkning för sitt uttals skull. Om man överväger, hur oskyldigt barnet är till sitt dåliga uttal, skulle man ej så ofta som nu sker, begära, att det skulle tala mera rent, och barnet skulle förskonas från att av sina kamrater erhålla spenamn."

"Vi komma nu till tredje huvudpunkten, den bristfälliga hörseln. Barnet lider som regel av växlande lomhördhet, och detta förhållande är oförklarligt för barnets omgivning, då man icke känner orsaken härtill, vilken är mycket naturlig. Att dylika barn ofta utsättas för att ej bli rättvist bedömda ligger i öppen dag, ty då de stundom höra skapligt och kunna följa med undervisningen, medan de på andra tider antingen icke svara på frågor eller sitta som de voro frånvarande, ligger det nära till hands att skriva en del av detta förhållande på bristande uppmärksamhet. Jag tror mig ej vara orättvis i min dom, då jag påstår, att någon anmärkning i skolan

eller tillrättavisning i hemmet icke är förtjänt. Men å andra sidan skall det även villigt medgivas, att såväl lärare som föräldrar äro ursäktade, om de icke erhållit upplysning om den egentliga orsaken till de nämnda förhållandena."

Föredragaren säger slutligen: "Skulle jag nu i korta drag sammanfatta vad jag förut yttrat om de nämnda huvudsymptomen, så kan detta ske i följande ord: Bland den mängd barn, vilka skola tillgodogöra sig undervisningen, finnas åtskilliga – speciellt i åldern mellan sex och fjorton år – vilka måste ådraga sig uppmärksamheten, dels på grund av sitt utseende, dels på grund av olika sjukliga symptom, nämligen.

1. Ett något om slöhet vittnande ofta dumt och stirrande, liksom sinnesfrånvarande ansiktsuttryck, blicken stundom frågande eller sökande; ofta öppen stående mun; andhämtningen genom näsan besvärad.
2. Tjockt, dött, klanglöst, oklart uttal, som man ibland icke kan uppfatta.
3. Bristfällig, oftast växlande hörsel.

Jag är övertygad om, att den, som en gång fått ögat öppet för barn, vilka erbjuda nämnda symptom, icke skall taga miste på dem, då han ser dem, och det icke allenast i skolan, utan även på gator och vägar. I alla fall vet jag av erfarenhet, att skolmän, för vilka jag varit i tillfälle att visa sådana patienter, sedermera med lätthet upptäckt dylika lyten och dragit försorg om, att de kommit under läkarbehandling."

Föredragaren säger ytterligare: "Sedd ur rent praktisk synpunkt har frågan en stor social betydelse. Jag skulle kunna bevisa detta medels många exempel, men skall inskränka mig till ett, som för någon tid sedan inträffade i min egen praktik; detta är till räckligt belysande. Jag träffade tillfälligtvis på en verkstad en fattig, halvvuxen gosse, som skulle avskedas, emedan man ej kunde använda honom. Gossen var snäll och villig, men kunde på grund av sin lomhördhet ej uppfatta vad som sades och var därför icke användbar; vid efterfrågan fick jag reda på att han redan försökt sig hos olika principaler, men överallt blivit hemsänd som obrukbar. Jag

opererade honom för hans adenoida vegetationer, och vi hade båda den glädjen att kort efteråt se, att numera intet hindrade honom att fortsätta i det påbörjade yrket. Betydelsen av ett sådant resultat talar för sig själv."

Många läkare tillstyrka, att medicinska skolinspektörer måtte tillsättas. Doktor Raulin i Marseille föreslår:

"1. Intet barn bör upptagas i en skola, utan att det är iståndsatt till att (i kroppsligt avseende) kunna uthärda den "intellektuella träningen."

2. Medicinska skolinspektörer böra finnas, till vilkas uppgift en undersökning av skolbarnens andhämtning (genom näsan) särskilt skall höra.

3. Lärarna böra för denna auktoritet uppgiva de barn, vilka stå efter i intellektuellt hänseende och som andas genom munnen.

4. Till dess att dylika inspektörer hunnit tillsättas böra lärarna hava sin uppmärksamhet riktad på sådana barn och lämna föräldrar eller målsmän meddelanden om sina iakttagelser."

Har jag nu med detta utdrag ur det värderika föredraget av doktor Lange kunnat meddela lärare och föräldrar några goda och hälsosamma vinkar med avseende på de kära barnen, så har jag även i det fallet orsak att glädjas.

I sanitärt och hygieniskt avseende återstår ännu mycket att iakttaga och ändra vid många skolor på landet. Av sparsamhetsskäl går det på många håll trots skolstadgan ej för sig, att någon äldre person anlitas och avlönas för att dagligen städa och om vintern i lämplig tid elda skollokalen, utan detta uppdrages åt skolbarnen själva att verkställa i tur såsom det heter. Att detta aldrig på ett tillfredsställande sätt blir gjort, säger sig själv. Barnen draga i sig en massa damm, som stiger skyhögt upp till följd av brådskan att hinna avsluta arbetet och få återvända hem. Detta gäller i synnerhet på hösten, då skolan avslutas i skymningen, mörkret tilltager och kanske en lång väg föreligger till hemmet. Dammtorkningen är det ej så noga med. Lärarens bord och stol torde få en avputsning, men barnens bänkar avtorkas vanligen med deras egna kläder om morgnarna, då de intaga sina platser. Med eldningen är det icke

heller så noga. När undervisningen skall börja, är ofta nog ingen eld uppgjord. Innan eldstaden givit tillräcklig värme, få åkarbrasorna anlitas och fötter och ben komma i rörelse som trumpinnar. Ej underligt att så blir fallet, då icke så få barn komma våta om fötterna eller med halv- eller helfrusna sådana. Här om någonsin är det av största behov påkallat, att barnen få inträda i ett varmt rum och icke blott det, utan där först få göra ombyte av strumpor och skor. För de barn som hava långa och besvärliga vägar att komma till skolan höst och vår, borde det vara så ordnat, att de kunna få göra ombyte av strumpor och skor vid framkomsten till skolan. Detta kunde ske på så sätt, att de mindre fattiga barnen tillhöllos att ha två par strumpor, det ena paret upphänges vid kaminen vid framkomsten och det par som kvarhänger torrt från föregående dag påtages. Att ibland barnen finnas de, som av fattigdom icke äga två par hela strumpor, kan man taga för givet, men jag tror icke att samhällena gingo under om de bestode dem strumpor. Att skodonen även äro genomvåta vid framkomsten är ju att förutse, men då borde vid skolan finnas tofflor med till exempel träbottnar, som av barnen fingo begagnas. Kostnaden för dessa skodon och en del strumpor vore en obetydlighet, men vinsten att bevara barnens hälsa är av ett oersättligt värde. Att sitta med våta strumpor och skor tills de torka på fötter och ben, skall för många stackars barn medföra de farligaste följder för deras hälsa.

Att här på landsbygden tala för skolbad, orda om bättre ventilation av skollokalen, yrka inskränkning i mångläseriet med mera skulle vara ett nonsens.

Åttonde kapitlet

En geografilektion • "Femte hjulet" • En drucken skjutsbonde • Livsfaror • Den 28 januari 1850 • Vid S. kyrka

För åtskilliga år sedan blev jag anmodad att hålla en lektion i självvalt ämne vid ett lärarmöte i Uppsala seminariums bönsal. Jag infann mig, och lektionen hölls med, som jag tror, barn ur folkskolans andra klass. Jag valde geografi och behandlade den trakt, som man kunde förutsätta, att barnen voro mest förtrogna med, nämligen Uppland, i synnerhet Uppsala län.

Jag undervisade i detta intressanta ämne på det sätt, som begagnades i min skola, ehuru det möjligen nu ägnades mera liv och värme, än under vanliga förhållanden. Åhörarnas skratt och livliga deltagande bidrog icke litet till att sporra mig att fortgå på den inslagna vägen hela lektionen igenom, vilken varade omkring en timme.

Jag såg seminariets praktik-lärare ständigt göra sina anteckningar, och småskollärarinneseminariets elever fäktade och skrevo så, att de svettades värre än jag själv. Min tanke var att nu skulle jag bliva grundligt nedgjord vid den kritiken efter lektionens slut. Men, hast du mir gesehen, den förståndige mötesordföranden, prosten T., skonade mig därifrån, i det han förklarade, att denna lektion varit både lärorik och rolig, samt att mötet nu hade att övergå till diskussionsfrågorna för dagen. Glad var jag att så lindrigt slippa ifrån denna affär. Vad som i synnerhet kändes ganska uppmuntrande var, att självaste domprosten kom mig leende till mötes vid nedgåendet, tog mig i hand och tackade mig hjärtligt.

Vad jag hade för lärometod under min mångåriga undervisningstid, har jag verkligen svårt att framställa, men det vet jag, att jag var mån om att på ett så grundligt, snabbt och praktiskt sätt som

möjligt stoppa vetande i barnen. Inspektörerna gjorde aldrig några anmärkningar, icke ens den outtröttlige och begåvade inspektör H., [Herman Emanuel Herrmansson] som efter tjugufem års verksamhet i sitt kall ännu fortsätter att på sitt humana och älskvärda sätt verka för folkupplysningens viktiga mål.

I ett annat läraremöte, det största som hittills hållits i U[ppsala], blev jag inbjuden att deltaga såsom styrelseledamot. Ej litet överraskad, då skrivelsen härom inkom, besvarade jag den med tillkännagivande, att jag icke innehade tillräcklig erfarenhet i detta fall, så att jag endast skulle bliva "femte hjulet under vagnen". Ville vederbörande likväl hava mig med, så skulle inbjudningen emottagas, ehuru jag ansåg det vara lämpligare att någon mera förfaren kallades. Emellertid ankom en ny skrivelse med underrättelse, att jag vore utsedd.

Nu inträffade, att församlingsboarna samtidigt tillställde en fest för mig på grund av min trettiofemåriga tjänstgöring, och denna fest framflyttades till dagen före mötet i U[ppsala]. På natten efter festens slut reste jag och min familj de fyra milen till U[ppsala]. Trött och sömnig infann jag mig på sammanträdet i samma stund ordföranden, professor R[udin ?], och ledamöterna i styrelsen med flera sammankommit för att överlägga om mötets angelägenheter. Det föreslogs, att jag skulle föra dagens protokoll, men för detta uppdrag betackade jag mig, dels därför, att jag var medtagen både av festen och den långa nattresan, dels därför, att jag knappast dittills fört ett protokoll; i stället föreslog jag vännen B[ergman] i D[annemora], som också blev antagen, och så höll jag, vad jag lovat, att bliva femte hjulet under vagnen.

Under de fyra första veckorna av min vistelse i H[arbo] bodde jag i prostgården, och detta utan någon betalning för husrum, mat och uppassning.

Jag hade länge varit borta från hemmet på Rånäs och nu ville jag tillbringa ferierna där, vadan jag, försedd med de första förtjänta trettio riksdalerna, efter examens slut avreste den nio mil långa vägen hem. Dit- och återresan tog ett djupt tag i kassan, ehuru skjutslegan på gästgivargårdarna den tiden utgjorde aderton à högst tjugufyra skillingar milen.

På återresan till U[ppsala] betingade jag mig skjuts av en av brukets bönder. Komna till den ovanligt långa Åbybacken i Husby Långhundra, fingo vi se en drucken person körande två hästar, spända för en stor verkvagn. Karlen dinglade hit och dit och upptog hela den breda vägen, i det att han ryckte hästarna än till höger och än till vänster i full fart. Vi körde uppför i skritt, osäkra, om vi utan fara skulle kunna komma förbi honom, ehuru vi höllo oss i närheten av diket på rätt sida. Plötsligt stötte vi samman med den påföljd, att vi kastades handlöst ut ett gott stycke på åkern varvid min storväxta skjutsbonde for över mig ett ännu längre stycke bort, under det vår häst och gigg kullstjälptes i diket. Sammanstötningen var så stark, att den andres hästar sleto sig lösa från vagnen och sprungo ut på motsatta sidan för att beta råggräs. Körkarlen satt kvar i sin vagn på vägen, svor och "skällde" på rospiggska och sköt skulden på oss. Min skjutskarl brydde sig ej om att svara på hans oefterrättliga utfall, utan sysslade med häst och åkdon i diket. Han blev lyckligtvis snart i ordning igen. Ingenting hade skadats, utom fotsacken, som var söndersliten. Jag hade ej kamratens tålamod att höra otidigheterna. Ungdomsblodet steg mig åt huvudet och vreden grep mig, vadan jag icke kunde hålla mig stilla, utan gav min antagonist ett slag i närheten av tuggverktygen, så att märkena efter mina knogar blevo synliga på hans kind. Jag ångrade genast min häftighet, sedan min lugna skjutsbonde tilltalat fyllbulten och mig med följande ord: "Lät kärn värа, hinte 'ar 'an gjort sig förtjänt hav, hatt man skä' klappa jän så'n hoxe på kinden me' så fina 'änder," och tillade han: "Nu he vi fäliga hatt fortsätta, skä' hinte du hå ge deg hav, hinte kan de' värа någgen prydna' för horten (orten), hatt si jätt så'nt has mitt på kronans landsväg."

Nu stego vi upp för att fortsätta resan.

Medan jag är inne på kapitlet om livsfaror nämner jag ännu en som kunnat för mig medföra döden, ehuru jag den gången icke åkte efter häst.

Den 28 januari 1850 torde ännu leva i friskt minne hos den äldre generationen. En häftig snöstorm rasade hela den dagen och begrov människor och djur i mängd i snödrivorna. Upplandsslätten slukade många liv.

Denna dag klockan två eftermiddagen skulle jag visa herrskapet i prostgården, att jag ej i första tag var rädd för ruskväder. Jag satte en duk för munnen för att ej kvävas av stormen, som kom orkanlikt från norr. För att uppnå prostgården hade jag att gå rätt i söder, och det gick raskt nog, men då jag kom närmare kyrkan, stego snödrivorna upp mot halsen på mig, och samtidigt så voro ock krafterna nära uttömda. Att gå vidare var ej att tänka på. Men huru skulle jag nu kunna komma åter till mitt hem i rak motvind? Den starka stormen höll på att kväva mig. Jag kröp en bit i taget baklänges ur drivan och kom så småningom nedanför densamma, på läsidan av ett gammalt magasin, som nu är borttaget. Där låg jag, huru länge vet jag ej. Slutligen försökte jag komma i lä av det nya magasinet, något längre i norr om det förra, och där blev jag åter liggande en god stund. Nu hade jag den sista väg biten kvar till mitt hem. Huru jag kom in på mitt rum och upp i sängen, minnes jag ej, men där låg jag flera timmar, efter vad min gamla hushållerska sade, i nästan medvetslöst tillstånd. Man kan tänka sig, hur fruktansvärd stormen var, då jag endast hade att tillryggalägga en vägsträcka av knappast ett hundra meter och ändock nära nog hade omkommit.

Ännu en livsfarlig färd inträffade under ett besök på ett sångmöte i S[kuttunge] klockaregård, där några skollärare och orgelnister från Uppsala län voro församlade.

Efter några timmars glatt umgänge, och sedan en god supé intagits, bröto mötets deltagare upp vid tolvtiden på natten. Enligt överenskommelse med tre andra lärare, skulle jag göra dem sällskap fram till B[älinge] kyrktrakt, vadan vi betingade oss skjuts från närmaste by. Skjutsbonden infann sig på platsen redan före klockan tio med två stora ystra hästar samt en forvagn med tre säten. Som det var vintertid, ehuru ej lämpligt att färdas varken med hjuldon eller släde, blevo hästarna frusna av den långa väntan,

så att de, då vi hade intagit våra platser i vagnen för att åka nedför den branta, isiga backen, genast föllo i sken. Bonden hade ej kraft nog att springande utför backen hålla in dem. Den nu mördade poststationsföreståndaren Å. i V., [Johan Åkerlund i Östervåla] som satt bredvid mig. ryckte åt sig tömmarna och lyckades styra djuren så. att de kommo ett på vardera sidan av ett träd, där de genast frigjorde sig från både vagn och selar. Av den häftiga stöten mot trädet kastades jag handlöst mot detsamma och slog mig ganska hårt. Av de i bakstolen sittande råkade den ene, som vid anblicken av faran genast hoppat av, stöta sitt ena knä mot isen, vilket gjorde att han sedan endast haltande kunde gående göra oss sällskap till bestämmelseorten, den andre slungades utan vidare mot marken. Denne senare tog ej synnerligt vid sig, beklagade endast, att hans cigarr slocknat vid stöten, samt frågade den i knäet sårade, vilken ej var känd för någon större rörlighet, "varför han denna gång gjorde ett så misslyckat hopp i stället för att taga Gud i hågen och lugnt sitta kvar".

Människoliv hade med all säkerhet blivit spillda, om ej trädet hejdat farten. I motsatt fall hade hästarna antingen rusat på mot den strax nedanför backen belägna kyrkogårdsmuren och blivit krossade eller också lupit igenom endera av landsvägsgrindarna, den ena tvärt till höger åt B[älinge], den andra lika tvärt till vänster åt Bj[örklinge]; i båda fallen hade vagnen slagits sönder och med den vi.

Vad var orsaken till min räddning ur denna och andra livsfaror? Guds underbara hjälp!

Nionde kapitlet

Mitt inträde i H[arbo] • Prosten R[ollin] • Vice pastorns skolrådssammanträde • En "hoppare" • Hundens deltagande i mässan • Läsning utan handbok • Kantorns misstag • Likbäraren i gropen • När sandtråget glömdes • Ingen person i tre-enigheten • En fördröjd nedkomst • Idioter • Också en bibelförklaring • Ärkebiskopsvisitationen • De följande prästerna

Då man tager hänsyn till den ställning en skollärare, orgelnist eller klockare intar gent emot pastorn, såsom förman i fråga om arbetet både inom kyrka och skola, deras i åtskilligt gemensamma verksamhet och det inflytande, som en pastor med sin stora makt kan utöva på en sådan underordnad tjänstemans frid och lugn, bör det ej förvåna att kapitlet om prästerskapet i mina anteckningar fått en stor utsträckning. Det omfattar ock en tidrymd av över femtio år. Åtskilliga av dessa mina förmän leva ännu fastän på andra arbetsfält, andra åter hava lämnat jordelivet. Om dessa senare må satsen: "De mortuis nihil nisi bene" gälla så långt den förmår utan att göra intrång på sanningens område. Sveriges historia vet att om tala våra döda konungars icke blott förtjänster, utan jämväl även fel; må då även jag i överensstämmelse med sanningen framhålla både gott och ont, det sistnämnda dock så varsamt som möjligt, för att icke förolämpa eller såra.

Min första kyrkoherdes bekantskap gjorde jag i U[ppsala] den 13 juni 1847, samma dag jag avlade avslutningsexamen i seminariet, då prosten R. [J.H. Rollin] omedelbart efter examens slut satte mig upp i sin droska och förde mig hem till sig såsom sin församlings förste barnalärare.

Ett stycke utom tullen somnade jag och sov under de två första milen. Därefter intogs förtäring, så mycket behövligare, som det

var den unge lärarens första måltid för dagen. Droskan sattes åter i gång, och när vi kommit in i den s.k. Bälingeskogen somnade jag åter och sov, tills vi ytterligare färdats två mil och voro framme vid prostgården. Framkommen, begärde jag endast att få gå och lägga mig. Det var den första hela natten på en månad, som jag fick sova i ro från tentamens- och examensbekymmer, till vilka hade sällat sig en ohygglig tandvärk.

Vid frukosten hos R[ollin] dagen efter fick jag i damernas närvaro höra prosten förklara, att han aldrig haft tråkigare reskamrat förr, "ty herr M[artinelle] sov hela vägen", men han var nog vänlig att tillägga, att han väl förstod orsaken till min sömnaktighet. Prosten fick snart erfara, att den magra, genomskinliga och tystlåtna skolmästaren kunde vara ganska livlig, sedan han fått ut och ätit sig mätt några gånger, vilket han, av brist på tillgångar, förut sällan hade fått göra.

I prostgården blev jag nu upptagen som barn i huset, och om min lön och bostad icke varit så usla, hade jag möjligen blivit en nära släkting till familjen.

Här fick jag se och erfara, huru det kännes att umgås med verkligt fint och bildat folk. Denna tid var glanspunkten av min vistelse på platsen. Prosten dog omkring tre år efter min hitkomst, men min ställning inom familjen under nådårstiden förblev alltid densamma.

R[ollin] var en vänlig och godmodig man. Till kroppsformen var han nästan lika tjock som lång, ty han var ovanligt fet, och denna fetma var icke hälsosam för honom. Genom upprepade slaganfall förlorade han då och då under de två sista levnadsåren delvis talförmågan, så att han ifrån att vara ytterst språksam och glad blev raka motsatsen. I stället hörde han nu så mycket mera på andras prat, och skolmästaren måtte särdeles hava roat honom, ty om denne stannade borta i sitt eget hem en hel dag, så blev R[ollin] ledsen och skickade genast ett bud efter honom. Han ville så gärna höra på mitt skämt och samspråk med damerna. Däremellan kunde han sitta timtals i drängstugan eller fattighuset för att lyssna på pratet där och intog då i spisen samma ställning som i soffan hemma

med benen i kors under sig. Han behövde ofta ombyte av kläder, emedan han aldrig såg sig för, var han satte sig.

En gång satt han i drängstugan och hörde och såg på skomakarna, men den gången satte han sig på en stor beckkaka, och att sedan bliva befriad från henne, lär icke hava varit någon lätt sak för honom.

Gubben var åtskilligt disträ och häftig. Vid en begravning blev han missnöjd över, att det, såsom han tyckte, var för litet sand i tråget för jordfästningen. Sedan han tagit första skoveln och sagt: "Av jord är du kommen", ropade han: "det är för litet sand i tråget!", varpå han fortsatte akten. Detta föreföll ganska löjligt, så att den unge kantorn hade svårt att sjunga, och folket drog åtskilligt på smilbandet.

Under prostinnans nådårstid blev komministern [Olof Hedenström] vice pastor, och hade till sitt biträde en adjunkt, om vilken mera framdeles.

Denne vice pastor var ej präst mera än till namnet. Han var en lustig kurre, glad och vänlig, då han hade intagit något stimulerande medel, och hade således ett gott ölsinne. För övrigt sysslade han huvudsakligen med smide och snickeri. Förmögen genom giftermål, var han icke desto mindre mycket om sig, och hans fru var en god husmoder och god granne.

Som ordförande i skolrådet ville han väl strängt göra sin makt gällande gentemot den fattige skolläraren.

En styvsint skolflicka, dotter till ett kringstrykande folk, vanligen kallat "herrskapet Dus", fick efter fjorton dagars föregående varningar och förmaningar tre slängar över ryggen av min rotting. Tre strimmor syntes. Modern tog sin dotter med sig till prästen, vilken lovade att taga skolmästarn i upptuktelse Han infann sig dagen efter i skolan och förklarade helt tvärt: "Herrn får inte slåss!" Jag blev "knuffad" av ett sådant tilltal inför barnen och svarade: "Slåss förutsätter att giva och få stryk." Han sade: "Talar herrn i den tonarten, så sammankallar jag skolrådet." — "Var så god!" blev mitt svar.

Han lomade genast i väg, och på söndagen tillkännagav han från predikstolen, att skolrådet skulle sammanträda på torsdagen efter skolans slut för att besluta om några ändringar i utövandet av skollärarekallet härstädes.

Sammanträdet hölls, ärendet framlades, och läraren fick ordet. Av vad jag då sade, minns jag ej nu mer än det, att jag tillvitade ordföranden åtskilliga hans egna försummelser. Detta i närmaste överenstämmelse med det råd, som givits mig av kontraktsprosten, vilken på det högsta ogillade vice pastorns beteende i mångt och mycket. Läraren fick avträda, men blev kort därpå åter inkallad. Ordföranden gav tillkänna, "att rådet funnit lärarens ord för skarpa men att det hoppades nu, att saken skulle jämna ut sig utan vidare påföljd; ville läraren överklaga beslutet, så skulle protokollsutdrag erhållas."

Härpå svarade jag, att då skolstyrelsen icke i någon del gjort ändringar i kallets utövning, varom här vore fråga, eller gjort anmärkningar över jag anfört, rörande v. pastorns försummelser mot skolan, utan blott ansett mina för tillfället yttrade för skarpa, så hade jag ingen anledning att begära protokollsutdrag. Något protokoll blev heller aldrig skrivet.

Pastorn och den mäktigaste sockenherrn, nu rådsledamot, avlägsnade sig, men bönderna stannade kvar. De tackade mig, därför att jag givit prästen "så bra på huden", vilket han väl behövde, tyckte de. En av dem sade: "Vi sa' vi, me'n herrn va' uta att he va' kav omögli' att tukta unga' uta' stryk, he må vi vetta, sa' vi, söm ha bära jän å anna', få värra stryk å, emellanåt, å he tyttje herra å. Han sa han, att he va' skärpa ol som herrn sa', å att herrn kunne ha låti' värа att sägga hönöm he, men nog tyttje vi, att he vä' jän välförtjänt skrapa han feck, å he vä' sanning välkända ol."

Längre fram i tiden ångrade vice pastorn, denna dumhet jämte många andra, som han begått då han befann sig i ett allt för glatt tillstånd.

Mannen var i verkligheten ingen elak karl men mycket "hamsig", då han njutit druvans safter. Han var då hågad att visa sin förmåga att hoppa, oftast med den utgång, att han efteråt måste appli-

cera koppning och blodiglar på de stötta kroppsdelarna. En söndagseftermiddag skulle han medels en stör hoppa över en bäck, men kom på huvudet mitt i vattnet, klädd som han var i sin prästdräkt. Av detta hopp hade han ingen annan olägenhet, än att han erhöll ett grundligt kallbad. Jag hade så när omkommit av skratt vid att se hans fysionomi, då han dyig och förargad tittade upp ur vattnet. Hans fru, som jämte några andra damer var närvarande vid missödet, förebrådde honom mycket ledsen hans "hoppfullhet".

En söndag kom han av sig på femte bönen i Fader vår, började om på nytt, men kom åter av sig på samma ställe som förut, dröjde så ett ögonblick och sade – – amen! Hans fru, som varit i kyrkan, sträckte upp honom vid hemkomsten, men han försvarade sig därmed, att han kommit att tänka på att han möjligen ställt den på morgonen hoplimmade vaggan allt för nära elden, då han gick i kyrkan.

Han hade varken musiköra eller sångröst, men skulle likväl ständigt mässa. Man försökte göra honom uppmärksam på hans oljud, men ingenting halp.

En söndag drabbades han av det obehaget, att just som han började mässa, en insmugen halvstor hund lade upp framtassarna på altarringen mitt för pastorn och utan uppehåll tjöt i kapp med honom, tills den argsinte kyrkvaktaren fick tag i djuret, vilket icke var någon lätt sak, då hunden syntes vara lika ilsken som "spögubben".

Vid en begravning skulle pastorn visa, att han kunde förrätta akten utan handbok. Det gick lyckligt ett stycke, men så tog minnet slut. Lyckligtvis hade han handboken i fickan, och efter en stunds letande läste han formuläret ånyo från början, ty han visste ej, var han kommit av sig. Efter förrättningens slut sade han: "Det gick inte det där," varpå kantorn svarade: "Vi hörde och sågo det."

För mig gick det ungefär på samma sätt vid ett par begravningar. Jag begagnade sällan psalmbok. Den ena gången tappade jag texten och måste extemporera ur egen fatabur ihop en vers – första och sista gång jag försökt mig på att vara poet. Den andra gången tappades melodien, varför jag på stående fot måste göra en ny

sådan. Vet ej, om min komposition hållit provet inför musikaliska akademien. Båda gångerna fick jag det vitsordet av prästen, att jag "fann" mig bra. Efter dessa händelser går jag aldrig till en sådan tjänstgöring utan psalmbok.

Vid en begravning, förrättad av samma man, inträffade en obehaglig, men på samma gång mycket löjlig händelse. En stor grovlemmad person bar under armen en liten kista med ett barnlik, som vid framkomsten till graven skulle nedsättas vid dess ena sida. Sången hade börjats av mig, och mitt under orden: "Du i det stilla, gick ner, du lilla", brast ett stycke av gravens kant, och jätten med barnliket försvann i djupet Att fortsätta sången var ogörligt för mig för skratt. Pastorn skulle då hjälpa mig, men kunde blott utstöta ett och annat tjut. Efter mycket hostande i skrattkramp lyckades kantorn komma till slut med versen.

Nu hade pastorn sitt som återstod; och aldrig har väl någonsin vårt begravningsformulär blivit så hackat och misshandlat som här. Den stackars pastorn våndades av ansträngningen att hålla sig allvarsam, och hans hostningar vid vartannat av orden i handboken vittnade om hans kval. Därpå skulle jag taga vid med slutversen. Sällan har en begravningspsalm sjungits med gladare min, ej ens av en arvinge, då han firar sin rika farmors begravning.

Vid en annan begravning, även förrättad av samma man, hade man glömt att ställa fram sandtråg med spade. Sedan kantorn sjungit: "Det allena gör mig nöjd", ropade han: "Fram med sandtråget!" varpå han fortsatte: "att jag snart i himmelshöjd", för att åter en gång skrika ännu högre än förut: "Fram med sandtråget!" Nu sprang en långbent karl till gravkoret och återkom med tråget i sådan fart, att han stupade och gjorde en djup grop i jordhögen med näsan. Även vid detta tillfälle måste pastorn och jag hjälpas åt med växelvis sång och hostningar.

Vid en prostvisitation blev samma vice pastor uppskickad på läktaren för att examinera folket i kristendom. Jag var även däruppe som åhörare. Där skrek han och dunkade i bänkarna, så att det till slut blev störande, varför kontraktsprosten jämte en annan präst gick dit upp. Pastorn höll då på med och invecklade sig så illa

i treenighetsläran, att han till sist ej fick någon gudomsperson kvar i gudomsväsendet. Kontraktsprosten, en hedersman, tänkte anklaga honom för irrlärighet, men nåd fick visst gå för rätt, ty det hördes ingenting vidare av.

Om en annan församlingspräst må nämnas, att han en gång under predikan på septuagesima-söndagen uppläste texten över sexagesima. Efter kungörelserna bad han församlingen om ursäkt. "Det skulle ej hända mera", förklarade han. Men söndagen därpå predikade han över sexagesima och begick felet att uppläsa texten över septuagesima. Då han i sakristian gjordes uppmärksam på den upprepade förväxlingen sade han: "Å f-n! Nu struntar jag i att be om ursäkt."

Vår första pastorsadjunkt här var ej fullt normal, varken då han vistades i vår församling eller sedermera, då han mot all förmodan lyckades bliva kyrkoherde i en uppländsk socken. Det förefaller mig, som om det borde kosta på ett domkapitel att nödgas antaga dylika exemplar till själasörjare. Hans uppträdande så väl inom som utom kyrkan vittnade om högsta grad av högmodsgalenskap. Han såg i ingen sin like i lärdom och sångbegåvning, trodde sig vara en väldig predikant och deklamatör och menade sig äga en välklingande stämma, som stundom för att åstadkomma bättre effekt gjordes något läspande, i synnerhet i syndabekännelsen. Under den tid, han skrev sina predikningar, voro de någorlunda dugliga, men sedan han började extemporera, blevo de såväl till innehåll som utförande under all kritik.

Det heter, att kvinnans list övergår mannens förstånd. Så lär förhållandet hava varit här. En piga lät honom förstå, att vissa symptom hos henne tydde på en snar nedkomst. Detta ledde till ett skyndsamt äktenskap mellan honom och henne, men nedkomsten skedde först några år därefter. Emellertid lär ej deras äktenskap hava varit olyckligt.

Efter slutet av prostinnan R:s [Rollins] nådår skulle en komminister H.[J.H. Horner] i Uppland såsom kyrkoherde tillträda pastoratet. Då han fått fullmakt på platsen, kom han på sommaren även dit för att se sig om. Gubben dyrkade Bacchus med vördnad och

andakt. I prästgården kunde ingenting fås i spirituosaväg, men arrendatorn och den närmast boende kyrkovärden voro så mycket bättre försedda.

På återvägen till sitt hem, lade prosten sig, het och varm som han var, vid en källa i Bälingeskogen och drack döden på sig. Ett par dagar därefter var det slut. Hans änka dog för icke många år sedan [1892] i en ålder av hundra år.

Under denna änkans ena tjänsteår och två nådår blev den förr omnämnde komministern vice pastor. Till hans biträde missiverades hit en idiot, som härifrån fördes till dårhuset, där han avled efter ett eller par år. Förvånansvärt är att vederbörande ville skicka ut honom i tjänstgöring. Han var visserligen en beskedlig och stillsam man, men envis och misstänksam såsom förhållandet plägar vara med dylika olyckliga varelser. Hans predikningar voro ej mindre torra och magra än vice pastorns och upplästes utan känsla och liv. Härunder ansattes han ofta av skrattparoxysm, och vid syndabekännelsen, sedan han sagt: "Jag fattig syndig människa" följde alltid ett: "Hi, hi, hi!" Vid uppläsandet av kungörelserna, i synnerhet då fråga var om bortkomna får och svin o.s.v., skrattade han högt, så att församlingen esomoftast måste taga del i löjet.

Innan min tredje kyrkoherde [A.J. Weideman] hann anlända, lyckades jag beveka vice pastorn att utlysa en kyrkostämma för att få avgjort om uppbyggandet av ett nytt skolhus. Det gamla hade alltid varit otillräckligt samt oändamålsenligt både för skolan och såsom bostad åt läraren. Förslaget om nytt skolhus framlades av pastorn på ett mästerligt sätt, varför jag i denna som andra saker har all anledning att hålla honom i tacksamt minne. Visserligen var det några av gubbarna, som tyckte, att det gamla var bra, som det var. "De hade ej råd att kosta på några nya överflödiga byggnader." En jättegubbe från skogen, stor och hög i gestalt och tankar, reste sig och gav med en väldig stämma tillkänna, att han var förargad över ett sådant "nyhetsmakeri" med skolor och dylikt. "Vi ha kunnat läst förr å." Varpå pastorn invände: "Ni kunde också därefter."

Beslut blev fattat, att virke skulle framskaffas på vintern, och huset uppbyggas på sommaren. Detta skedde under ledning av den nye kyrkoherden, som dock motsatte sig timmermännens förslag att göra bostadsrummen större. Ehuru timmertillgången var mer än tillräcklig, hade kyrkoherden fast beslutat, att lärarens två kamrar och kök i skolbyggnaden ej skulle få bliva större än omkring sex alnar i kvadrat. "Det var ej så noga, om tre alnar av stockarna stympades av, man skulle ej skämma bort skolläraren."

Tiden under min tredje kyrkoherde skulle jag helst velat lämna åt glömskan, men därigenom skulle en lucka uppstå i mina anteckningar. De sorgliga förhållanden och tilldragelser, som beteckna denna tid, kunna ej framläggas, utan att komma in på ömtåliga områden. Dock fruktar jag, att detta ej kan helt och hållet undgås, så vitt jag icke skulle förbigå och utlämna på samma sätt, som författaren till senaste herdeminnena över ärkestiftets präster. De personer, jag nu avser, hade stort inflytande på mitt arbete och sinneslugn, och jag kan ej alldeles förbigå att omnämna dem.

Det har mycket skrivits och ordats om, att pastorernas självskrivenhet till ordförandeskapet i skolrådet borde upphävas. Jag tror dock att de församlingar, åtminstone på landet, äro få, där man härför kan finna en lämpligare person än pastorn.

Visserligen fanns det här och där under folkskolans första tiders präster, som genom sin fientlighet mot folkundervisningen och rent av okunnighet voro ovärdiga och olämpliga för ett dylikt uppdrag, men sådane torde nu mera höra till undantagen. Många herrar pastorer skulle visst ej sörja så djupt över att bliva befriade från detta ansvarsfulla och betungande uppdrag. Men att frikalla dem från denna självskrivenhet skulle i många fall bliva skadligt, ty vem i församlingen har i allmänhet större insikter på nämnda område än just pastorerna, i synnerhet nu, då prästkandidaterna ofta avlägga folkskollärare-examen och för övrigt i sin praktiska examen underkastas undervisningsprov, och vem kan bättre vaka över skolans kristligt sedliga uppfostrande verksamhet än just prästerna?

Det är ledsamt, att jag ej kan giva skolrådsordförandena under de första sexton à aderton åren något gott vitsord i detta avseende, alldenstund de förhöllo sig ytterst avogt stämda mot folkskolan.

Ehuru ovannämnde kyrkoherde och komminister, i mångt och mycket ofta tvistade med varandra, i ett voro de dock överens, nämligen däruti, att de skulle utrota läseriet i socknen. Sättet, huru det skulle ske, hade de länge icke klart för sig. Slutligen kommo de överens om, att själva anställa bibelförklaringar och i enlighet med bibeln "hålla på i tid och otid, truga och förmana". På så sätt hoppades de kunna undanträngа "vinkelpredikanterna". Komministern skulle börja, och sedan skulle det gå i tur dem emellan. Det utlystes i kyrkan att en bibelförklaring skulle hållas samma dag i skolsalen klockan fyra eftermiddagen. Det var en vacker sommardag, så att salen blev full med folk, och i främsta bänken bredvid mig satt Pontus Vikner, sedermera professorn och den store filosofen, som den tiden var informator på H[ässelby] egendom i socknen.

Pastorn [Olof Hedenström] kom, besteg nedersta trappsteget till katedern, läste genast "Fader vår", slog så upp nya testamentet och läste Mattei evangelium från början, kapitel efter kapitel, långt in i bergspredikan, samt talade här och där under läsningen några ord ur egen fatabur, mest om österlänningarnas platta hustak. Den gick icke bra, den där bibelförklaringen, och pastorn såg själv ytterst generad ut. Slutligen efter en dryg halvtimme gav han tillkänna, att han var förhindrad att längre hålla på och hemställde till Vikner eller mig att fortsätta. Vi hade ingen lust därtill, och så slutade denna bibelförklaring, som aldrig blev förnyad av någondera prästerna. Däremot höll Vikner sedermera här en och annan bibelförklaring, av vilka den som – om jag minns rätt – kom ut i tryck, handlade om de åtta saligheterna. Han predikade även någon gång vid högmässogudstjänsterna i kyrkan.

Oaktad denna min tredje kyrkoherde [Weideman] varken var falsk, lögnaktig, avundsjuk, högmodig eller skvalleraktig, var han likväl icke till någon glädje och lycka varken för sig själv eller den församling, vars själasörjare han skulle vara.

Åtskilliga sorgliga episoder inträffade här under hans tid, framkallade av hans oprästerliga uppträdande. Dock är här ej platsen att omnämna dem.

Slutligen kom en ung komminister [K.G.A. Löfdahl], den siste under min tid, ty efter dennes avgång [1873] indrogs komministraturen.

Han syntes vara raka motsatsen till de flesta av de förra prästerna. Läseriet hade tagit sin början även i vår församling, ty de allvarligare själarna där hade behov av en kraftigare andlig näring i kyrkligt hänseende än vad förut stått till buds, och ett mera exemplariskt levnadssätt hos sina själasörjare än vad en lång tid varit förhållandet. Den nye komministern slöt sig till det religiösa partiet och vann åtskilliga personers förtroende, de där i honom trodde sig hava funnit en präst i sin "prydno". Han höll ofta bibelförklaringar, vilket de föregående varken kunnat eller velat göra, och det ena med det andra åstadkom, att de båda ämbetsbröderna härstädes kommo i en högst ovänlig och obehaglig ställning till varandra. Detta hade till följd, att några personer ingingo till domkapitlet med klagomål över sin kyrkoherde, och då kontraktsprosten icke kunde eller ville hjälpa mig att vinna några rättelser med avseende på kyrkoherdens ovisliga förhållande till skolan, utan i stället uppmanade även mig att söka dessa rättelser på samma ställe, så ingick jämväl även jag med en anmälan till domkapitlet.

Båda dessa klagoskrifter gåvo anledning till en ärkebiskopsvisitation [1864]. De klagandes mening med besvären var alls ingen annan, än att få kyrkoherden ålagd att hålla vice pastor och att helst komministern på stället skulle tagas därtill. Visitationen hölls, men ingendera prästen vann något på den affären. Skolan och hennes lärare vunno desto mera.

Komministern blev icke vice pastor då, och kyrkoherden fick föreställning och förmaning.

Ärkebiskop Reuterdahls sätt att gå till väga med utredningen av de tvistiga frågorna var synnerligen visligt. Ej långt efter visitationen kommo även lärarna till insikt om att de denna gång "satt kött till arm".

Skada att denna min tredje kyrkoherde, i många fall en bra man, så litet aktade på tidens krav och sitt ämbetes värdighet. Fyris' böljor slöto honom på sistone i sin famn. Ett bekymmersamt liv och en sorglig död!

Genom min fjärde kyrkoherdes ankomst till pastoratet och den därefter tillträdande S:s [O.G. Sylvéns] familj erinrades jag om den fina och älskvärda första prostfamiljen.

Med Ö-n [K.A. Öhrn] blev det slut på den svåra och tryckande tiden för folkskola och lärare. Ö[hrn] var ej i egentlig mening någon pedagog, men han var en varm vän till folkupplysningen, folkskolan och dess lärare. Genom sitt ovanligt vinnande umgängessätt, "tog" han församlingen så, att han lätt genomdrev, vad han önskade. Härigenom vann folkskolan och läraren stora förmåner. Då mitt "boställe" var så magert, att det knappast gav föda åt en get, tänkte jag söka H[uddunge] sockens ledigblivna klockare- och lärarebefattning, där bostället sades giva rätt god avkastning. Då denna min avsikt blev känd, avgjorde kyrkostämman, naturligtvis på prostens initiativ, att kofoderersättningen hädanefter under min tjänstetid skulle utgå årligen med omkring tretton tunnor spannmål i stället för de hittills vanliga fem tunnorna. Lärarelönen förstärktes med femtio kronor årligen utöver den lagliga, såvida jag kvarblev på platsen. Skolexamina voro under den nye pastorns tid verkliga högtider för föräldrar, lärare och barn. Betydliga kvantiteter smör, ost och mjölk och icke så ringa kontanter erhöllos i gåva vid dessa tillfällen. Vid en examen bekom jag en vacker och fullständig kaffeservis, och vid ett föregående tillfälle fick jag i julklapp en stor silversnusdosa, emedan det var känt, att jag hade den mindre prisvärda vanan att snusa. Då icke alla blevo i tillfälle att bidraga till denna present, samlade de övriga året därpå till ett silverfickur med kedja såsom julklapp åt mig.

Innan prosten Ö[hrn] flyttade från församlingen, hade han i förening med inspektören H[errmansson] utverkat en medalj, som prosten S[ylvén] vid sin hitkomst överlämnade till mig en söndag efter gudstjänstens slut. Att arbeta under sådana förmän gör arbetet lätt. Visste alla pastorer och församlingsbor, huru välgörande dyli-

ka bevis på erkännande äro för läraren, så skulle de icke spara på dem; om några behöva uppmuntras i sin tålamodsprövande verksamhet, så är det visserligen dessa.

Arbetet för folkupplysningen härstädes gick denna tid med stora steg framåt, tack vare denne ärans man, prosten Ö[hrn], och den outtröttlige och på folkupplysningens område ovanligt erfarne och begåvade folkskoleinspektören H[errmansson], som i många år fortsatt och ännu fortsätter sina strävsamma inspektioner!

En lärare, som är livad av intresse för sitt skolarbete, sätter högt värde på sådana förmän, som han vet vill skolans och lärarens bästa. För mig var det glada stunder, då dessa skolans vänner gjorde sina skolbesök. Prosten behagade därunder ibland kasta fram några kuggfrågor till barnens besvarande, och då hade dessa riktigt muntert. Så skall det vara! Han förstod sig på att icke blott vinna de stora och gamla "barnens" förtroende, utan även de små och ungas.

Här i denna avlägsna skogstrakt var man i sjukdomsfall den tiden ofta blottställd på läkarehjälp. Även i detta avseende var prosten Ö[hrn] en verklig människovän. Han var outtröttlig att besöka de sjuka, och visste oftast bot för deras åkommor. Den vanligaste medicinen hade han själv hemma, och den var mycket billig, ty den kostade ingenting. Då han ej själv kunde hjälpa sjuklingen, vilket dock i i de flesta fall lyckades honom, hänvisades de till läkaren. Inga behövde gå ifrån honom utan tröst.

Att församlingen skulle känna skilsmässan från en sådan man hård, var ju givet. Det anställdes för honom och hans familj en så storartad avskedsfest på W. [Viby], att någon liknande kanske aldrig förr gått av stapeln här i orten. En minnesgåva överlämnades till honom i kyrkan genom mig. Men emedan prosten visste, "att genom gåvor och gengåvor varar vänskapen längst", gav han genast tillkänna, att han och hans fru skänkte till församlingen fem hundra kronor till bildandet av en sjukhjälpsfond, varav räntan skulle användas för sådana fattiga sjuka, som ej åtnjuta sockens fattigunderstöd.

Att efterträda en så avhållen pastor var för nästa kyrkoherde ingen lätt uppgift, något som han snart fick erfara. Han hade att taga om hand och driva igenom uppbyggandet av tvenne nya skolhus, en grundlig reparation av kyrkans inre, nya vägars anläggande, poststations inrättande med mera. Vad behövdes mera för en pastor att komma i en obehaglig och stridig ställning till en allmoge, som hittills varit van att ha de allra minsta utgifter för sitt skolväsende, och nu gällde det omkostnader på ett och annat tiotusental kronor.

Hade prosten S[ylvén] bättre känt till folkets natur och sinnelag samt ej så brådstörtat velat tvinga fram utförandet av dessa förslag, hade de nog gått igenom, utan de stora stridigheter och det myckna tadel, som nu blev en följd därav.

Han visste, att han verkade för en god sak och att denna måste verkställas. I följd av sin ovanliga energi och praktiska begåvning genomförde han också alltsammans, och det icke på något fuskmanér, såsom vanligen varit fallet i orten vid uppbyggandet av skolhus, utan gediget och tidsenligt. Det var en lycka för församlingen, att denne man utan människofruktan stod i spetsen för dessa viktiga arbeten.

Även han har i mångt och mycket lämnat efter sig kära minnen. Det drog år om, innan församlingen hann lära känna denna genomärliga och redbara karaktär, som nu och allt framgent skall förbliva i en tacksam hågkomst. Just som man hunnit lära känna den präktige mannen, lämnade även han orten. Den som led största förlusten härigenom var – författaren till dessa anteckningar. Till prostens stora förtjänster kan man även räkna den utmärkta hållning, han intog gent emot friförsamlingen. Aldrig hörde man av honom varken i predikan, på husförhören eller i umgängeslivet klander och anmärkningar mot denna. Han lät henne ostört sköta sina angelägenheter utan intrång från hans sida.

Gudstjänsterna i kyrkan under dessa två sistnämnda pastorens tid voro högtidliga och besöktes flitigt av församlingsboarna.

Nu var tiden åter inne att få en ny pastor. Ganska nöjaktiga prov avlades av de tre på förslaget uppsatta. Den i tredje rummet stå-

de, livlige och väl vitsordade prästmannen [K.W. Åkerlund] hade denna gång blivit vald, om icke några släktingar till den nuvarande kyrkoherden föreslagit honom på frågodagen såsom den fjärde. Och då även han hade ett gott vitsord om sig som människa och präst, erhöll han på valdagen nästan alla de avgivna rösterna, och med honom fick jag min sjätte pastor [Johan Höijer].

Om honom är det för tidigt att uttala något omdöme. Det sades, att om han skulle få pastoratet, så komme den så kallade friförsamlingen, om hon icke i sin helhet skulle återgå till fullt statskyrklig ordning, dock att bliva en flitig kyrkobesökare. Detta blev icke händelsen; tvärtom har den förut ovanligt kyrkosamma allmogen sorgligt nog här liksom annorstädes börjat att sparsammare infinna sig i kyrkan.

Tionde kapitlet

Kontraktets präster • Tvenne herdabrev

Med övriga kontraktets präster har jag jämväl haft glädjen att umgås på ett vänskapligt och förtroligt sätt, bland andra med kontraktsprosten D-r i V. [J. Dillner i Östervåla]. Av denne fromme, om ock i vissa fall något besynnerlige man, inhämtade jag åtskilliga goda råd och upplysningar i synnerhet rörande kyrkomusik och sång. Han samlade och författade, såsom känt är, många kyrkliga sånger och satte stundom själv musik till dem. Hos honom tillbringade jag många angenäma stunder. Man kan om honom med apostelen säga: "Jag tror, därför talar jag". Denne Guds man hade att utstå många strider och anfall av både lekamliga och andliga fiender. Han var nämligen andeskådare. Att han hade att kämpa mot yttre fiender faller av sig självt, då han var pastor i en av ärkestiftets mest svårskötta församlingar. Kyrkoherdarna därstädes hava varit fromma män, men det oaktat ha kamp och strid varit och äro ännu rådande där, ty trots största tillmötesgående från kyrkoherdarnas sida, har likväl ingen enighet kunnat vinnas mellan dem och den folkrika friförsamlingen. Man kan säga om V. [Östervåla] socken, att hon är en "stridande" församling, taget i en sämre bemärkelse.

Annat blir omdömet om H[uddung]e församling, i synnerhet under den tid då prosten H-s [J.F. Hagström] och hans ämbetsbiträde, den sedermera utnämnde kontraktsprosten O-n i V. [K.M. Ortman i Östervåla] vistades där. Dessa hedersmän stodo på en synnerligen god fot med sina sockenbor, som alltid hava haft och ännu hava ett gott vitsord om sig. "Differens på åtskillnad" fick den ärans mannen O[rtma]n erfara, då han fick regementet över V. [Östervåla].

Det fjärde pastoratet N[ora] innehades i många år av prosten V-r [K.A. Wilander], som var utrustad med ett glatt och livligt lynne, var vänfast och hjälpsam, då det gällde att lindra nöd. Hos den stora friförsamlingen stod han visserligen ej i högt anseende, men han låtsade ej märka detta, utan levde med dem på en någorlunda god fot. Hade vännen O[rtman] i V. [Östervåla] lika som denne i sin församling kunnat blunda för ett och annat, så hade han måhända levat ännu. För båda dessa herrar hyste jag stor aktning och tillgivenhet.

Efter V. [Wilander] intogs pastoratet av V-d [J.V.M. Wessblad]. Under större delen av denne senares vistelse i N[ora], har komministern förestått de pastorala göromålen till följd av V[ilander]s sjuklighet. V-d saknade sin företrädares förmåga att lotsa sig fram i bränningarna.

Den nuvarande kyrkoherden V-n [J.P. Westin] har bättre förstått att vinna församlingens förtroende; som komminister och v. pastor på platsen, blev han kallad till fjärde provpredikant och har nu blivit utnämnd av konungen. Församlingen har i honom gjort ett gott val. Denna samma församling har även i många år lyckliggjorts med framstående skickliga och allvarliga skollärare.

Åtskilliga präster klaga över sina klockare och skollärare och finna dem för styvsinta och uppstudsiga. I denna klagan kunna de stundom ha rätt, men prästen – stolt och hög som han stundom är – tänker icke alltid efter, om han icke själv genom missbruk av sin förmansrätt just gjort dem sådana.

Prästen med sin större erfarenhet och lärdom borde icke i våra dagar ha svårt att komma till rätta med sin underordnade lärare, som numera icke är i saknad av varken kunskaper eller levnadsskick, om han lade sig vinning om, att med kärlek och tillmötesgående söka dennes genkärlek och förtroende. Genom att ofta i ord och handling visa sin underordnade, vilket stort avstånd är dem emellan, uppväcker han ej annat än bitterhet och hat.

För några år sedan gav en stiftschef sitt prästerskap i ett herdabrev den uppmaningen till livs, att de skulle akta sig för att komma på en alltför förtrolig fot med skollärarna, d.v.s. med andra ord: de

skulle hålla dem på avstånd. Ingen förtrolighet skulle således få äga rum dem emellan. Detta råd torde vara av mycket underhaltig beskaffenhet. Tager man hänsyn till skollärarens bildning och hans och prästernas likartade arbete, måste man anse, att det skulle vara bäst, om fullt förtroende rådde dem emellan. Skollärarna ha icke så litet inflytande på folket i vårt land, och det kan således vara gott, om prästerskapet har dem på sin sida.

Förtroende och sann vänskap bör råda mellan präster och lärare, om de med välsignelse skola kunna arbeta var på sitt håll. Broderligheten behöver därför icke vara av så kordial beskaffenhet som mellan prästerna sinsemellan för att åstadkomma ett gott förhållande. Är prästen så vänlig och nedlåtande, att han ingår duskap med läraren, är detta en heder för läraren, som han bör taga vara på och akta sig att på något sätt missbruka.

Till stöd för dessa mina ord, är det mig en stor glädje att kunna åberopa ett annat herdabrev, senare utgivet och av följande lydelse:

"Om ett kunna vi vara och äro vi alla ense, nämligen därom, att det viktigaste för våra folkskolor icke är organisationen, utan att de hava goda lärare. När jag därför nu vill mana Er att vårda Er om folkskolan, så innebär meningen först och sist: Vården Er om folkskollärarna!

Omfatta dem med förtroende och kärlek och låten dem erfara, att I ansen dem såsom edra med arbetare och medhjälpare. Folkskolan är ej till för att vara endast kyrkans tjänarinna, utan hon är också kallad till att vara en uppfostrarinna till kyrklighet, och i all synnerhet i fråga om fyllandet av denna uppgift hava lärarnas personligheter en mycket stor betydelse. Och säkert lär väl också vara, att på folkskollärarnas kyrkliga uppfattning och nitälskan knappast något, som från människor kommer, utövar större inflytande än den ställning som pastor personligen till dem intager. I allmänhet vill jag mana Er till att skänka folkskolan Eder kärlek. Kärlek spilles aldrig och intet befordrar mera en god växt än kärlek."

Elfte kapitlet

Distriktets inspektörer

Det torde vara på sin plats att här jämväl erinra om distriktets folkskoleinspektörer, vilka jämte övriga rikets inspektörer vår folkskola har att tacka för kraftigt understöd.

Den förste inspektören, kontraktsprosten V-n, [J.P. Westin] som hade att besöka alla Upplands folkskolor, kom också till min mot slutet av sin första inspektionsresa. Jag längtade redan på förhand efter hans ankomst, för att få tillfälle att ännu en gång träffa den man, hos vilken jag stod i så stor tacksamhetsskuld för valet av levnadsyrke. Han hade varit min lärare först i brukets [Rånäs] folkskola, under den korta tid av ungefär ett år, han förestod denna, och sedermera, då han privat gav mig lektioner i tyska, geografi och historia samt dessutom ledde mina övningar i tonträffning. Att han skulle vara välkommen till min skola, säger sig självt, och han hälsade mig också såsom en gammal vän och bekant.

Undervisningen tog sin början i kristendom och fortskred därpå genom skolans alla ämnen. Efter examens slut behagade inspektören yttra, att han redan vid inträdet i skolrummet fann sig behagligt berörd av att på väggarna slippa se växelundervisningstabellerna, varav han kunde förstå, att läraren själv omedelbart meddelade undervisningen, och gladde han sig även över det utmärkta resultat, vartill min skola kommit; han ville i synnerhet framhålla barnens kunskaper i fäderneslandets historia. I detta erkännande instämde jämväl överstelöjtnanten, friherre E., [Wilhelm Ehrensvärd] i det han på sitt godmodiga och glada sätt yttrade: "Dessa barn kunna mera historia, än jag själv."

Efter examens slut fingo vi bättre tid att samtala om flydda tiders ställningar och förhållanden i vår gemensamma hemsocken. Under samtalets gång berördes också skolväsendets ståndpunkt i

Uppland, där vid prosten särskilt framhöll T-ps [Tierps] och D-as [Dannemoras] skolväsen såsom varande under all kritik.

Men vad är orsaken till, att just dessa församlingar numera intaga ett hedersrum på folkupplysningens område? Jag kan därpå tryggt svara: I första rummet inspektörernas energi och ihärdighet och i andra rummet den dugande lärarepersonal, som församlingarna lyckats erhålla.

Vad särskilt beträffar D[annemor]a så erhöll denna församling ganska tidigt en lärare, som i sanning kan sägas vara ett mönster bland goda och dugliga sådana. Han har vetat, vad han velat, och därför har han gått segrande framåt, ehuru många svårigheter varit att övervinna för honom. Även såsom kommunalman intager han ett aktat rum, vadan ock församlingen vet att sätta ett högt värde på honom.

Den andre inspektören, kyrkoherden E-m, [J.F. Ehrnström] var visserligen ingen pedagog, men såsom inspektör även över min skola, kom han under de dåvarande ogynnsamma förhållandena härstädes att på ett ganska kraftigt sätt bistå mig och mina strävanden för skolans bästa.

Kort före inspektionens början blev jag i tillfälle att lämna inspektören upplysningar om mina åsikter med avseende på skolarbetet gentemot både skolråd och församlingens stor-herrar samt för övrigt en god del andra, som läto sig ledas av de förre.

Examen började och fortgick genom alla ämnen. Efter dess slut yttrade sig inspektören ungefär sålunda: Han gladde sig över att ha besökt denna skola och lyckönskade församlingen till att äga en så skicklig lärare. Det fanns icke anledning att göra den ringaste anmärkning mot denne, han hade redan på förhand inhämtat hans åsikter i avseende på skolarbetet, vilka han till alla delar gillade, men han hade även kännedom om skolrådets och en del församlingsbors ovisa beteende gentemot skola och lärare; sådant borde vederbörande övergiva och i stället sluta sig till och understödja lärarens förslag. Ville de ej detta, skulle läraren likväl äga rätt att fortsätta på den väg, han redan beträtt; inspektören skulle finna medel att hålla honom ryggen fri.

Kort härefter hölls ärkebiskopsvisitation, som ytterligare hjälpte skolarbetet framåt.

Den tredje inspektören var den fromme och hjärtevarma kontraktsprosten B-n [B.G. Bergman]. Även han var för mig en gammal bekant från tiden för min vistelse på seminariet, där han 1846 var lärare i historia.

Denne hedersman var outtröttlig i sina strävan den både som seminarie-rektor, pastor och inspektör. Vid hans första besök i min skola befann sig denna i en mindre gynnsam ställning, emedan den nyss förut på den nye v. pastorns [Olof Hedenström] initiativ hade blivit sönderdelad i fyra avdelningar, som ännu ej hunnit komma i ordning, då inspektören stod över oss. Examen utföll därför denna gång ej så gynnsamt som annars. Oaktat denna motighet blev likväl så ordnat, att jag de kommande åren skulle förestå landstingsseminariet, som därför, enligt beslut, skulle förläggas i H[arbo] socken.

Min fjärde inspektör, den vittberömde pedagogen rektor N-n, [Wilhelm Norlén] inspekterade min skola endast en gång. Hans besök var ett av de angenämaste, som jag haft, och det vitsord, han avgav om mitt arbete och mitt tillvägagående vid undervisningen, hade den verkan, att jag därefter arbetade i skolan med ännu mera lust och liv än förut. Nu var jag fullt säker på, att jag hade träffat det rätta, då en sådan man som han uttalade sin belåtenhet med min metod.

Han avslutade själv dagens examen klockan halv åtta på aftonen med ett hjärtligt tal till barnen, börjande sålunda: "Lyckliga ären I, barn, som få gå i en sådan skola." Det hela efterföljdes av en synnerligen varm bön, ty han var en bönens man av första ordningen.

Efter inspektionens slut framlade rektorn [Norlén] för skolrådet ett förslag om tvenne nya skolhus. Detta blev en fullständig överraskning, ty varken skolrådet eller jag hade tänkt något sådant. Rektorn ansåg, att undervisningen av en skara av omkring tvåhundra barn var ett alldeles för drygt arbete för en lärare, och han ville, såsom han yttrade "så länge som möjligt skona livet hos den nuvarande". Men jag förklarade mig helst önska, att förhållandena tills vidare finge förbliva sådana de voro. Inspektören blev förvånad

över mitt yttrande, men då han hörde, att jag var villig att bära bördan, avstod han från sitt yrkande.

Rektor N-s [Norléns] tryckta arbeten, dels av honom själv, dels författade i förening med den framstående rektorn L-n, [Fr. Lundgren], visa nogsamt, att han var framstående både så som seminarielärare och inspektör. Den som hörde den mannen hålla en lektion i vilket ämne som helst, han måste erkänna, att han var oöverträfflig.

Kan man säga, att en människa av allt hjärta älskar rättfärdighet och hatar ett ogudaktigt väsende, så kan man säga det om N[orlé]n. Visserligen ha elever funnits, som beskylla honom för partiskhet, men misstag kunna begås av vem det vara må, och varför skulle en rektor vid ett svårskött seminarium vara frikallad från sådana? Han avslutade sitt långa livs arbete som få lärare; för sitt viktiga kall offrade han det dyrbaraste han ägde: hälsan och – livet. Vile han nu i frid!

Min femte och sista inspektör blev den nuvarande outtröttlige och om skolväsendets utveckling i en sund och god riktning ytterst måne skolveteranen H-n, [H.E. Herrmansson] om vilken jag i det föregående haft tillfälle att yttra mig. Det är lyckligt och gott för folkskolorna inom hans vidsträckta distrikt, så länge han står ut med att fortsätta sin betydelsefulla verksamhet. Då han nu inemot trettio år fortfarit att utöva sitt kall, kan han med sin därunder vunna stora erfarenhet kraftigt verka för folkupplysningens sanna utveckling.

Tolfte kapitlet

Postsparbanken • Vandrande sparkassor

Ehuru jag gott kunde behöva de styvrar, som skolbarnen vid examens slut varje termin funno ett nöje i att var för sig överlämna till mig, kommo dessa gåvor på mitt eget förslag att upphöra. Detta beslut föranleddes därav, att den utomordentligt gagneliga postsparbanken kom till stånd. Jag såg i denna småfolkets räddning från ekonomiskt betryck och nöd, åtminstone deras, som ville lita sig till densamma, och det hoppades jag att flertalet skulle göra. Den högt värderade postmästaren i U[ppsala] uppdrog åt mig så som åt många andra lärare och lärarinnor i socknarna att verka för den goda sakens framgång genom försäljning av postsparmärken. Därför framställde jag vid en examen vikten och betydelsen av denna bankinrättning och uttalade min innerliga önskan, att de penningar, som de nu såsom vanligt ville skänka mig, måtte av vart och ett av barnen användas till insättning för egen räkning, och skulle jag däröver känna mig lika tacksam, som om medlen hade blivit givna åt mig.

För att komma i gång med dessa insättningar uppsatte jag ett hundra postsparmärken på lika många kort och skänkte dem åt de fattigare bland barnen. Att icke alla av dessa skulle göra det bruk av korten, som därmed avsågs, var jag beredd på, men flertalet gjorde det. De förmögnare barnen gjorde även sina insättningar.

Jag underlät icke att ofta påminna barnen om att använda de slantar, som komma i deras händer, till insättning, innan frestelsen att köpa karameller eller annat onödigt snask därför blev för stor. I stället skulle de i kommande tid bliva i tillfälle att lyfta kronor i mängd för nyttigare ändamål, och de skulle då med tacksamhet ihågkomma de viktiga råd, som givits dem i denna sak.

Jag tager mig här friheten att uppmana alla rikets lärare och lärarinnor att noga akta på denna angelägenhet. Bättre än många

andra äro de i tillfälle att driva den goda saken framåt, och de göra därmed i synnerhet småfolket en stor tjänst, som för många bland dem kan bliva av stor betydelse i ekonomiskt och sekundärt även i sedligt afseende.

I det spridda, innehållsrika, väl redigerade och om arbetsklassen mycket måna "Aftonbladet" av den 11 april 1899 stod en beaktansvärd artikel av fru A. Montelius med överskrift:

Vandrande sparkassa

"De praktiska engelsmännen," säger artikelförfattaren, "beslöto att låta sparbanken gå till den insättande, och så uppstodo de vandrande sparkassor, som nu inom en mängd olika centra i det myllrande, ofantliga London och inom många andra av Englands större städer uppsamla den fattiges pennyslantar och gömma dem åt ägaren, vilken får dem tillbaka som en samlad summa, då något särskilt kräver det. På det sättet hopsparas nu årligen många tiotusen pund sterling."

Jag finner författarens uppsats så beaktansvärd, att jag icke kan annat än att ordagrant låta henne själv tala. Hon säger vidare:

"Skulle vi nu ej här i vår huvudstad* kunna göra samma försök och hoppas på samma resultat? Väl mötas även vi av den invändning, som lät höra sig i England, att de, för vilka saken egentligen vore avsedd, äro så utarmade, att det är ett hån, att tala om att spara. Det är väl möjligt, att det skulle visa sig, att förhållandena verkligen äro sådana i en del hem, men åtskilligt borde man dock kunna gagna med ett sådant företag, och i vilket fall som helst skulle man få en kännedom, som man nu aldrig kan ernå, om mångas levnadsvillkor och därigenom sättas i stånd att bättre förstå, vilka åtgärder, som kunna vara till verkligt gagn. Många människor finnas, som gärna vilja göra något för andra, men som stannat vid det negativa resultat, att med gåvor allena gör man sällan någon nytta. Vid ett företag som detta skulle ett tillfälle givas att med en viss grad av

* Varför icke även i andra större städer och andra folkrika, tätt bebyggda samhällen? *Förf. anm.*

personlig uppoffring komma till en mera positiv åsikt om vad som skulle kunna vara att göra. För att åtaga sig ett dylikt värv fordras blott att kunna disponera ett par timmar av sin tid på en bestämd dag i veckan och så att vara fast besluten att iakttaga ordning och regelbundenhet. Man får varken utebliva eller komma på orätt tid, ty därigenom förloras lätt förtroendet, och nästa gång man kommer blir nog intet sparmärke köpt. Man får ej heller förtröttas, om det ock länge ser ut som vore arbetet fåfängt. Får man att börja med blott en eller två, som varje vecka vilja köpa ett tioöres sparmärke, så har man ej gått sina steg förgäves och har gjort mera gagn, än om man skänkte bort mångdubbelt den insamlade summan. Håller man blott ut, så bliva de nog småningom flera som vilja vara med om saken, ty den ene talar om det för den andre.

För att anordna en 'vandrande sparkassa' fordras inga stora apparater, inga dyra omkostnader, men många villiga och ihärdiga medhjälpare äro av nöden."

Trettonde kapitlet

Ortens religiösa företeelser • Frälsningsarmén • Statskyrkans fiender • Skolans kristendomsundervisning • Sockenbibliotek

I medio av fyrtiotalet började härstädes några fromma och enfaldiga själar finna sina andliga behov otillfredsställda av de ofta torra och magra predikningarna i kyrkan en gång i veckan. De började själva läsa bibeln, vilket då just ej var vidare vanligt. Luthers postilla, Arndts sanna kristendom och Scrivers själaskatt blevo flitigt anlitade; sedermera Rosenii arbeten och Pietisten. Så uppstod behovet att komma tillsammans, då någon läste högt ur dessa böcker för de församlade. Allt gick stilla och tyst tillväga; någon separation hade ej ännu inträtt, och kyrkan besöktes vid alla gudstjänster. Fosterlandsstiftelsen sände slutligen ut sina kolportörer för att biträda prästerna med predikande i byarna. Det ålåg dessa kolportörer att ställa sig till prästerskapets förfogande och förevisa Stiftelsens intyg, då de kommo till församlingarna. På sina ställen voro de välkomna för prästerna, men stundom ägde raka motsatsen rum. Skada att en del präster så illa uppfattade Fosterlandsstiftelsens välmening. Följden blev ock den, att förtroendet mellan prästerskapet och en del församlingsboar stördes. Hade kyrkans präster från början vårdat sig bättre om den hjälp, som Fosterlandsstiftelsen erbjöd dem, så hade det troligen ej nu funnits så många religiösa söndringar och överflödiga bönehus.

Läsarna började gå sin egen väg, prästerskapet oåtsport. Man hörde ofta den tiden yttras: "Man måste mera lyda Gud än människor." Talare av mycken tvetydig beskaffenhet inkallades, vilkas predikan oftast blott innehöll tadel mot och fördömelse av statskyrkan och prästerna, under det dessa senare å sin sida klandrade och bannlyste de andliga rörelserna och deras ledare. Jag hörde en

kyrkoherde säga till en orgelnist, som visst icke var någon bönens man: "Hos mig har läserigalenskapen börjat florera, men jag skall ta' mig f-n ge dem, jag." Orgelnisten svarade helt lugnt: "Med den potentaten till hjälp går det nog icke."

Jag har alltid tyckt om att lyssna till det predikade ordet både i kyrka och annorstädes, även till en predikan av lekmän. Därför infann jag mig på de platser, där sådana föredrag höllos; slutligen också i det bönhus, som även här blev uppbyggt. Den församling, som uppstod kring bönhuset, vände sig stundom till mig i sina angelägenheter och infordrade mitt utlåtande i vissa frågor. Jag stod den till tjänst, så mycket hellre, som jag därigenom kunde hålla dess medlemmar kvar i någorlunda god statskyrklig ordning. De gingo fortfarande flitigt i kyrkan, och jag lyckades länge hålla tillbaka den bittra polemiken mot kyrka och präster. Vidare fick jag på grund av detta förtroende ofta i uppdrag att inkalla predikanter, och höll jag mig då till allvarliga teologie studerande från Uppsala och lika sinnade skollärare. Många av dem leva ännu, och det gläder mig att veta, att de fortgått på det rättas och sannas väg.

Slutligen började församlingen styras och regeras av ganska tarvliga, fåkunniga, men tillika envisa och oefterrättliga personer, som även till sist togo om hand det ena av kyrkans sakrament, nattvardsfirandet, och därmed kände jag mig avvisad, även om jag någon gång sedermera hörde på deras predikningar.

Många ärliga och utmärkt begåvade predikanter hava här uppträtt, några välmenande svamlare och pratmakare ha även låtit höra sig, men icke heller så få rikt begåvade skrymtare ha trängt sig in i friförsamlingen, så att icke har denna skäl att alltid yvas över sitt prästerskap framför statskyrkans, åtminstone under de första tiderna av hennes tillvaro. En sak har jag mer än en gång undrat över, nämligen det, att då en person blivit väckt, antingen i kyrkan eller på annat håll och börjat söka efter den bästa delen, så har hon eller han ständigt vänt sig till friförsamlingen, blivit kvar där som medlem och befunnit sig väl därav för sitt andliga liv. Vad kan orsaken vara härtill? Jag vill ej nu besvara denna fråga. Dock synes det mig, som om våra nuvarande skolade lekmannapredikanter göra sina

föredrag mera praktiska och anslående, än vad de äro i våra statskyrkor.

Frälsningsarmén, denna nya företeelse på det andliga området, har också vunnit insteg i församlingarna här i orten och i min uppbyggt ett samlingshus, i vilket ett slags gudstjänst hålles, stundom flera gånger i veckan. Där förekommer ett visst slags bön, sång och musik, men ett ringa betraktande av Guds ord. Visserligen uppläses då och då en text ur bibeln, men ofta utan någon utläggning eller förklaring. De gånger jag har hört deras böner, innehöllo de endast tack och lov. Syndabekännelsen måtte icke gälla dem, som äro medlemmar inom armén. Det säges, att "de som äro födda av Gud göra icke synd, ty de äro födda av Gud". Rätt så! De kunna icke synda uppsåtligen, men därmed säges icke, att man är syndfri. Aposteln yttrar: "Säga vi, att vi icke hava synd, så bedraga vi oss själva och sanningen är icke i oss." Huru går det då med syndfriheten inom frälsningsarmén? Det kan ju hända, att denna andliga företeelse kan vara lika berättigad som någon annan sekt, eftersom även den förmår att rädda många av de mest sjunkna människorna. Dock tror jag, att armén borde inskränka sitt arbetsfält till våra städer.

De "trupper", som slå sig ned på landet, synas hava till huvudsakligaste uppgift att insamla penningar åt högkvarteret i Stockholm, och i detta penningtiggeri ha soldater och befäl vunnit en synnerligt stor färdighet.

Till arméns beröm kan jag dock säga, att hon oftast bättre än andra sekter bemödar sig om ett kristligt sedligt leverne. En god militärisk tukt måtte råda inom armén, och däri ligger hennes styrka.

Statskyrkan har många fiender och denna institution skulle snart överändakastas, om den ej hade så fasta rötter i hela vår samhällsutveckling. På hennes störtande arbeta fritänkare, rationalister, friförsamlingar och alla möjliga sekter.

För några år sedan talade jag med en framstående och förståndig friförsamlingspredikant, den där sade, "att friheten på det kyrk-

liga området nu är så stor, att det vore skam att yrka på någon större. Friförsamlingen har i det hela ett kraftigt stöd i statskyrkan, och skulle denna ramla, så skulle friförsamlingarna bliva de första att önska henne åter;" ja, han menade, "att friheten är god, men icke en sådan frihet, som alstrar självsvåld."

Det har blivit en modesak att fordra kristendomsundervisningens borttagande från skolan och dess förläggande till konfirmationsundervisningen; att uttala klander över vår nuvarande katekes, som dock icke är något plågoris för barnet, såsom den Lindblomska med skäl kunde beskyllas vara; att arbeta för att få bort kyrkoherdarnas självskrivenhet som ordförande i skolråden; att göra anmärkningar mot ecklesiastikdepartementet vid tillsättandet av folkskoleinspektörer.

Många av inspektörerna ogillas därför, att de äro präster eller seminarielärare och kanske "högkyrkliga" tillika, vilket allt skulle inverka skadligt på inspektionen. Men de vederbörande, som hysa dessa tankar och åsikter hava ingalunda sett de praktiska förhållandena i dessa hänseenden. En sak är att på sin kammare såsom kannstöpare politisera och teoretisera, en annan att själv mitt inne i det rörliga livet personligen handlägga och deltaga i dess verkligheter. Jag har i många år haft att göra med kyrkoherdar och seminarielärare såsom inspektörer, och dessa hava alla haft en synnerligen stor förmåga att sätta fart i både skola, lärare och skolråd. Det vore högst otacksamt att säga annat. Jag tror icke, att de inspektörer, som ej ha annan tjänst än denna, kunnat uträtta mera gott för folkupplysningens bästa än de förut nämnda. Seminarielärarna skola bilda vår folkskolas tjänstemän, ty man torde väl få förutsätta att de äga pedagogisk insikt och begåvning. Genom inspektionerna måste denna deras begåvning och erfarenhet ytterligare komma deras forna elever till godo.

Anordningen med inspektionen är god sådan den är och på samma gång billig. Jag tror icke, att folkupplysningen vunne något mera därpå, att till inspektörer sådana personer utsågos, som endast hade inspektionen till levnadsyrke. Inspektionskostnaderna utgöra

för närvarande omkring 90.000 kronor, vilken summa måste mångdubblas, om inspektörerna skulle leva endast på sin inkomst såsom sådana.

Till ett av medlen för folkets andliga och intellektuella utveckling i en god riktning räknar jag ett välförsett, vårdat och skött sockenbibliotek. Ett dylikt har funnits här i några år, ehuru det av brist på ett allmännare intresse och därför även på pengar icke blivit underhållet och ordnat som önskligt vore. Visserligen har i några år hälften av hundskatten, omkring 60 à 70 kronor, blivit använd för detta ändamål, men detta belopp är på långt när icke tillfyllest.

Kunde riksdagen förmå sig att anslå statsmedel för bildandet av folkbibliotek och till understöd åt redan befintliga, så skulle folkbildningen vinna mycket. Det vore väl använda penningar, särskilt för vår uppväxande ungdom. För barnet som slutar folkskolan, där läslusten blivit väckt, vore det gott att veta, var det kunde få låna en god bok att läsa på lediga stunder.

Erfarenheten har visat, att där ett någorlunda försett sockenbibliotek finnes, ungdomens löpande efter vägarna nattetid i mindre gott sällskap betydligt avtagit. På det man kan göra för det uppväxande släktets väl, bör man ej spara. Men allmänheten har ännu ej fått syn på det goda i denna sak. Då det blir fråga om några kronors bidrag till boksamlingen, kan det heta, "att man har tidningar att tillgå", men med all aktning för tidningspressen, den kan dock icke giva oss ersättning för goda böcker. Dessa läsas och bevaras för att läsas om igen flera gånger; en tidning läses för att sedan användas till smörgåsomslag och dylikt. Önskligt vore, om våra sockenbibliotek åtminstone av sockenstyrelserna bättre tillgodosågos, då detta skulle verka hälsobringande i många avseenden. Giv folket vad det för övrigt har rätt att fordra, en sund och god upplysning, och det skall då icke längre kunna sägas, att "svenska folket är den åt dryckenskap och svärjande mest hängivna nationen."

Vad är orsaken till den ofta förvända uppfostran, de bristande rättsbegreppen och det på det andliga området rådande virrvarret? Jo, i första rummet brist på – vetande.

Bindeln från ögat! Framåt då med mod!
Låt oss följa den jagande brisen
och sluta i famnen en fana så god,
och 'kunskap är makt' är devisen.

I fördomens bojor ej höves oss gå,
ej i dumhetens mörker att treva.
Vår tanke i frihet sig tumla må,
då få vi först mod till att leva.

Då störtar vårt kastväsens skrankor i grus,
då mötas vi, like med like,
och timra en brygga av strålande ljus
till upplysningens tusenårsrike.

Fjortonde kapitlet

Den illa beryktade prästsäcken • Prästens ställning • Varför skall prästen vara gästgivare

Möjligen torde mina tankar om prästsäcken, detta underliga föremål utan botten, befinnas enfaldiga. Må vara; jag har i gengäld funnit i våra dagars tidningar och böcker mycket ordkram lika tomt, som prästsäcken säges vara. Under hänvisning till Apostelns ord: "Att en biskop skall vara gästfri, icke sniken efter slem vinning, icke girig" – idisslar man, ända till leda, prästernas girighet, snikenhet med mera, utan tanke på, huruvida prästerskapet verkligen har ekonomisk ryggrad att bära de bördor, man ålägger det.

På prästen ställer man stora fordringar. Han skall vara allt i allom. Hans huvuduppgift är som själasörjare, men mycket annat begäres av honom. Han skall förstå att råda och hjälpa i allt, både i andliga och lekamliga angelägenheter, han skall vara "ostrafflig, gästgivare" med mera, han skall dela med sig åt de fattiga och nödlidande, ofta nog av det lilla han har. Gör han ej detta och mera därtill, så är han ingen rätt präst och blir tadlad. Sådan är prästens ställning i våra dagar. Den synes mig ej avundsvärd. Skall han tillika klandras och dömas av sekternas kolportörer och deras åhörare, så blir förhållandet ännu sorgligare för honom.

Han skall dela med sig av vad han har och vara gästfri, om han skall kunna undvika talet om prästsäcken. Men huru kommer det sig till, att trots denna, de flesta präster icke ha några kapital, utan vanligen i stället skulder? Några, ja kanske många, säga, att de icke kunna hushålla, att de leva för gott i mat och dryck, i nöjen och ståt. Med åtskilliga kan ju detta vara fallet, men jag vet en annan orsak, nämligen den, att flertalet råkat i tusentals kronors skuld i och för prästexamina. De komma så ut i församlingarna som adjunkter och få då några hundra kronor i lön, vilken måhända nätt

och jämnt räcker till kläder och nödigaste böcker, vadan skulden med räntan blir obetald och växer ut i både längd och bredd. Efter några år blir han måhända komminister med inemot tusen kronors lön och kanske något hundra därutöver, men nu måste han lösa fullmakter, sätta bo, gifta sig med den han kär har, ifall det ej är gjort förut, och svara för - - - husrötan och nybyggnaden. Så ökas skulden ännu mer, och något överskott å lönen, för betalandet av gamla skulder, låter vänta på sig, i synnerhet om familjen har tillväxt. Slutligen efter åtskilliga års skuldsättning erhålles ett pastorat med två à tre tusen kronors inkomst. Då först börjar det ljusna något. Nu skulle räntor betalas och kapitalet amorteras, men det går dåligt med den saken. Levnadskostnaderna ha förstorats, utgifterna ökats i proportion med inkomsterna, man måste representera och bliva "gästgivare", uppfostra barnen efter sitt stånd och göra var man rätt. Har prästen för detta ändamål nödgats av vederbörande på öret uttaga lönen, så kommer han lätt i kollision med löngivarna och beskylles för prästsäcken. För övrigt fordra snart sagt alla, att prästen skall ha öppen taffel för dem: folkskoleinspektören vid inspektioner, kronofogdar vid uppbördsstämmor, jägmästare vid utsyning, häradskrivaren vid mantalsskrivning och så vidare. Pastorn skall mottaga dem alla, härbärgera och skjutsa dem för blott tack. Huset måste bulla upp det bästa, det förmår — ehuru det kanske i vardagslag ej är försett med det nödvändigaste i mat och dryck. Man får ej bedöma prästerskapets ekonomi efter en och annan prostmage. De präster finnas och äro ej få, som betrakta smöret på brödet såsom en helgdagsrätt och en mager kalvstek såsom en läckerhet, allt för sällsynthetens skull.

Det talas om prästgårdarnas stora avkastning: de giva så och så mycket i arrende, — ja, på kontraktet; men i verkligheten? Arrendatorn måste även leva, och vad vill pastorn göra, ifall —såsom ofta sker — han ej kan eller vill lämna det kontraktsenliga beloppet.

Varpå skall då pastorn vara gästgivare? På ytterligare skuldsättning. Visitationer och installationer gå ej till småsummor, då ej blott ståndsbröder utan hela även kyrko- och skolråd jämte sockenmagnater och patroner fordra att bli bjudna. Bliva de det ej, så adjö med anseendet och fram med prästsäckspratet.

Andra ämbetsmän taga betalt för allt möjligt. Ej ens ett simpelt intyg eller ett enkelt — ja, varför ej — enfaldigt råd av en länsman utan kunskaper eller bildning fås gratis utan måste dyrt betalas, och man betalar utan knot. Men av prästen begäres alla möjliga upplysningar, råd och intyg, utan att han får begära ens ersättning för papper och porto. Man fordrar exempelvis, att han skall lämna upplysning om huru många ekar finnas i hans socken, huru många simkunniga barn, som äro inskrivna i skolorna, när, var och hur den eller den herrns farfars farmors mor levat och så vidare. De som så tanklöst pladdra om prästsäckens bottenlöshet, borde undersöka egna säckar, om ej också de äga samma negativa egenskap.

Femtonde kapitlet

Ett skollärarhem på 1860-talet • Familjens ekonomiska bekymmer

Den yngre läsaren av mina anteckningar inbjudes härmed att göra en titt in i ett folkskollärehem under femtio- och sextiotalen. De gamla skolmästarna från denna tid kunna ej hava något intresse av att göra ett sådant besök, ty flertalet av dem känner till förhållandena av egen erfarenhet. — I det hem jag avser bestod familjen av man, hustru och fem barn, och husfadern var nog lycklig att utom lärarebefattningen innehava klockare- och orgelnisttjänsterna, och således kunde han beräkna 150 kronor jämte de 200, han hade såsom lärare.

Lönen var lika med en statkarls, dock med den betydande skillnaden för skolmästarfamiljen, att den måste vara något bättre klädd än statkarlens, ty man visste vad ordspråket säger: "Som man är klädd, blir man hädd." Mannen hade skulder redan från studietiden att dragas med under många år. Enfaldiga personer, som ej voro hemmastadda i räknekonsten, både tyckte och sade, att 350 riksdaler, som denne tjänsteman uppbar, utgjorde en ganska ansenlig inkomst.

Han hade skuld till några beskedliga bondgubbar, ett hundra kronor här och femtio kronor där. I samma mån hans familj ökades, började dessa borgenärer oroas över att möjligen kunna förlora sina styvrar. Därför måste läraren titt och ofta påminnas att göra täta avbetalningar, om ej hela beloppet kunde inbetalas på en gång.

Detta var ingen lätt sak för honom, då han ibland ej visste, hur familjen skulle få mat från den ena dagen till den andra. Lyckligtvis hade denne skolmästare en hustru, som kunde ordna, beräkna, och för egen del försaka allt för man och barn. Aldrig klagade hon över, att hon hade för litet att reda sig med, tvärtom hade hon alltid

ett tröstens ord till hands för att lugna sin oroliga man, om ej annat kunde hon hänvisa honom till dem, som voro fattigare än de själva.

I de flesta fall hade också denna familj potatis och bröd. Det var ju mat, om ock litet enformig. Förekom fläsk, blev det kalas. En gris på åtta à tio lispund slaktades årligen, men fläsket måste räcka till nästa års slakt. Det kunde ej hjälpas, att de utdelade bitarna voro små och att barnen sins emellan jämförde dem. Fick någondera av dem en större bit än de andra, så voro dessa icke fullt belåtna. Om far erhöll något mera och bättre än de själva, så tego de snällt – "ty det var ju far". Mamma – det visste de – tog alltid själv minsta biten, om det efter utdelningen till de övriga fanns någon kvar. Små skurna fläsktärningar i sås av vatten och mjöl, att däri doppa potatisen, eller i ersättning för potatis kornklimpen, betraktades såsom mycket gott, i synnerhet om fläsktärningarna voro många. Pannkakan av ärt- och kornmjöl på hälften vatten och hälften mjölk var för barnen kalasmat. Grynslinka med rot- och potatisbitar eller ärtvälling på ben, som första gången användes hela och nästa gång sönderstötta för att åtkomma märgen, voro ofta förekommande rätter. Sådana voro middagsmåltiderna. Färskt kött var en mycken sällsynt läckerhet.

Frukostarna bestodo av potatis och en strömming, om den var stor, eljes utdelades två sådana åt en var av familjens medlemmar. Kvällsmåltiden var alltid densamma, och utgjordes av råg- eller kornmjölsgröt med en skvätt mjölk eller i brist därav med litet dricka och sirap. Nu hände det icke så sällan, att barnen blevo hungriga mellan måltiderna, och då fingo de ett stycke hårt bröd. Lyckades de någon gång få smör därtill, ja då var det ett jubel på de små. Denna familj beklagade sig aldrig över sina inskränkta tillgångar. Barnen visste ej av något bättre, de åto med god smak av de enkla rätterna och frodades. Fadern gick oftast till skolan om morgnarna utan mat; middagsmåltiden smakade då så mycket bättre. Hungern fick krydda födan.

Familjen hade den förmånen att få umgås med ortens herrskaper, och man måste således vara någorlunda väl klädda. Läraren själv var alltid snygg och prydlig, till vilken tunga för hans kassa,

vet han bäst själv. Hans maka kunde hava sina bättre kläder i tio år, och var således ej dryg att kläda. Barnen måste hållas rena och hela, åtminstone då de skulle gå bort. Det kunde hända, att de burgnare barnen rynkade på näsan åt dem för deras simplare kläder, men det stod ej att hjälpa. Ej alla kunde förstå den fattiga familjens ekonomiska bekymmer.

Att förhållandena blevo något bättre samtidigt med att lönerna så småningom förhöjdes, säger sig självt, men skulderna följde med i många år.

Du gamle skolmästare, som lever ännu från denna tid, känner du igen denna beskrivning?

Sextonde kapitlet

Allmogens vanor och levnadssätt vid författarens ankomst till orten år 1847

Att allmogen här och i angränsande socknar med undantag av några få familjer var tämligen rå, okunnig och begiven på dryckenskap, är ej så mycket att förvånas över. Den hade hittills aldrig varit i tillfälle att erhålla den ringaste skolundervisning, som kunnat ingiva den begrepp om rätt och orätt. Vad samvetet kunnat säga i detta avseende, visade sig vara otillräckligt, då folket även saknade den kristliga upplysning, varigenom samvetet kunnat hållas vaket. De, som härvid skulle stå folket bi genom lära och exempel befunno sig icke så sällan på samma nivå som folket självt. Det är en känd sak "att en blind icke kan leda en blind".

Folkets förfäande har i alla tider haft sin grund icke i okunnighet och bristande upplysning ensamt, utan även till icke ringa del i missbruket av rusdrycker.

Här inom församlingen funnos lönnkrogar litet varstans; husbehovsbränningen florerade även, ehuru den senare blev förbjuden. Längre fram anlades på det största godset i socken ett stort bränneri, som ersatte husbehovsbränningen och bidrog att uppmuntra superiet; därtill fanns vidare ett gästgiveri, där de arma fyllbultarna kunde uppehålla sig så många dagar, som penningarna i pungen räckte till. Krögaren blev rik, men hans kunder utfattiga och fördärvade till kropp och själ.

Slutligen tillätos handelsbodar att öppnas även på landet, och nu hade man också i dem storartade krogar, där alla slags spritdrycker kunde erhållas i större eller mindre kvantiteter att hemtagas eller på stället förtäras. Här kunde tjänare och tjänarinnor tillika nedlägga sina dyrt förvärvade och den tiden små löner för lyxartiklar av flera slag.

Sådant var förhållandet med handelsbodarna den tiden. Men det elände, som genom dem utbreddes över landet, kommo behjärtade män att arbeta för spritåtkomstens försvårande. Så blev småningom det ena tuppsteget efter det andra taget för att på lagstiftningens väg göra slut på kroglivet i handelsbodarna och inskränka spritkonsumtionen.

Vid anställandet av kalas, såsom vid bröllop och begravningar, då en större mängd människor voro inbjudna, var det på sina håll av nöden att iordningställa särskilda mera avlägset belägna rum och förse dem med säkra lås och hakar för att där inhysa de ostyriga och på slagsmål begivna kämparna, då den tiden var inne, att brännvinet hade börjat verka. Här kunde de ostörda sova ruset av sig. Till sådana tillfälliga finkor kunde någon gång användas får- och svinhus, där ren halm blivit inlagd. Detta behov av finkor förekom blott i några få kalaslag, där man visste, att kända bråkmakare kommo att vara närvarande bland gästerna.

Då huvudmålet avåts och spriten flödade som mest, hade värdarna sig ålagt att noga akta på den stund, då de på fylleri mest begivna voro mogna att särskilt härbärgeras. Vid det hästskoformiga bordet ordnade värdar, som kände sina pappenheimare, det så, att dessa stackare sattes nederst i närheten av utgången, för att bekvämt kunna utföras, då de icke längre passade att närvara i ett större sällskap.

De rusgivande drycker, som vid dessa tillfällen förtärdes i mängd, bestodo huvudsakligen av brännvin och hembryggt öl. Toddar av ett slags arrak eller konjak voro ej heller ovanliga, och vid bröllop förekom ett glas vin, då brudtalet hölls. Samtidigt upptogos gåvorna till bruden, varvid ett större fat gick laget runt. Dessa gåvor utgjordes från släktingar av skedar, bägare eller andra silversaker och från de andra bröllopsgästerna vanligast av penningar. Då dessa gåvor lades på fatet steg givaren vanligen upp, om han det kunde, och sade följande: "Brudparets skål, lycka och välmå!"

Därmed avslutades huvudmålet, sedan bordsbön blivit läst och en psalmvers avsjungen.

Maträtterna voro denna tid följande:

1. Lutfisk med mjölksås (potatis passade ej vid kalas); sedermera blev det på modet att första rätten skulle bestå av kabeljo, vilken slutligen utträngdes av kabeljopudding.
2. Pepparrotskött.
3. Skinka med bruna bönor. Stundom förekom senap, men endast några få hade smak för denna krydda.
4. Supanmat av vitkål eller köttsoppa, då stora gemensamma fat framställdes, varur skedgången började av de närmast faten å båda sidor om bordet sittande. Herrskapet fick vanligen sin soppa på tallrikar.
5. Stek med eller utan sås och lingon.
6. Ett slags söt- och ugnsost, ganska välsmakande.
7. Kaka med eller utan gräddvispning.
8. Tårta, vanligen av tvenne slag: smör- och mandeltårta.

Att det skulle supas minst en gång på varje rätt, även på supanmaten, var alltid givet, åtminstone för dem, som voro övade i konsten, och de voro icke så få den tiden.

Krångligt var det att få det hästskoformiga bordet fullsatt, och krångligt var det för några att komma därifrån efter den väldiga trakteringen.

De under bordet i fyra à fem timmar varande rörelsemedlemmarna (ty så länge kunde måltiden vara), hade blivit så besynnerliga, att de, då det gällde, ej ville göra sin tjänst, och då hjärnan icke heller var i stånd att giva dem en ordentlig befallning, måste stundom värdarna taga hela människan om hand och se till att hon fick vila ut efter ett så ansträngande arbete.

Jag nämnde, att det stundom var krångligt nog för värdarna att få borden fullsatta. Gästerna måste placeras efter rang och värdighet, och avseende måste noga fästas vid släktförhållandena, vartill kom, att gästerna, för att lägga sitt ödmjuka sinnelag i dagen, behagade hålla sig undan, på det att de icke skulle komma att sitta för högt upp vid bordet. Då värdarna slutligen fingo reda på dem, behövdes det icke så ringa kraft för att med våld tvinga dem att sätta sig ned på sina platser. Nog hade värdarna fullt göra, ehuru de icke

här, som det säges ofta hava inträffat på andra håll, nödgades med båtshakar framdraga gästerna under golvet till logar och andra uthus.

Att dessa kalas, som vanligen varade minst tre dygn, blevo ganska kostsamma, är helt naturligt. Dock fick värdfolket av gästerna mottaga så kallad förning, som ofta icke var så obetydlig, och utgjordes av ett väldigt stycke kött, kakor och tårtor etc., mer eller mindre från olika håll, beroende på närmare släktskap eller vänskap.

De så kallade kronbröllopen voro de mest storartade tillställningarna, då bruden var klädd i någon av kyrkans brudkronor och nipper, och vigseln förrättades i kyrkan, vilket nu synes vara på väg att upphöra. Det sista brudparet här, som vigdes i kyrkan, då bruden var iförd en av kyrkans guldkronor, var min egen dotter A., [Amanda] som 1892 den 2 juni förenades med komministern J. L [Johannes Lundblad]. Detta kalas varade endast nämnde dag till – sängdags. Det var ej festligare än så, men salut fattades dock icke, ty det bestod oss åskan. Ganska trevligt hade vi de timmar vi voro tillsammans med närmaste grannar och prosten, som var vigselförrättare.

Annat var naturligtvis förhållandet under forna tider hos de mer eller mindre rika bönderna. Jag skall här nedan beskriva ett sådant bröllop, och därmed har jag måhända skildrat dylika fester, såsom de firades på en vidsträktare trakt, än endast denna församling.

Gästerna samlades på bröllopsgården, varefter processionen gjorde sig i ordning att tåga fram till kyrkan. Ett eller annat tiotal av förridare ställde sig i spetsen för tåget jämte musiken, vilken såsom vanligt bestod av en fiol med nyckelharpa, klarinett eller flöjt. Sällskapet var synnerligen förnämt, ty bonden hade icke endast inbjudit prästerskapet, utan även en friherre, som var med bland de ridande, en adelsman samt en löjtnant och riddare. Allt mer och mer närmade sig tåget kyrkan. Jag satt redan på min plats för att med en hejdundrande marsch hälsa brudparet välkommet och klämde nu i med alla tolv stämmorna. Men ack och o! vilken musik! De två eller tre virtuoserna i tåget stannade i kyrkdörren,

skrapande, filande och blåsande på sina instrument, så att det uppstod en gräslig dissonans, som aldrig fick sin upplösning. Dessa musikanter, som synbarligen råkat ut för musikdille, behagade dock slutligen tystna vid intoneringen till brudpsalmen.

Vigseln hade försiggått, och slutversen var spelad, men i samma ögonblick, som sista tonen förklingade, började åter den förskräckliga musiken i dörren. Jag vill minnas, att detta hindrade mig från att spela något utgångsstycke.

Nu färdades man i väg till bröllopsgården, förridarna i galopp, så att de inom kort voro försvunna. Snart kommo några av dem åter och hälsade oss välkomna, en stund därefter syntes en ny trupp av dem för att framföra samma hälsning, och så fort gick det om och om igen, till dess vi hunno fram till bröllopsgården. Där intogs nu en måltid av samma slag som den i det föregående skildrade. Med varje rätt, som inbars, följde musik. Brudtal hölls av komministern på kyrkoherdens begäran, men icke förty började den senare därefter själv hålla tal med tillkännagivande "att han var kyrkoherde i församlingen och hade en äldre bekantskap med brudparet och dess anhöriga, vadan även han borde få ett ord med i laget, ehuru han icke hade någon inbillad begåvning att hålla tal". Det är att märka, att dessa andans män icke voro några såta vänner.

Härpå följde en bal, som fortgick inpå småtimmarna. Vid detta bröllop hände det, att efter dansens slut samtliga gästerna åter voro hungriga, men ingen mat kunde erhållas. Det första målet hade gjort slut på tillgångarna, så att man fick gå till vila med en mage, som ropade: "bröd, bröd!" Värdfolket måtte ej hava så noga beräknat åtgången av mat till den stora skara av människor, som voro inbjudna, ty tidigt på morgonsidan måste en ko nedslaktas för frukostmåltiden.

Många av allmogen här äro av naturen skämtsamt anlagda och ha lätt att förlöjliga saker och ting. Efter frukosten kom jag att sitta bland några bondgubbar, vilkas satiriska samtal jag åhörde. Det gällde värden och bröllopet och hade ungefär följande lydelse:

"He e jätt lysande elände", anmärkte en av gubbarna, "att bjuda ihop fölkhopar å inte jätt jändaste gryn att ge folk, sen första

måle' vä' slut. Då ja' å Käri' köm hjäm på mörnsi'a, så vä' vi så tomma, så he vråla i bukjen.»

"På he vise' vä' he me' meg å", svarade en annan, "å pöjkjen sen, han gröp i seg jän hel kaku brö' med fläskflött på'na."

En tredje tog nu till ordet: "He e inte' länge se'n länsman vä' her och skrev öpp jän av hästa' å jän ko. E' de' den kon, söm strök åt i mörse, så tar länsman lort eftera. He e väll tölfta gånga nu, söm han vurre her i samme ären'e. Etter de' her högfälskalase går hela gåla åt me'."

"Jag, söm närmste gränne, vill ej sägga så myttkje, men he går nog å ymse visen åt för'an, innan he e slut me' kalase."

"Möjlivis, möjlivis", inföll nu en fjärde av gubbarna, "kan he slinka unna nu å, uta' att gåla stryker me'. Han betäler allti', fast he först skä' mätas ut."

"Min bror J.", återtog en av de föregående, "vill som gränne ej sägga många ol han, men he sägger ja', att ja' vurr i bå' hang och dang (här och där), men he ha ja' allri' väre sitt, att he skä' slaktäs te' jätt annat mål. Nu ha vi ätti jätt mål te', he skä' föll slö ihjäl jän ko te' te' mi-*dan*. He bir föll jän kalv he till minstingen."

"Koa strök me' te' fruköst, ja' feck sista bättan, å he vä' rumptånjen he."

Vid ett annat tillfälle, en jordfästning, uppstod efter den kraftiga begravningsmåltidens slut följande samtal, i vilket några av de här ovan uppträdande personerna togo del. Föremålet för deras drift denna gång var en rik, dum och högmodig bonde. Den rike mannen kom att säga till en annan, som jämförd med honom, var fattig: "Ja' skä' sägga deg ja', att den söm e' rik her blir rik i himla, och ner ja' dör, skä' ja' ligga närmass prästerna på körkjegåln, ja' e' förnämsta patron i socknen!"

Varpå den tilltalade svarade: "Möjlivis, möjlivis, du e' nog jän rik khär, men nog behövse annat än pengar för att komma till himla."

Här inföll en i språket mera bevandrad person: "Min käre gubbe, såsom ni resonerar, så vore eder plats på norra sidan av kyrkogården eller i dyngdalen vid edert hem." Nu blev gubben arg, och det var ej att undra på. "Dj-hannamma din sk-oxe," skrek han. Genast anmärkte en annan: "Ja, min käre vän, man kan ta' de' her på ymse visen, men inte kan ni bli salig för att ni klått fölk på he vise me' att sälja brännvin och snus bå' hälgda' å värda' å supa på de fattegas beköstna å på he vise sköja in pengar."

"Kyss meg – – – , du snusskräbba", utbrast den rike gubben, men mer hann han ej säga, ty en ny avbröt: "Nog kan de' hända, att ni blir salig, Gud ensam avgör he, men om ni kommer att ligga hang eller dang på körskgåln, he avgör de, som leva efter er. Super ni live' ur er, så e he ovisst, om ni kömmer att ligga hang eller dang."

Innan han somnade på stolen, inföll åter en: "Beklagligtvis kan man ej vetta hvä' man e' och blir, men allri blir ni körskvärd", och så somnade även den rike mannen, efter att först ha utropat: "Ky... kyss..."

För många år sedan var här fråga att välja präst. De tre sökande hade avlagt sina prov, och val skulle förrättas. Några av de märkligaste och mest framstående bönderna voro församlade för att överlägga härom och ville även inhämta mina tankar, emedan de, som de förklarade, ej kände någon av de präster som voro på förslag. De önskade veta, om jag hade närmare reda på någon. Jag förklarade, att jag kände inga personligen, men ryktesvis visste jag, att två av dem voro väl ansedda, men att en tredje var en supare. En av gubbarna sade då: "Vi ha hört så me', och he avskräcker oss inte, då kan man få jän sup me'. Kärn sir vördig ut å gälde (gala) inte så illa från altare." För supens skull blev han vald. Alla herrgårdsinnehavarna röstade på en annan.

Sådan var folkets dialekt på min första tid. Nu talas och skrives modersmålet tämligen korrekt av de flesta. Ett betydligt bättre skick i seder och bruk och levnadssätt är nu rådande, och ett nyktert, städat och i många fall hyfsat folk har efterträtt de föregående generationerna. Även de av gamla stammen, som ännu leva, ha tagit goda intryck av det yngre, uppväxande släktet.

Vilka kunna de bidragande orsakerna vara till en så stor och lycklig förändring? Härpå kan tryggt svaras:

I första rummet en god och sann folkupplysning, som utgått från folkskolan, i andra de andliga rörelserna och nykterhetsverksamheten, som avskaffat krogarna och gjort spritvarorna mera svåråtkomliga.

I det föregående har blivit skildrat, huru det tillgick på kalasen i forna dagar. Festerna fortfara ännu, men upptaga nu en betydlig kortare tid än förut. Hästskobordet är försvunnet, de många maträtterna hava utbytts mot färre antal finare och smakligare, vilka förtäras sittande vid småbord. Spirituosamissbruket har upphört; understundom bjudes andra dryckesvaror än det hembryggda drickat. Får- och svinhus behöva ej mer ordningställas för en del gäster. En lyckligare tid har ingått. Må den fortfara att utvecklas och fullkomnas mer och mer i det gott är, här och annorstädes.

Sjuttonde kapitlet

Ortens jordbruk, slöjd, bostäder, klädedräkt m.m.

Före medlet av detta sekel och många år därefter sköttes i min trakt jordbruket ännu på samma sätt som i fars och farfarsfars tid. Bland redskapen var plogen av många knappast känd, än mindre begagnad. Trästocken och årdret fingo vara tillfyllest för att få jorden omrörd och luckrad några tum djupt. Att sädesskörden blev ringa, att den för många bönder icke räckte till för brödföda under året än mindre till utskylderna, säger sig självt.

Det fordrades således inkomster från annat håll, och det blev skogen, som måste lämna dem. Skogen hade i forna tider ett obetydligt värde; jag blev på min hemmansdel bjuden aderton skilling för ett vanligt timmerträd, för vilket nu betalas tre kronor och däröver.

Skogsägarna sysslade huvudsakligen med laggning samt förfärdigande av ämbar, tinor, kar m.m., vilket sedan såldes på marknaderna, eller däremellan forslades till Stockholm. Detta var förhållandet med Harbo församling. I Östervåla tillverkades även de omtyckta Vålastolarna och andra möbler. I Tierp skaffade man sig biinkomster genom att natt och dag färdas utåt vägarna med foror.

Ladugårdsskötseln var långt ifrån rationell, och fodertillgången var dålig både till kvantitet och kvalitet. I socknarna omkring Tämnaren fanns ej att få stort annat än starrhö, med vilket nötkreaturen svältföddes. Den ringa tillgången på bättre foder avsattes för dragarnas räkning, vilka nästan överallt utgjordes av hästar. Att lägga en del av åkern till gräsvallar, ansågs vara misshushållning. Cirkulationsbruk förstod sig ingen på.

Oaktat den knappa fodertillgången innehöllo ladugårdarna en mängd svältfödda kor och ungnöt, så att till exempel där aderton kor funnos, borde antalet icke hava varit större än sex, och skulle dessa sex hava givit en rikligare avkastning än de aderton, genom

den bättre och ymnigare utfodring, som kunnat komma dem till del.

Jordbruket fortfor i den gamla slentrianen, så länge skogarna funnos att tillgå. Priset å dessa steg nämligen hastigt, och efterfrågan å timmer blev stor. Nya och rikliga inkomster inflöto från dem, och då var det ej nödvändigt att tänka på ett rationellare jordbruk. Det var bekvämare att sälja ett stycke skog då och då för något tusental kronor, men på detta sätt tog den snart slut, och för många försvunno även penningarna lika raskt som de kommit. Och jordbruket? Det förblev sig likt.

Skogen är som sagt nu i det närmaste nedhuggen – om ock på några håll stadd på återväxt – så att knappast laggvirke finns kvar. Därigenom tvangs folket till ett förståndigare jordbruk, och detta har varit, är och blir likväl vårt lands huvudnäring. Nya tidsenliga åkerbruksredskap började bliva flitigt använda. Torrlagda ängar, mossar och andramarker, som förut gåvo starrhö, fräken, ogräs och enbuskar, bära nu säd, timotej och klöverskördar. Man går alltså en tryggare framtid till mötes. Dock kunde denna för mången inom socknarna omkring Tämnaren blivit ännu säkrare och ljusare, om ej resultatet av nämnda sjös sänkning utfallit så dåligt.

Tvenne sänkningsförslag framlades av förste lantmätaren S. [C. Sjöholm], det ena för en kostnad av sjuttiofem tusen kronor, det andra för en million. Det mindre dyrbara förslaget antogs, men hela beloppet åtgick på långt när icke, oaktat stora förluster gjordes, dels i följd av bristande noggrann tillsyn, dels på grund därav att den förste utmärkte ingeniören ej fick fria händer att självständigt leda arbetet, vadan han avgick, dels slutligen därför att chefen för det hela, en både rik, välmenande och redbar person, saknade de insikter och förutsättningar, som fordrades för att förestå ett dylikt arbete. Fastän kostnaderna för mången av de små jordbrukarna uppgingo till hemmanens gamla inköpsvärde och därutöver, och fastän många av dem i synnerhet i Harbo, Våla, Tierp och Skuttunge socknar ofta få sina ägor översvämmade av vår- och höstfloderna, vilket förorsakar en sen sådd och frostbiten skörd, så finnas dock antagligen ej många jordägare, som ville hava det tarvliga

sänkningsarbetet ogjort, ty genom detta torrlades mer eller mindre fullständigt omkring trettontusen tunnland odlingsbar mark.

Ett annat sänkningsföretag, av den så kallade Vretaåns vattendrag, har nyligen blivit avslutat, var vid omkring sex à sju tusen tunnland torrlades inom de överliggande socknarna Harbo, Nora, Våla och en del av Huddunge. I spetsen för detta arbete stod en fullt erfaren och kunnig ingenjör H.

Detta sista sänkningsföretag blev icke välkommet för de nedanför belägna trakterna, som förut haft med Tämnarsänkningen att göra, ty vattnet från överliggande sjöar och vattendrag måste passera igenom och över dessa marker.

Hemslöjden och binäringarna florera här icke längre som förr. Ett fullständigare och bättre jordbruk har inträtt, som upptager all tid och arbetskraft, och till följd härav har djurplågeriet att svältföda husdjuren upphört. Nu blir det mjölk och ost även till försäljning; kraftig gödsel finnes för åkern, och där den ej förslår, anskaffas artificiella gödningsämnen. Jämmern och klagan över betryckta tider för jordbruket ha mer och mer upphört, ty allmogen börjar inse, att det bär sig, om man sköter det väl.

Jakten har ingen betydelse som binäring. Fisket i Tämnaren, som förr icke var obetydligt, har på senare tider minskats. Om bergsbruket här är ingenting att säga. Dock finnes det vid H[arbonä]s gård ett kanske outtömligt kalkberg, där ägarna någon gång bränt kalksten även till avsalu, och som lämnar en kalk, fullt jämförlig med den gotländska i godhet. Detta berg skulle få ett högt värde, om kommunikationerna ej voro så ömkliga, som de för närvarande äro. Fyra à fem mil lång är vägen till Uppsala, fem à sex mil till Sala, fyra à fem mil till närmaste järnvägsstation. Nu torde dock avstånden för en del trakter bliva något förkortade genom byggandet av Sala–Gysinge järnväg.

Jämsides med ett förbättrat jordbruk uppstod även lämpligare och ändamålsenligare bostäder och åbyggnader med planteringar och trädgårdanläggningar. I forna tider bestod vanligen boningshuset av tre rum, vardagsstugan, en kammare mitt emot förstugan, innehållande några få kubikmeters utrymme, samt "nystun", ofta

ett stort rum utan eldstad, där gästerna vid kalas intogo sina måltider. Här kunde man om vintern vid dylika tillfällen tjänstgöra som termometer, varvid tandhackningsintensiteten fick utvisa köldgraden. Spritvarorna lyckades dock för många och för tillfället göra kylan mindre märkbar. I vardagslag utgjorde det sistnämnda rummet både under vintern och sommaren tjänarnas sängkammare, och om något slags flygelbyggnad fanns på gården, begagnades även den till sängkammare, naturligtvis oeldad. Det var dock gott om skinnfällar, mellan vilka sovgästerna eller tjänarna kröpo in, och det var därför ej heller så noga, om man om morgnarna vid uppstigningen fann sig inbäddad i en snödriva, inyrd under natten genom de bristfälliga väggarna. Med kläderna i famn sprang man i blotta linnet skyndsamlingen över gården in i vardagsstugan för att där framför den öppna spiseln kläda sig.

I vardagsstugan arbetade både män och kvinnor den tid, då inga utgöromål voro för handen, männen med sin slöjd (om ej särskild slöjdstuga fanns) och kvinnorna vid spinnrocken och vävstolar. I utgöromålen fingo kvinnorna oftast taga del i likhet med männen, både under skördetiden och vid körningar i skogen, vinter såväl som sommar. Mor i gården fick vanligen sköta om barnen, om sådana funnos, och för övrigt ombestyra de inre göromålen, stundom även arbetena i ladugården. I dessa hem spanns och vävdes av lin, blår och ull vadmal och för övrigt allt som fordrades till beklädnad åt allt husfolket.

Drängarna skulle nämligen utom den kontanta lönen av fyrtio, högst sjuttiofem riksdaler hava följande persedlar:

Tre skjortor, två par strumpor, två par näver- och ett par läderstövlar, ett stycke vadmal till kläder samt en oöverklädd fårskinnspäls, då dock något av det här för övrigt uppräknade måste avstås. Drängarnas lön är numera ett hundra femtio à två hundra kronor och däröver. Småpersedlarna ha till större delen borttagits.

Pigan, som i kontanter uppbar tolv à sexton riksdaler, erhöll dessutom tolv à aderton alnar lärft, två skålpund ull, ett vardagsförkläde av ullgarn, två par näver- och ett par läderkängor samt en kyrk- och vardagsklänning. Fick hon en oöverklädd fårskinnströja

så gick hon i stället miste om något av det ovannämda. Nu är pigans lön i ett för allt åttio, ett hundra à ett hundra tjugu kronor och därutöver.

Drängarnas och pigornas löner äro i stigande, och deras fordringar i övrigt inga småsaker.

Förr kunde tjänarna dock på sina ringa inkomster samla ett litet kapital för sin ålderdom, men hur går det nu?

Ungdomens nöjen på lediga stunder, till exempel söndagseftermiddagarna, bestodo ofta i dans med eller utan spritdrycker. Ett oskick, som ännu fortfar på sina håll, var, att då en ung man kommit på den tanken att skaffa sig en hustru, skulle det ske i all hemlighet om nätterna. Detta hade ofta den följden, att fästmön trädde i brudstol, samtidigt med att hon var färdig att göra en "Tysklandsfärd". Ej underligt att flickorna i allmänhet voro så måna om att erhålla avskilda sängplatser, även med fara att få en snödriva över sig och av denna och andra orsaker råka ut för magknip och kväljningar.

Vad nu beträffar dans och andra därav härflytande följder, så ha dylika mindre hälsosamma nöjen i det närmaste upphört. Ungdom förströr sig numera på lediga stunder med läsning, besöker bönhusen eller söker något annat lämpligt tidsfördriv. I de församlingar, där kroglivet ej längre florerar och tillfället att erhålla spirituosadrycker försvårats, råder lugn, stillhet och en fridsam sammanlevnad.

Angående klädedräkten för både äldre och yngre personer, så är den nu bland allmogen en helt annan än förr. Kvinnornas dräkt bestod i gamla tider av en hemmavävd yllekjol, om sommaren med ett livstycke utan ärmar; de framstickande vita linneärmarna knäpptes vid handleden. Sådan var klädseln även om söndagarna i och utom kyrkan. Vid nattvardsgång och under böndagarna voro kvinnorna klädda i svart klädning med "stycke" och mössa såsom huvudbonad. "Stycket" utgjordes av en vit bred spets, som virades omkring huvudet, och nådde upp till hårfästet, mössan var en stickad, skålformig, vanligen svart, sidenbeklädd styv kalott, som fastsattes med nålar och endast täckte bakre delen av huvudet. Denna

prydnad, som var särdeles vacker, bars av nattvardsflickorna första gången, då de kommunicerade.

Nu fordrar modet någonting helt annat. Nu går det ej längre an, att mors och mormors kjol begagnas av barn och barnbarn. Nu skall det varje år vara flere slags klädningar, några "dundergröna", andra "blixterblå" och så vidare, och framförallt måste modejournalen för året noga följas. Schalar och kappor ombytas och skaffas nya för de fyra årstiderna. Huvudet skall nu betäckas med hattar, klädda med skyhöga struts- och påfågelsfiädrar eller med hela små fåglar, som fått sätta livet till för att tillfredsställa fåfängan. Kan en hårlugg anläggas för att dölja pannan och ett flor betäcka det hela: näsan, munnen och hakan, då är allt fulländat. Tidsandan fordrar även, att alla ogifta kvinnor kallas fröknar och de gifta fruar.

Nå, vad ligger det för ont häruti? Ingenting. Den ena kan vara så god som den andra, ty "när skådespelet är slut, så äro vi alla lika". Bäres denna dräkt och dessa titlar av en hederlig och redbar människa, som tillika har råd att utan förfång för andra fiffa upp sitt yttre, så är ju det blott en harmlös smaksak, även om det ock skulle ske med några misstag i utstyrseln.

Männens dräkt har undergått förändringar. I hemmen väves ännu vadmal, som användes till arbetskläder. "Söndags-eftermiddags-gåbort-kläderna" äro däremot lika för drängen som för possessionaten och greven. De kunna till och med hava samma skräddarmästare, så att ingen vidare skillnad är att märka hos dem i det yttre. Alla kunna de även hava mustascher och kanske pipskägg. Olikheten skulle möjligen bestå i pincenézen och i – vettet. Men även i detta sistnämnda avseende blir skillnaden allt mindre, sedan bondsönerna börjat besöka folkhögskolan. Somliga beskylla dessa elever för att regeras av högmodsandan, och därför kalla några den nämnda skolan för "folkhögfärdsskolan". Jag har hört talas om alumner, som gått i folkhögskolan och blivit till den grad genomlärda, att de ansett sig genast kunna bekläda en professorsstol, och menat, att det icke längre passade dem att taga del i var dagsgöromålen; möjligen kunde de giva order och befallningar åt tjänstepersonalen vid gården och till och med åt föräldrarna, då ej tiden

var upptagen av att deltaga i ett i deras tycke fint sällskapsliv. Men hur kan lärare eller läroverk rå för, att några bland skolans elever utgå från skolan alltför tidigt, för att hinna inse sin okunnighet och dumhet. Stannade de kvar en längre tid, än vad som nu är fallet, så skulle nog lärarna till sist driva högmodsandan ut ur dem.

De få från min ort, som gått i folkhögskolan, kan jag ej annat än giva de bästa vitsord. De skämmas icke för att jämte pigor och drängar taga del i arbetet samt äro eller bliva helt säkert framstående och dugliga män både i det enskilda livet och i kommunens tjänst. Önskligt voro, att många flera ungdomar ville genomgå en sådan kurs och återkomma lika aktningsvärda som dessa.

Adertonde kapitlet

Ordspråk samlade i Harbonäs • En sjuårig fasta

Såsom prov på allmogens tankar och föreställningssätt lämnas här några ordspråk, samlade inom socknen:
Det här ger inte, sa' tiggarn stod och tröska; tar jag säcken på käppen, får jag bröd på fläcken.
Det kommer ändå igen, sa' käringen gav grisen fläsk.
Det är både ynkligt och löjligt, sa' den, som snöt sig och fick näsan i hand.
Mycket buller och lite ull, sa' den, som klippte suggan.
Vid glasens klang, sa' skomakarn, drack ur blötbaljan.
Det här duger inte; gifta mig ska jag, innan hushållet blir förstört.
Du svänger på dig, som om du skulle ut och låna bröd.
Det är inte så långt mellan varven, sa' gumman, satt på kvarnhjulet.
Det är för sent att ta' korven ur mun på hund, när han har båda ändar i mun.
Jag tänker inte ruttna här, sa' käringen, gick på kyrkogården.
Det gör åt att strö under, sa' gumman, strödde agnar i botten av grötfatet.
Vänta mig, sa' bond', när hästarna skena.
Jag vill inte veta av något skoj, sa' pojken fick stryk.
Nej, nej, sa' gumman, när tjuven tog pojken.
Ut busar, här är ingen krog!
Namnam gott, sa' pojken dissa [diade] suggan.
Det kvittar, sa' tolvman, kasta barnungen i sjön.
Det var illa, sa' gumman, släppte katten i golv.
Det finns inte mer nu, sa' tjuven, tog dörren.
Allt tyst och stilla, sa han, som stal brännvin.
Sådana äro de, sa' tolvman om lössen.
Det var det bästa hopp jag gjort, sa' den, som rullade i bäcken.
Rätt skjutet, sa' han, som sköt på en död tjäder.

Det var ett förbannat öl, sa' han, som drack fotogen.
Far är hemma här han; han ligger var han vill, sa' hustrun, när gubben låg i brunn.
Usch vad det frestar på, sa' den, som skrev brev till sin käresta.
En ann' gång går du hem, sa' gumman, högg ryggen av grisen.
Här känner jag naturens ljuva doft, sa' han som satt på gödselhögen.
Jag visste att spiken fanns, sa' han, som läste en predikan och fann spiken i postillan.
Detta är också en vetenskap, sa' käringen flådde hästen.
För säkerhets skull, sa' flickan, tog vaggan med sig.
Gör det efter, sa' den, som dansade kull på en bal.
Det börjar bli hett om öronen, sa' han, som tände på håret.
Det gick med en sjuhimla fart, sa' den, som körde ihjäl hästen.
Ra' i ra', sa' käringen, mota i vall sin enda ko.
Det var kaffe, som smaka, sa' gumman drack lut.
Konsterna äro många, sa' gumman, åt välling med en syl.
Tiden är inne, sa' trädgårdsmästarn, satte plantor i snön.
Den något har, han något spiller, sa' gumman, hade tre gryn i vanten och tappade bort två.
Inte ett liv, sa' den som sköt i myrstacken.

I ett visst släktskapsförhållande till ordspråken stå de likaledes högt värderade gåtorna, det vill säga i mörka talesätt framställda beskrivningar på någon sak och dess egenskaper, varav man kan hitta föremålets namn och sluta till meningen. Många sådana gåtor äro kända i denna ort, men jag går dem här förbi, för att i stället anföra ett utdrag ur H[arbo] kyrkas arkiv för år 1711 om en piga, som levde utan mat och dryck i sju år.

"År 1703 den 18 januari, som var en söndag, uppå vilken det evangelium, som handlar om bröllopet i Kaana i Galiléen, inföll, var pigan Ester Jöns dotter i kyrkan. Då under predikan mycket talades om Guds barns kors och bedrövelse, överfölls hon av en ovanlig gråt och ängslan, så att hon icke förmådde sitta upprätt i bänken, utan föll ned och begynte bitterligen gråta. Följande dag var hon jämte sin husbonde ute på en resa, då hon drabbades av en svår hu-

vudvärk och stark frossa. Framkommen till målet för resan, hade hon en orolig och sömnlös natt. Om morgonen, då hon skulle hem igen, förmådde hon ej gå eller själv köra vagnen, utan fördes sjuk tillbaka. Men den under vägen henne överfallna frossan förorsakade henne en sådan alteration i kroppen, att både näsa och mun begynte av blod att flyta, vilket nu en lång tid varade. Här uppå följde nu avsky för all mats åtnjutande, som allt mer och mer tilltog, så att hon begynte endast allena leva av vassla och mjölk. Emellertid tog sjukdomen häftigt till, så att den av sveda och värk blev olidlig. Fördenskull kunde hon varken gå uppe på fötterna eller ligga i någon säng, utan man lade henne omsider uppå hårda bänkar uti ett hörn vid väggen av stugan, varest hon sedan över halvtannat års tid uppå ryggen orörlig låg med en stor sveda, värk och pino. Men som plågan blev allt större och intet tecken till någon bättring gavs, blev den sjuka såsom förtvivlad samt hennes föräldrar vid henne trötta och ledsna. Fördenskull kommo de på den tanken att söka råd och bot hos de vise, som kallas signerskor, vartill dock den sjuka i förstone ingalunda sitt samtycke giva ville. Men som sjukdomen å den ena och föräldrarna å den andra sidan ansatte henne hårt, visste hon på sistone icke vad hon göra skulle. Enär hon nu med dessa tankar hårdeligen anfäktades, och man alldeles redo var att nästföljande morgon resa åstad till att söka råd hos den vise, kom till henne vid solens nedgång ett litet barn om tre eller fyra år av anseende som en Guds ängel. Detta barn tröstade henne härligen samt förmanade henne, att hon skulle ännu något litet Herrans kors tåligen bära, ty hon vorde snart en härlig tröst undfåendes. Men för allting skulle hon granneligen taga sig i akt, att hon intet samtyckte till människornas förehavande att söka bot och hjälp hos de vise. Vilket om hon gjorde, skulle hon aldrig varken i denna eller den tillkommande världen hava någon nåd att förvänta. Men om hon stode fast och förtröstade uppå Herran, så skulle hon innan morgonrodnaden uppgick få en märklig tröst och hugsvalelse av den allsvåldige guden, och till tecken därav skulle innan samma afton en klart lysande stjärna infinna sig hos henne. Varpå det underbara barnet försvann.

Den utlovade stjärnan infann sig genast och visade sig först under taket vid mellanbjälken, uppfyllandes med det klaraste sken hela kammaren, ej annorlunda än hade det varit den klaraste dag. Efter den tiden fick hon en märklig lindring på sin sveda och värk. Denna piga faller i extas eller likasom dör bort, trettio, ja, ibland fyrtio gånger i timmen, allt efter som hon är starkare eller svagare

av sig. När hon detta gör, falla ögonen igen, hennes kinder och mun bli bleka, all anda och känsla är borta; ja, man skall mena hon vore platt död. När hon åter vaknar, begynner hon sitt tal med många guds- och andliga språk vare sig ur den heliga skrift eller ur annat, som hon säger sig lära under det hon är borta. Och detta är märkvärdigt, ty hon har aldrig kunnat läsa i bok. Jag frågade henne, varest hon vistades, då hon således var borta, och hon svarade, att hon då var i en vit kyrka, och under det hon var där, lärde hon de många och vackra språken. Jag tillsporde henne vidare, vad hon allt såg i den vita kyrkan. Där är en outsäglig glädje, sade hon, en outsäglig tröst och hugsvalelse, som ännu aldrig någon människas hjärta instigit haver, och om hon inte finge denna tröst, vore hon längesedan uti sitt elände förgången.

Jag bad henne icke taga till misstycke, om jag än frågade henne om ett och annat, nämligen, om hon inte befattade sig med några spådomar och främmande tungomåls talande. Hon svarade nej, men dock hände ibland, då hon var borta, att henne förekom något ovanligt, som hon dock inte visste vad det egentligen hade att betyda.

Vad den klart lysande stjärnan beträffar, om vilken ovan något talats, har den ifrån första gången allt sedan oavlåtligen sig hos henne alla aftnar infunnit, och kommer hon, så snart solen nedgått, blivande hos henne hela natten, intill dess solen åter upprinner, då hon åter försvinner. Men härvid är att märka, att bemälda stjärna nu på några år allt mer och mer nalkas till sängen, så att den nu tyckes liksom ligga i hennes sköte eller hart nära vid hennes knän. Och ehuruväl ingen annan människa märker denna stjärna, så måste man dock av de därvid förefallande omständigheterna tro, att det sig så härmed i sanning förhåller. Jag vill säga vad mig hände, under det jag hos denna korsdragerskan vistades.

Den 9 november nu i år (1710) var jag hos henne första gången. När det begynte att lida mot aftonen, tänkte jag lämna henne, men hon nödgade mig att bli ännu något kvar hos sig, bedjande att jag måtte förtöva tills solen vore nedgången, då jag skulle få märka något. Jag blev så kvar vid pass en halv timme därefter; rätt som bäst vi taltes vid, kom den lysande stjärnan. Icke kunde jag se stjärnan, men en särdeles alteration och likasom ett bävande kom på mig i denna stunden. Men pigan altererade sig, lyfte upp sina händer mot himmelen och fördubblade sin andakt, bedjande med ganska stort nit och iver. Men strax i detsamma dånade hon bort. Då hon nu åter vaknade, tillsporde hon mig, om jag då inte såg den

sköna stjärnan? Jag sade nej. Ack, sade hon, att I måtte den kunna se!

När det blev så mörkt, att jag inte vidare kunde se varken henne eller mig själv, ville jag försöka, om hon ock kunde så grant se, förmedels denna stjärnas ljus, som hon hade sagt. Jag tog för den skull först av min ring, vilken jag tillika med en liten nyckel höll mellan tummen och det främsta fingret i vänstra handen och frågade henne så vad jag i handen hade. Hon sade vad det var och felade intet. Därpå tog jag upp en dukat och en halv karolin och höll dem, dukaten i den ena och den halva karolinen i den andra, och på min tillspörjan, visste hon att säga, att jag i den ena handen hade en röd och i den andra en vit penning, med flera prov, jag i mörkret anställde. Och som hon allt detta så väl såg, som hade det varit den klaraste dager där det dock var den mörkaste kväll, så kunde jag inte annat än tro henne, samt mig häröver högeligen förundra.

Vad hennes person och utvärtes skepnad beträffar, så är hon mer liten än stor, fyller inom kort tjuguåtta år, har ett behagligt ansikte, ett ganska fromt påseende, bruna ögon och ögonbryn, svartbrunt hår; liten mun och röda läppar, är ock röd på kinderna, vilka hava en övermåttan fin hud. Hennes hår kammas aldrig, och dock skiner det som ansades det med största flit och omsorg var dag. Korteligen, hon är både täck och angenäm att anse samt behaglig och fägnesam att anhöra. Men slutet på allt är det, att hon nu på halvt sjunde års tid aldrig någon mat bit ätit eller drickstår druckit. Ja, hon kan inte utan största svårighet och vämjelse känna den ringaste matlukt."

Pensionstiden

Nittonde kapitlet

Min sjukdom • Facktidningar • Min befattning som klockare och organist • Sången inom församlingen • En argsint vaccinationsföreståndare • Kommunala uppdrag

Ungefär samtidigt med min avgång från skolan råkade jag ut för en betänklig sjukdom. Jag angreps nämligen av en stor oregelbunden karbunkel mitt i ryggen mellan skulderbladen. Ehuru jag erfor en intensiv klåda på detta ställe och för övrigt kände mig matt, fortsatte jag dock i skolan några dagar, till dess jag slutligen måste intaga sängen. Prostinnan S[ylvén], underrättad om förhållandet, kom över till mig och tycktes förstå, att här var fara å färde, men varnade likväl för en operation, vartill hon nog hade sina särskilda orsaker, då — jag hördes sägas — hennes far, själv läkare, dog under det han opererades för en karbunkel.

Här var ej tid att bida. Jag lät rådfråga professor L[ennander] i Uppsala, vilken önskade, att jag skyndsamt skulle infinna mig på sjukhuset Anländ dit, blev jag mycket vänligt mottagen av professorn och hans underläkare doktor E., vilket mottagande icke så litet uppmuntrade mig till att med trygghet överlämna mig i deras händer. Väl kändes det ängsligt, då jag skulle bestiga operationsbordet, men den vänlige professorn behagade säga, att jag kunde vara fullt lugn, ty han skulle snart göra mig frisk igen. Det skedde ock, ty efter omkring sex veckor var jag nästan fullt återställd.

Hade denna sjukdom träffat mig några årtionden förut, så hade säkerligen ingen bot funnits, och jag hade då utan tvivel varit hem-

fallen åt döden. Hur annorlunda förhållandena nu gestalta sig på det kirurgiska området jämfört med fordom! Nu utföras med lätthet operationer, om vilka man förr ej vågat drömma. Vilken ordning och vilken ovanlig renhet och snygghet råda ej i vår tid på sjukhuset i U[ppsala] och förmodar jag, på alla andra liknande inrättningar. Luftiga rum, snygga sängar, vård och uppassning av vänliga händer, se där vad U[ppsala] sjukhus har att bjuda patienterna på.

Förståndiga äro de sjuklingar, som i rätt tid vända sig till denna eller dylika anstalter och för övrigt genast rådfråga läkare. Förr dukade visserligen många under vid operationerna, men nu är förhållandet ett helt motsatt. I de flesta fall lyckas de numera, så vitt den sjuke varit så klok, att han i tid sökt hjälp och ej först anlitat kvacksalvare. Vilken vidskepelse är ej ännu rådande hos många, som förbigå läkarna och föredraga att besöka helbrägdagörare och handpåläggningsmän, såsom till exempel en i övrigt redbar och välmenande, men på oljesmörjningens underbara kraft troende bonde i nästgränsande socken, till vilken många vallfärdade för att genom hans böner bliva botade för blindhet, dövhet, lamhet, ja för alla slags sjukdomar. Först sedan de ej vunnit, vad de i sin enfald hos undergöraren sökt, vända de sig till läkare, men då ofta för sent för att kunna bliva räddade. Även av sådana fall som dessa ser man, att allmogen ej ännu vunnit den allmänna upplysningen, som kan befria oss från att begå mer eller mindre skadliga narraktigheter.

Då jag började denna avdelning med rubriken pensionstiden, vill jag yttra några ord om lärarnas pensionsförhållanden. Varmt intresserande mig för bildandet av en pensionskassa för folkskollärare samt en änke- och pupillkassa, deltog jag i flera sammanträden för frågans genomförande. Ett resultat uppnåddes, tack vare regering och riksdag. Nu har jag redan i omkring nio år åtnjutit en årlig pension av fem hundra tjugufem kronor med avdrag av tjugu kronor såsom avgift till änke- och pupillkassan och för betäckandet av andra omkostnader. Penningarna äro ytterst välkomna, men jag har det emot beloppet, att det är alldeles för litet för mina levnadskostnader, jämte ränte- och kapitalavbetalningar på de skulder,

som åsamkades under de magra åren. Men vad hjälper det att klaga. "Det går," – säger W[eideman] "bara man blir van och ser glad ut." Jag försöker båda delarna, men nog behöver man flitigt bedja: "Fattigdom och rikedom giv mig icke, men låt mig min avskilda del av spis få."

Även under den magra tiden försökte jag först skaffa mig tidningar, böcker och tidskrifter, särskilt i musik och undervisningsväsendet, ehuru jag av penningbrist måste med grämelse avstå från så mycket härvidlag; men vad jag förmådde införliva med min lilla boksamling, kom mig till mycken nytta.

Nu finnas många tidningar och tidskrifter på dessa områden, vilka de lärare, som vilja följa med sin tid, borde förskaffa sig, vilket så mycket lättare kan ske, som lönen nu mera tillåter dylika utgifter. Att till exempel facktidningarna: Svensk läraretidning och Folkskolans vän saknas i en lärares eller lärarinnas hem, anser jag vara ett stort fel, som vittnar om likgiltighet för kallet; detsamma påstår jag gäller präster och skolråd, i liknande fall.

Min fortsatta verksamhet i kommunens tjänst efter skolarbetets slut, består däri, att jag ännu innehar organist- och klockarebefattningarna, under det kursgång, ringning och klämtning skötes av pastor, såsom innehavare av klockarebostället. Min företrädare såsom kantor, kyrkvaktar S., avsade sig all tjänstgöring vid kyrkan kort efter min ankomst till orten, och jag erbjöds då att förena alla dessa tjänster med mitt skollärarekall. Kyrkostämma hölls rörande denna sak, men därförut hade prosten R. [J.H. Rollin] överenskommit med mig, att jag i lön såsom kantor och klockare tills vidare blott skulle begära tre kappar säd på matlaget; S. hade endast en och en halv kappe. Under kyrkostämman föreslog en i övrigt ganska förståndig, men på dryckenskap begiven bonde (han söp ihjäl sig några år därefter), att platsen skulle annonseras ledig, emedan han trodde, att jag skulle nödgas söka den på de gamla villkoren. Inkompetent som jag var att söka den viktiga kyrkvaktartjänsten, om ock berättigad att innehava de andra befattningarna, kunde jag dock icke mottaga dem på dessa villkor. Då blev det beslutat, att en särskild kyrkvaktmästare skulle tillsättas, att lönen för mig skulle

utgå med en matskatt och tre kappar, hälften råg och hälften korn, på matlaget — sjuttio matlag, således två hundra tio kappar — och slutligen, att denna lön skulle utlämnas till mig samtidigt med lönens erläggande till komministern.

Till församlingens beröm kan jag säga, att både spannmålen och matskatten kvantitativt årligen ökades, så att, då fråga sedermera blev om reglering av organist- och klockarelönerna, prosten S. [O.G. Sylvén] hade full anledning att yrka på en lösen av två hundra kronor för orgelnisten och ett hundra kronor för klockaren, således ett arvode minst dubbelt större, än vad det var under de första åren.

Ett gammalt orgelpositiv, förfärdigat av en bonde S. i socknen, begagnades till en början som ledning av sången i kyrkan. På detta instrument tröttnade jag dock snart och begärde utlysandet av en kyrkostämma för att höra, om församlingen vore hågad att anskaffa ett ordentligt orgelverk, då för detta ändamål redan funnos samlade ett tusen kronor och återstoden av behövliga medel kunde räntefritt få lånas ur kyrkokassan. I denna stämma beslöts genast, att ägaren av V[iby] skulle träffa överenskommelse med någon orgelbyggare i Stockholm. Han återkom efter sex veckor med tvenne förslag, det ena på en orgel med åtta stämmor och för en kostnad av tre tusen kronor, det andra om tolv stämmor — åtta manual- och fyra särskilda pedalstämmor för fyra tusen kronor. Gubbarna antogo enhälligt det senare förslaget: orgeln för fyra tusen kronor. Det gick raskt undan med arbetet, ty redan 1851 stod den nya orgeln på sin plats, byggd av orgelbyggarna Blomkvist och Lindgren, båda fordom arbetare på den berömde Strands verkstad. Det var ett gott instrument för sin tid. Dock, nu har orgelbyggnadskonsten blivit högt uppdriven, varom en mängd nya orglar inom ärkestiftet och annorstädes kunna bära ett utmärkt vittnesbörd. Jag hänvisar exempelvis blott till den i Alfsta församling.

Harbonäs har i alla tider varit en sjungande socken, och sedan den nya orgeln erhölls 1851, gick kyrksången förvånansvärt bra, så att främlingar, som besöka gudstjänsterna härstädes säga, att de knappast förr hört en sådan församlingssång. Orgeln bör behandlas så av orgelnisten, att kyrkosången väckes och livas, ty den kan kvävas genom en oförståndig användning av instrumentet. Många orgelnister sträva mer efter att låta sin egen virtuositet framträda, än att akta på sången, som dock är huvudsaken. Jag har någon gång varit närvarande vid gudstjänster på andra håll och med ledsnad förnummit, att få av församlingsboarna deltagit i sången, och detta därför, att orgelnisten från början till slut spelat med starkt verk. Detta är ett oskick, som bör övergivas. Kan församlingen sjunga en lovpsalm säkert och väl, och man märker, att åhörarna vilja deltaga med sina röster i lovet, släpp då på med både baser och basuner, men eljes icke.

Jag har alltid glatt mig åt de gudstjänstliga förrättningarna och i min ringa mån med sång och musik sökt på värdigt sätt bidraga till andaktens höjande.

Vad jag här ovan sagt kan någon möjligen tycka låter väl egenkärt, men det får väl stå för min räkning. Ett ord mer eller mindre i kritiken gör ingenting, och jag kan för övrigt trösta vederbörande därmed, att jag är långt ifrån att anse mig vara någon virtuos i något fall, fastän likväl många behaga säga, att M[artinelle] är en skicklig orgelnist (sic)!

Det är väl sant, att jag, då jag tog orgelnistexamen för domkyrkoorgelnisten i Uppsala, erhöll betyget berömlig i orgelspelning, sång och harmoni, men detta betydde ej mycket den tiden, ty den som knappast nöjaktigt kunde spela en psalm vid en gudstjänst, kunde på samma håll få samma betyg.

Angående sången inom församlingen vill jag anföra följande:

År 1848 på våren började en söndagsskola med ungdomen, och denna skola fortgick sedan en tid bortåt varje söndag klockan tre eftermiddagen med övningar i sång, räkning och skrivning. Prosten R[ollin] upplät därtill den stora salen i gamla pastorsbyggnaden. Omkring ett hundra personer infunno sig första gången, och skolan öppnades med avsjungandet av en mängd koraler, varefter de närvarande till spordes huru många som ville deltaga även i skrivning och räkning. Nu blev minsann antalet ej stort, ty ingen anmälde sig. De förklarade, att de icke kunde varken det ena eller

det andra, men då det sades dem, att de blivit sammankallade just för att få öva dessa konster, framträdde omkring ett tjog ungdomar, vilka därpå fortsatte övningarna under sommaren. I sången deltogo många, varvid jag passade på tillfället att lära just de koraler, som de i kyrkan hade benägenhet att sjunga orätt. Allt sjöngs enstämmigt, även mässan.

Vid slutet av sommaren minskades intresset för dessa övningar, men efter några år började sångskolan åter igen med äldre och yngre medlemmar av det maskulina könet. Nu skulle flerstämmig sång utföras. Det fortgick många söndagseftermiddagar, men efter en tid avtog ivern även nu och avstannade till sist helt och hållet. Bättre lyckades jag med sången längre fram, då jag fick sjunga med de religiösa föreningarnas medlemmar i tre socknar inom kontraktet. Med dem vanns ett utmärkt resultat, ty de älskade verkligen dessa övningar och tröttnade ej, så länge jag orkade hålla ut. Vid de konserter, som höllos i kontraktets kyrkor för insamlandet av medel till understöd dels åt de nödlidande i Småland under ett missväxtår, dels åt de fattiga sjuka, som uppehålla sig vid badorten i L. i N. och så vidare, utgjorde sångarnas antal omkring sextio à sjuttio personer. Min lilla trupp inom församlingen uppträdde vid festligare gudstjänstförrättningar även i kyrkan. Vid alla sångtillfällen sjöngos Davids psalmer av Wennerberg och många andra vackra saker dessutom. Härvid hade jag ett drygt arbete att i sifferskrift överflytta musiken till sångerna, emedan flertalet av mina sångare voro övade däruti, tack vare Dillners psalmodikon. Mången tror, åtminstone var förhållandet så i forna tider — att det är omöjligt att komma till något gott resultat med så oskolade röster som allmogens, men så är icke fallet. Käre läsare, du som är skollärare och kanske tillika orgelnist, tag hand om denna sak, och du skall kanske lyckas över förväntan. Sök att få en god församlingssång införd. Det är bra att i folkskolan lära sina barn att sjunga väl valda och vackra visor, men glöm aldrig att framför allt annat öva dem i våra sköna koraler. Att kyrksången här har vunnit ett så gott rykte, tror jag med visshet härleder sig från folkskolans flitiga övningar i koralsång.

Vaccinationsbestyret följde med klockaretjänsten, och jag innehar det ännu. En bonde var vaccinationsföreståndare, naturligtvis endast på papperet, ty i likhet med sina efterträdare gjorde han sig härvid ej större besvär, än att han varje år tecknade sitt namn under vaccinationsjournalen. Dock inträffade det, att denne förste föreståndare ville göra sin myndighet gällande.

Hindrad att själv vaccinera, uppdrog jag nämligen vid ett tillfälle detta åt min hustru, men det hände sig då, att ett av barnen, som ympades av henne, fick sin ena arm inflammerad, därför att det klöst sönder både koppor och arm. Denna gång väsnades föreståndaren mer än lovligt och hotade: "Ja' ska visa hönom, att he skä' inte bli gåle (= så gott) för'an. Han skä' sköta tjänsta själv utan käringa." Då någon sade honom, att saken kanske icke berodde på fel i ympningen utan på helt andra orsaker, svarade han: "Vä' sägger du fila (= för något), skä' inte ja' vetta he' söm ha vurri föreståndare i så många år, å hut!"

"Ja, inte kan du komma åt honom för det där", invände min försvarare.

"He skä' ja' visa deg, att han inte skä' sitta jän jändaste dag mirä söm vaccinatör, he skä' ja' lera han, ja." Mannen i fråga var en storsvärjare, och föga vackra voro de böner han läste över mig.

Till hans stora förargelse erhöll jag dock snart därefter såsom belöning för mitt nit först ett vaccinationsbestick och sedermera en medalj.

För vaccineringen skola barnens föräldrar erlägga aderton skilling, som jag under senare tider dock har utjämnat till fyrtio öre. För de fattiga, som ej kunna eller vilja erlägga denna avgift, skall fattigkassan lämna ersättning, men denna har aldrig under dessa femtiotvå år uttagits av mig, vadan jag säkerligen på detta sätt förstärkt fattigkassan med omkring ett hundra femtio kronor.

Jag äger som vaccinatör att upptaga en kollekt varje juldag i kyrkan. Under prosten Ö[hrn]s tid var denna kollekt rätt betydlig, ty han lade för sin del vanligen i håven en papperslapp, som lovade minst en halv tunna vete och ett lass hö.

Nu uppgår denna kollekt till högst fem à sex kronor, troligen en följd därav, att vederbörande anse mig vara en burgen man, då jag dock till följd av de första dryga årens skuldsättning fortfarande "får suga ramarna" för att kunna göra var man rätt.

Befattningen som ordförande i härvarande brandstodsdistrikt har jag innehaft sedan kyrkoherden L. [K.G.A. Löfdahl] flyttade från församlingen [1873]. Bland de kommunala tjänsterna har denna i pekuniärt avseende varit något inbringande, i synnerhet under åren 1879 och 1880, då socknen i sin helhet ingick i det nybildade brandstodsbolaget. Jag hade nämligen fått i uppdrag att upprätta de nya brandstodsbreven. Nu är inkomsten obetydlig, då bolaget självt betalar ordföranden blott tio kronor årligen och brandförsäkringstagarna hava blivit frikallade från alla särskilda utgifter, om blott de skriva sina försäkringshandlingar så, att de kunna slutbehandlas av kommittén.

Granskare av förmyndareräkenskaper har jag jämte hemmansägaren E. varit i många år. Arvodet för detta arbete har inbringat oss vardera tre à fyra kronor årligen.

Som ordförande i kommunalstämman efter prosten Ö[hrn] har jag under de senare åren årligen erhållit fem kronor. Denna befattning avsade jag mig den 28 december 1898 till förmån för prosten H[öijer], sedan jag i sexton år innehaft densamma. En ganska stor livaktighet och vakenhet i kommunala angelägenheter har inträtt hos allmogen, och stämmorna ha avlupit med god parlamentarisk hållning, tack vare de utmärkta handledningar av Aldén med flera vilka mer och mer läsas och studeras av allmänheten.

Jag har funnit nöje i att leda överläggningarna, helst som folket här icke är stridslystet. Då olika uppfattningar och åsikter någon gång uppstått, ha de tvistande dock till sist vanligen enat sig om ett gemensamt beslut, utan att söka ändring på högre ort. Endast frågan om lärarebostaden gav anledning till öppen fiendskap mot mig och ett par andra personer. Vi hade varit av motsatt tanke till flertalet av sockenboarna, vilka genom vissa kortsynta agitatorer blivit förda bakom ljuset. Konungen avgjorde striden i enlighet med mindretalets åsikt. Församlingen har längesedan insett sitt misstag

härutinnan och torde hava fått en läxa att för framtiden akta sig för dylika folkledare.

Alla de förtroendeuppdrag, som socknen behagat lämna mig, har berett mig mycken glädje, emedan jag gärna velat tjäna denna för mig så kära församling.

Den ekonomiska vinst, församlingen gjort på mig genom inbesparade lärarlöner och skolbyggnadskostnader under de över fyrtio år jag arbetat ensam såsom skollärare här – torde uppgå till en betydande summa. Men så har jag också under denna tid fått emottaga många bevis på kärlek å församlingens sida. På prosten Ö[hrn]s initiativ fick jag årligen uppbära femtio kronor kontant utöver den lagliga lönen, kofodret ökades och åtskilliga minnesgåvor hava förärats mig. Nu sist på min sjuttionde födelsedag, som tillika utgjorde min guldbröllopsfest med församlingen, överlämnade några framstående personer å dess vägnar till mig ett par silverljusstakar och en summa penningar. Kort efter detta för mig högtidliga tillfälle lästes i Upsala tidning följande notis:

"Hedrad trotjänare

I måndags förra veckan, då orgelnisten i H[arbo], J. P. M[artinelle] fyllde sjuttio år, uppvaktades han av en skara av ortens ledande män, som genom kontraktsprosten J. H[öijer] framlämnade såsom en gärd av tacksamhet för femtioårig trogen tjänst ett par synnerligen väl arbetade silverljusstakar jämte en summa penningar.

Den gamle i skolans och kommunens tjänst grånade veteranen mottog vid detta tillfälle ej för första gången prov på den aktning och tillgivenhet, han vunnit i de kretsar, där han verkat. Men så är det ock få, som trognare och mera självuppoffrande, så hängivet ägnat sig åt sitt kall, än vad som om honom kan sägas. Rikt begåvad av naturen – en utmärkt sångare har han varit, skicklig organist, som pedagog fullt jämförlig med sin samtids bästa förmågor – saknar han ej heller dessa hjärtats egenskaper, som framställa bilden av den ädle mannen. Den ärlighet och redbarhet, varav hela hans långa verksamhet burit prägel, erkännes med sällspord enstämmighet, och om någon gång kunnat hända, att röster höjt sig

mot honom, ha dock dessa småningom tystnat. Vid sin socken är han fäst med hela sin själs tillgivenhet.

H[ar]bo såsom han säger 'har jag alltid älskat, älskar och skall älska till min levnads slut'."

I omkring femton år hjälpte jag såsom skrivbiträde kommunalnämndens ordförande med räkenskapernas skötande. Sedan nu en ny ordförande blivit vald, upptäckte denne ett fel i dessa på tre hundra kronor, till förlust för fattigkassan. Då den nye ordföranden icke inkommit med sin anmärkning inom år och dag, blev den avgående frikallad från all återbetalningsskyldighet. Ehuru jag ej hade någon del i detta fel, ville jag dock ej, att fattigkassan skulle göra någon förlust, utan jag tog frivilligt mina sista styvrar och överlämnade dem till den nämnda kassan för att betäcka den brist, som uppstått. Hade jag vid bokslutet innehaft reverser, verifikationer och övriga nödiga handlingar, hade detta misstag icke ägt rum, men min bokföring skedde oftast efter muntliga uppgifter.

Tjugonde kapitlet

Några ord om de större egendomarna inom Harbo • Mina efterträdare i skolarbetet

Då jag nyårsdagen 1889 hemkommit från sjukhuset och genom prosten S[ylvé]ns välvilliga åtgörande i det nya skolhuset och i närvaro av en del av givarna fått mottaga omkring 118 kronor kontant, en god hjälp för mina utgifter i Uppsala, avgick jag samma dag från skollärarebefattningen med bibehållande av organist- och klockaretjänsterna.

Jag trodde, att nu efter avgången från skolarbetet skulle ett dystert och enformigt liv inträda. Vad skulle jag sysselsätta mig med i utbyte mot de många skoltimmarna? Dagar, veckor och månader gingo likväl, utan att någon saknad efter skolan infann sig. Vilan och ledigheten kändes god, och jag kunde nu mer än vad som för mig var vanligt och undervisningen medgivit, få njuta av den större förströelse, som ett rikare umgängesliv kunde erbjuda.

Luther framhåller i sin förklaring till fjärde bönen, att till dagligt bröd hörer även "goda grannar". Det brödet har ock kommit mig rikligt till del, och där för skall det bliva för mig en kär sysselsättning att nedskriva några ord om dessa grannar, i vilkas hem jag tillbringat många glada stunder.

En av de största gårdarna i socken är W-y [Viby] omfattande elva mantal. Namnet på denna gård med flera andra i orten hänvisar till hedenhös. Att dessa trakter varit bebodda redan under stenålderns tid, därom vittna de stenyxor och andra stenåldersredskap som påträffats under grävningar. Ryktet vet att berätta, att gården ägts av den store Axel Oxenstierna, för att ej gå längre tillbaka i tiden och tala om Folkungarna. Konung Fredrik I, vilken var ivrig jägare, och som stundom anställde stora jakter i synnerhet på björn, anses här hava haft sitt jaktslott. I en by i närheten har till dessa da-

gar kvarstått en simpel träsäng, i vilken konungen vilat; sängen har dock i dessa dagar blivit sönderhuggen.

Några få år före min ankomst till orten innehades godset av en brukspatron V-r, [Wilhelm Wester] vars fru var dotter till den högt aktade prosten F-ll i Ö.V. [Forsell i Östervåla]. V-r sålde egendomen till tvenne judar, bröderna H-s [Hirsch, egentligen till David Hirsch], vilka efter ett par år gjorde konkurs, då gården på auktion övergick till H. [advokatfiskalen G.F. Hörstadius] för en köpeskilling av omkring 75.000 kronor. H[örstadius] innehade egendomen i omkring femtioett år, men hade den större delen av denna tid utarrenderad till tvenne skåningar, först till fanjunkaren P. K[astenman] och sedermera i över fyrtio år till fanjunkarens broder E. K[astenman] Nu har godset in köpts av lantbrukaren G. A-d [Gustav Asplund] för 160.000 kronor.

Under de fyrtio år som löjtnanten och riddaren E. K[astenman] med sin fint bildade och älskvärda fru bodde på V[iby], har hans hem varit bekant för sin gästfrihet, och jag har där kunnat betrakta mig som "barn i huset". Såsom innehavare av denna stora gård, är det naturligt, att han kunnat ha ett stort inflytande på socknens kommunala angelägenheter, men till hans beröm må sägas, att han aldrig missbrukade sin makt, ty, då det gällde viktiga saker, lyssnade han städse till allmogens önskningar och förenade sig i de flesta fall med dem, även om det i pekuniärt avseende blev betungande för honom.

Näst detta gods i storlek är H-y [Hässelby], omfattande fyra mantal. Denna gård innehades vid min inflyttning till socknen av en änkling V-d [A. Wessblad], som inköpt den präktiga egendomen för 8.000 riksdaler. Där sutto förut åtta lantbönder och togo sig fram på vardera halvmantalet, men till ägarens skada togs hela godset under eget bruk, och bönderna måste bort. Därför gick det bakut. V-d tänkte upphjälpa affärerna och lyckliggöra sig och samhället med anläggandet av ett större bränneri, vilket först sköttes av en kustlöjtnant S-g och sedermera av en herr B-k, vilken senare huvudsakligen med rutten och av torröta angripen potatis matade sitt bränneri, som med sin stank förgiftade hela orten och med sin

tillverkningsprodukt själva folket. Med detta företag blev ägaren mogen för konkurs. Vid konkursauktionen inköptes egendomen av V[iby]s innehavare [Hörstadius] för 15.000 riksdaler, men efter fem års process återbördades godset till Uppsala .

Sedan dess har gården arrenderats först av A-d [Georg Fredrik August Ankarsvärd], som sedermera blev akademifogde ["hemmansfogde" vid Uppsala universitet], och efter honom av en adelsman D-g [Nils Adalric Drakenberg], i vars hem jag tillbringade många angenäma stunder. Denna familjs flyttning från orten beklagades mycket. Efter D[rakenber]g övertogs arrendet av en skåning P-n [N. Pålsson], om vilken ej är mera att säga, än att han snart måste avstå sin egendom åt kreditorerna [1894].

Hans efterträdare T-n [Herrman Tydén] var en praktiskt anlagd och å huvudets vägnar rikt utrustad man, vars familjs gästfrihet i många avseenden var ovanligt stor. T-n måste dock avstå från arrendet, emedan det var allt för drygt.

Nu nedsattes arrendet betydligt, och det innehaves för närvarande av lantbrukaren P-n [Per Johan Pettersson], vilken torde vara den penningstarkaste bland alla arrendatorerna på denna gård, vadan han även kunnat lägga sig till med tidsenliga åkerbruksredskap.

Näst denna egendom i storlek, är H[arbonä]s, omfattande två och ett åttondels mantal och liggande mitt emot det på andra sidan sjön Tämnaren belägna och från Birgittas dagar bekanta A[spnä]s. Det är ej otroligt, att denna ryktbara kvinna även ägde H[arbonä]s med flera ställen i trakten. Att hon låtit upp bygga den äldsta delen av vår kyrka anses såsom säkert, under det att nuvarande koret och sakristian tillkom först på 1700-talet, då kyrkan utbyggdes med en tredjedel av sin storlek. H[arbonä]s gård tillhörde i förflutna tider åtskilliga grevar och friherrar; 1847 och några år därefter innehades den av den älskvärda adelsfamiljen T[igerhiel]m, som dessutom ägde flera andra gårdar i H[arb]o och Ö.V. [Östervåla]. Friherre E-d [Wilhelm Ehrensvärd] köpte sedermera H[arbonä]s och innehade den i några år. Efter honom har denna egendom gått ur hand och i hand på kanske ett tjog ägare, som för sig har gjort allt för att

bringa den till ett ödehemman. Detta sorgliga förhållande fortfar ännu.

På samma sätt som H[arbonä]s var V-a [Vida], två mantal, på väg att bliva ödelagt, om ej det lyckliga förhållandet inträtt, att godset inköpts av grosshandlaren E. [Ekendal] från Örebro. Denne ärans man, bekantskap jag haft nöjet att göra, har av denna gård gjort ett herresäte, som lämnar förvånande skördar, ehuru även det lider av Tämnarsänkningens ofullständighet.

Ägaren har lyckats få en förvaltare på gården, som väl fyller sin plats; och från detta håll hava andra lantbrukare, som vilja sköta sina egendomar rationellt, åtskilligt att lära.

På orten finnas även tvenne handlande, som bringat sig upp till god ekonomisk ställning. Båda började sin bana med, som man säger, två tomma händer. Den ene begav sig i unga år till Amerika, där han genom ihärdighet och omtanka samlade sig ett kapital, vilket han sedermera använde till att här uppsätta en efter ortens behov och fordringar präktig diversehandel.

Den andre handlanden, vars far och mor tjänat som dräng och piga, har genom arbetsamhet, ordning och god beräkning svingat upp sig till, såsom det synes, en oberoende ställning. Det känns gott att träda in i hans hem och bliva hälsad välkommen av glada ansikten, tillhörande vänliga föräldrar och välartade barn.

Av mina efterträdare i det arbete, jag i så många år varit ensam om, två manliga lärare och två lärarinnor, må de två förstnämnda få en liten plats i mina anteckningar, så mycket hellre som jag icke hade så ringa del i valet av dem, något som jag aldrig ångrat.

Vad nu angår herr S-g, [A.O. Söderberg] som tillika blev min efterträdare i kyrkans tjänst, kan jag om honom säga, att han utgör typen för en verkligt värdig och redbar människa, i vilken intet svek är.

Hans undervisning utmärker sig för klarhet, reda och ett praktiskt framställningssätt.

Av fullaste hjärta önskar jag min efterträdare framgång och välsignelse i sitt arbete och att han måtte bliva omfattad med samma

välvilja, förtroende och tillgivenhet från församlingens sida som kommit mig till del.

I den andre läraren, en av mina forna elever, anställd i södra skolan, har församlingen också gjort en god ackvisition. P-n [J.E. Pettersson] har en synnerligt stor förmåga att upprätthålla en god disciplin och fullgör för övrigt sitt arbete på ett utmärkt sätt.

Tjugoförsta kapitlet

Min familj • Min äldsta son och hans öden • Min andra maka

Då jag nu länge nog sysslat med andra, är det på tiden att jag ordar litet om mig själv – om jag ej redan förut tillräckligt gjort det. Här torde liknelsen om grandet och bjälken men käre läsare, du vet nog, att när det gäller en själv så blir bjälken så oändligt liten, ju nästan osynlig. Ett fel som tillvitats mig och de mina har varit stolthet. Möjligen sant. Men vårt ryggbast har ej varit av kautschuk, och några marionetter, dansande för andras trådar, äro vi ej heller. Gör rätt och frukta ingen har varit och är mitt valspråk.

Emellertid ger jag på båten både grand och bjälkar för att tala litet om mina egna husliga förhållanden.

Det var en tid, då även jag ville gifta mig och tyckte, att än det ena, än det andra femininet borde vara det rätta. Kär tyckte jag mig vara ibland också, men icke blev det något vidare av. I det hela tror jag, att det var skralt med kärleken. Då jag var fattig och hade orimligt små inkomster, ville jag ha pengar med min hustru. Men det gick ej så lätt att få en rik fästmö. Jag funderade på en flicka i grannskapet, mera ful än vacker och, vad värre var, illa uppfostrad och okunnig. Hon hade några tusen kronor och ville för egen del gärna gifta sig, vilket jag visste genom vad hon sagt till andra. Då hennes far fick höra talas om mina avsikter, skyndade han att till min egen lycka sätta p för det tilltänkta äktenskapet, emedan jag hade för små inkomster och bebodde en allt för torr backe. Däri hade han fullkomligt rätt, och väl var det, att backen den gången fanns såsom hinder. Hon blev sedermera gift med en präst A., vilken snart dog i stor fattigdom, varefter änkan inhystes i fattigstugan.

Sedan jag varit ungkarl i nio år och blivit omkring tjugonio år gammal, gjorde jag bekantskap med den av alla högt aktade gamle

krigaren och medaljören löjtnant G[afvelholm]. I hans hem träffade jag en av döttrarna, som snart tyckte rätt bra om mig. Då jag slutligen fick ur mig ordet om giftas, antog hon genast mitt anbud, och det dröjde icke länge förrän bröllopet stod i dagarna tre eller rättare i dagen en. Det var den 6 november anno 1856.

Allt nog, nu var jag gift, men lönen förblev ytterligare i nio år densamma som förut och således ytterst obetydlig. Dock fick jag i det nya skolhuset en ny och något rymligare bostad, men med nakna och mosstoppade väggar, vilka jag dock beklädde med tunt förhydningspapp. Mellan väggen och pappen, i synnerhet i sängkammaren, bodde ett stort antal små råttor, vilka så mycket i deras förmåga stod störde de nygifta en lång tid bortåt. Ingen katt kunde göra tjänst på en så trång jaktmark, utan jag måste själv åtaga mig hans åliggande, och det skedde så, att jag, där jag hörde en råtta knapra, tryckte pappen mot väggen. På så sätt dödades en eller ett par råttor åt gången, varefter jag gjorde ett litet hål i pappen och drog ut dem. Som bevis på deras talrikhet må nämnas, att ej mindre än aderton råttor på ett dygn satte livet till. Natt och dag måste detta mördande pågå, så nog fick jag veta, vad det ville säga att tillbringa smekmånaden i sällskap med råttor i hundratal.

En och annan tyckte och sade, att jag vågade för mycket, då jag satte bo på så små inkomster. Jag åter gjorde snart den erfarenheten, att jag haft större behållning, om jag gift mig vid tjuguett år i stället för vid tjugunio, förutsatt likväl, att jag gift mig med min nuvarande hustru, ty ungkarlslivet är för en person med mitt lynne betydligt dyrare. Icke är det min förtjänst, att jag hittills sluppit undan både utmätningar och konkurser, utan därför har jag att tacka min hustrus ovanliga förmåga att hushålla och ordna samt villighet att själv för egen del försaka allt för man och barn, utan att därför göra intrång på gästfriheten. Få äro hennes like som duglig husmoder, och om henne gäller: "Vad hon kunde, det gjorde hon." Efter mångårigt släp och långa bekymmer har hennes hälsa blivit bruten, men fastän hon nu till krafterna blott är en skugga av vad hon förr var, förestår hon ännu med heder sitt hus. Fem barn har hon skänkt mig. Det första höll på att kosta henne livet; det tredje i

ordningen var äntligen en gosse, som jag hälsade välkommen såsom en min blivande efterträdare på katedern. Därpå bedrog jag mig dock. Kommen till ynglingaåldern, förklarade han nämligen i tydliga ordalag, att han sett alldeles nog av sin pappas mödosamma och otacksamma arbete, vilket han ville jämföra med det beryktade "Marstrandsarbetet".

Då han ej hyste den ringaste kallelse för lärarekallet, ville jag icke heller tvinga honom att omfatta det, väl vetande, att "den hunden man motar till skogs, biter icke många harar".

Förslaget att försöka komma in på en viss prästbildningsanstalt behagade honom mera, och då kostnaderna där ej voro större, än jag utan för stor ansträngning kunde bestrida dem, vidtalade jag en av ledamöterna i styrelsen att hjälpa mig i denna sak. Gossen blev emottagen och vistades på anstalten någon tid, men på grund av sin opposition mot skvaller och hycklad andlighet måste han till slut lämna skolan. Hade vederbörande haft fördrag med ynglingen, så hade de snart kommit underfund med, att han hade en redbar och sanningskär karaktär.

Vad var nu att göra? Jag såg, att pojken var praktiskt anlagd, men vilket yrke skulle han då välja? Vi hade svårt att komma till klarhet med den saken.

Slutligen blev det beslutat, att han skulle tentera sig in i ett elementarläroverk, men under det han var sysselsatt därmed, förmådde en släkting honom att gå in som volontär vid dragonerna. De kommo båda till mig för att övertala mig, och då min son tycktes vara mycket hågad för förslaget, så gav jag efter. Han avlade en ganska vacker examen, men ryttmästaren ansåg honom dock för svag till sin kroppskonstitution, vadan han icke ville godkänna honom.

Nu befunno vi oss, föräldrar och syskon, bekymrade och rådlösa för vår stackars Albert. En yngling, Ax. Jonson, som genomgått sex klasser i elementarskolan, men ej längre hade utsikt att kunna bekosta sina fortsatta studier, beslöt att resa till Amerika och där söka sin lycka. Han lyckades övertala min son att göra honom ressällskap, och då den käre vännen prosten O. [K.M.Ortman, Östervåla], som tyckte rätt mycket om min gosse, bekostade honom nära nog hela resan, så begåvo de sig av vid påsktiden för aderton år sedan [mars 1883].

Jag vet knappast, om skilsmässan genom döden från honom hade varit bittrare, än vad jag nu kände. Men under alla år har han flitigt skrivit hem och aldrig ångrat, att han kom till Amerika, ty den som kan språket någorlunda bra och vill arbeta, behöver ej svälta där, säger han, men han tillägger, att de som hava någon utsikt att kunna draga sig fram i sitt fädernesland, likväl ej böra resa hit.

Vid ankomsten till Amerika stannade han i Chicago, där ej annat arbete stod till buds än att deltaga i gatuläggningar. Några veckor därefter, sent en afton, kom ett störtregn, så att han måste fly in i en järnvägskupé. Där somnade han och vaknade först, då tåget var i full fart. Vid första station, han anlände till efter uppvaknandet, gick han av och träffade genast ett åkande mjölkbud, en skandinav, som upplyste honom om, var han befann sig. Han åkte så med mjölkbudet till en tysk farmare, där han blev kvar under hela sommaren för att biträda i trädgårdsarbetet. På hösten begav han sig till Michigan och blev där, jämte en finne, antagen för att sköta masugnar. Förtjänsten var betydlig, men fel uppstod i maskinerna, så att arbetet inställdes på fjorton dagar. Under denna tid återvände han till Chicago för att krya upp sig, emedan hans hälsa blivit klen.

Under färden dit sjuknade han i en mycket svårartad nervfeber, och blev så upptagen i ett katolskt lasarett, där han omkring tolv veckor befann sig dels i medvetslöst tillstånd och dels i full yrsel. Då han efter dessa veckors slut kom till medvetande, såg han omkring sin säng diakonissor, som i knäböjande ställning bad till helgonen för honom. Efter ett års förlopp, då han fått nytt hår på huvudet och nytt kött på stommen, lämnade han lasarettet som en troende katolik.

Han nämnde i det brev, som utförligast redogjorde för hans sjukdom och vistelsen på lasarettet, att, om man vill se och erfara verklig kristlig kärleksbevisning, då skall man besöka ett katolskt sjukhus.

Huru mycket han ännu tror på och beder till jungfru Maria och helgonen, därom vet jag intet, ty han talar ej vidare i detta ämne i sina brev.

Sedan han lämnat lasarettet, kom han till en läkare, vilken hade studerat vid flere av de europeiska universiteten, och, om jag minns rätt, var anställd vid det nämnda sjukhuset. Som min son ännu led av en förlamning i ena sidan av kroppen, blev han av sin nye husbonde fullständigt botad även från detta onda. Sedermera skötte han läkarens hästar och följde honom på hans resor, tills en dag doktorn låg död på marken, träffad, såsom det troddes, av solstyng.

Efter att hava sysslat med mångahanda göromål, tycks min son slutligen hava uteslutande ägnat sig åt brobyggnader tillsammans med en ingenjör Sulivan. Under världsexpositionen i Chicago var han sysselsatt med dylikt arbete i New Orleans. Då han vistades i Chicago, gick den förskräckliga orkanen, varom tidningarna ordade så mycket, fram över Orleanstrakten, två tusen människor omkommo, och stora områden blevo ödelagda.

Sista broarbetet före spansk-amerikanska krigets utbrott innehade han på ackord i en trakt av Guatemala, men då arbetet var i full fart, rymde alla i hans tjänst varande negrer av fruktan för gula febern, som var i antågande.

De brev, som sedermera av honom sändes till Sverige, tala endast om hans deltagande i kriget, först på Kuba och sedermera på Filippinerna. Han skall så själv här nedan få skildra sitt krigarliv:

Efter en lyckosam och i alla avseenden angenäm färd från Kalifornien via Honolulu ankom jag till Manilla i slutet av januari månad. Omedelbart efter ankomsten hit fick jag deltaga i de krigiska operationerna, och allt sedan dess har jag varit med, där "fältkanonens åska ljungat". För närvarande får jag dock vila ut efter en lång tids oavbrutna strapatser, huru länge är ovisst. Jag begagnar mig emellertid av tillfället att skriva några rader, ty Manilla är den enda ort härstädes, varifrån brev kunna sändas.

Ett äventyrligt liv har jag fört sedan min hitkomst, ett liv fullt av spännande tilldragelser, och när jag nu tänker tillbaka på de flydda veckorna, inställer sig osökt för mitt minne hågkomsten av de äventyrliga skildringar, en Alexander Dumas m.fl. författat och

vilka så ofta utgöra den unge mannens käraste läsning. Och med tanken på de många överhängande faror, såväl dem, som mötte mig i det spanska kriget på Kuba, som isynnerhet dem jag varit med uti sedan min hitkomst till Filippinerna, kan jag ej annat än vara tacksam mot en huldrik försyn, som låtit mig oskadd komma undan, där dock döden synts viss, och där många av mina kamrater fallit. Ej en enda skråma har jag fått i detta sista krig – det enda märke jag har på min kropp är ett ärr på bröstet efter ett knivstyng, som tillfogades mig på ett lömskt sätt, då jag på Kuba hade att bevaka ett antal fångna spanjorer – och den kula, för vilken jag skall falla, tycks ännu ej vara färdig. Och dock har jag ej varit den, som undvikit faran – min befordran utvisar detta.

Tagalerna använda mausergevär i tämligen stor utsträckning, och jag tvivlar ej på, att de med bättre militärisk uppfostran och en starkare pliktkänsla nog skulle ha varit vida farligare fiender, än vad nu varit fallet. De äro framförallt ytterst dåliga skyttar; det ser ut, som om de skjuta av sina skott utan att sikta. Så till exempel höll jag den 16 mars i slaget vid Cainta ensam en grupp av 10 á 12 man på 50 stegs avstånd under fulla tio minuter, och trots ivrigt skjutande å deras sida förblev jag oskadd. Vid samma tillfälle och mitt under brinnande slag fick jag order av kapten Forster att "bring word over to the captain of F. Company". Strax var jag på väg, en skottavla för fiendernas kulor. Dessa susade kring mina öron, jag troddes förlorad, ty officerare och soldater utefter hela linjen skreko: "Lägg er!" Kulor, ämnade för mig, träffade andra, men jag förblev osårad. I detta slag hade vi att göra med en i antal vida överlägsen, med mausergevär försedd fiende. Och dock lyckades vi efter några timmar förjaga den, ehuru vi blott utgjorde en styrka av fyra kompanier. Följden av deras dåliga skjutkonst har ock blivit den, att vi den 25 februari hade att notera en förlust av blott 70 döda och omkring 300 sårade, under det tagalerna däremot förlorade tusentals man.

Märkvärdigt nog lämna tagalerna aldrig en stad utan att först bränna den. Den 13 mars intogo vi städerna Pateros och Tanig. Även dessa tände de på, och det var blott ett stritt fallande regn, som hindrade elden från att sprida sig och i grund förstöra dessa städer.

Det har redan antytts, att viktiga strider ägde rum i medlet av mars månad. På mig ha dagarna 11–18 mars gjort ett varaktigt intryck, ty dagligen föreföllo strider dels på öppna fältet, dels på gatorna i städerna. Den 11 mars erhöllo vi order att rycka ut. Inom

tio minuter voro vi på väg, och vid mörkningen mötte vi fienden fem mil från Manilla. Som ej kulorna kommo tätt nog, fingo vi gå och lägga oss på andra sidan en landsväg, medan några kompanier "Oregons volontärer" underhöllo fienden till dagningen. Ett fint duggregn föll hela natten, så att en liten språngmarsch på morgonkvisten var just vad vi behövde. Och springa fingo vi också! Språngmarschen varade hela dagen. Fram gick det över fält, över bergsklippor, genom dalar, floder, träsk. Döda och sårade utmärkte vår väg. I den lilla förstaden Galoupe gjordes ett rätt kraftigt motstånd, men redan klockan 12 var den intagen. Den största oordning måste hava varit rådande hos tagalerna, ty det erfordrades blott tre kompanier att köra av dem till nästa stad Pateros. Den 13 mars intogo vi med blott två kanoner Pateros och Tanig. Dagen därpå blev den tredje bataljonen av det 20 regementet – jag hör dit – beordrad att intaga Pasig. Kulregnet började klockan 5.30 på morgonen och varade till klockan 3 e. m. C. kompani förtjänte och skördade i dagens strid den största äran. Vi voro efter bataljens slut för trötta för att förfölja våra slagna fiender. Jag fick kvarter i en kyrka, där jag fann en gammal, skrikig orgel, på vilken jag spelade några svenska psalmer.

Den 16 mars lämnade vi Pasig för att göra ett "besök" i Cainta, fyra mil därifrån. Vid utkanten av Cainta ligger en kyrka omgiven av en mur, liknande dylika i Sverige vanliga, men gjord av cement. Kulregnet började 1.000 steg från kyrkan. Längre fram flöt en å, som vi hade att vada över. På en del av oss nådde vattnet upp till hakan. Vi voro utspridda i en linie, och avståndet mellan varje rote 3 á 4 steg, på en del platser ännu mer. Skottväxlingen var nu så livlig, att endast en pluton i taget kunde rycka fram några steg, medan de övriga lågo utsträckta på marken. Vi hade endast 100 patroner per man, då leken började, ty ingen kunde ana, att vi skulle möta över 2.000 man, beväpnade med mausergevär. Vederbörande hade begått ett misstag, ty ett annat regemente låg ett par mil därifrån, och detta hade bort hjälpa oss. C. kompani låg mitt framför kyrkan utan det minsta skydd. Vänstra flygeln av bataljonen hade emellertid tillfälle att göra en svängande rörelse, och sedan jag fullgjort min kaptens tillsägelse att överbringa hans order till F. kompani och detta i följd därav hunnit rycka fram en smula, flög kapten Forster upp med hatten i ena handen och revolvern i den andra. "Charge!" och inom några minuter voro vi inne på kyrkogården, innan ännu F. kompani fullföljt sin manöver. Följande dag återtågade vi till Manilla, dit vi anlände den 18.

Krig är ett fruktansvärt gissel. Jag har sett förödelsens styggelse i de hemskaste former, sett syner, som kommit blodet att isas i ådrorna, sett ungt, oskyldigt blod rinna, åldringar mördas. Fruktansvärdast äro gatustriderna – jag kan ej beskriva dem. Ett smärtsamt intryck på oss alla gjorde en ynglings död morgonen den 16 mars. En gosse – han hade ej fyllt femton år – hade länge och överallt följt oss åt och deltagit i fältlivets mödor. Den lille pysen, som var fader- och moderlös, var den förste, som stupade på morgonen. Kort därpå föll min bäste vän, Ole Johnson, en norrman. Jag förband hans sår, så gott sig göra lät, men förgäves. Han dog på platsen. Bättre tur hade jag med en korpral vid namn Finkler. Även han hade fallit, svårt sårad i bröstet. Jag gav honom "den första hjälpen" och är glad i medvetandet att hava kunnat rädda honom åt livet.

Som sagt, jag får nu vila ut efter krigets mödor och mår för närvarande "såsom pärla i gull". Har jag förut fått svälta och törsta, har jag nu riklig tillgång på god och stärkande föda; har jag förut fått sova på bara marken, oftast i diken, under det att millioner mygg sjungit sin försmädliga sång, har jag nu en mjuk säng att vila i; de stora marscherna natt och dag, i regn och hetta äro slut, och gevärskulornas skarpa visslande hör jag blott i drömmen. Men ofta, sovande eller vakande, ilar min själ hän till fjärran beläget föräldrahem där uppe i den kalla norden.

I ett senare brev av den 18 juni berättar han: "Jag har varit i den hetaste eld och likväl icke fått ens en skrapa i skinnet." Om sin kapten säger han: "Han är en extra god gubbe, orädd, rättvis och faderlig. Där faran var störst, var han med. Hans valspråk måste vara detsamma som mitt: hellre dö på platsen eller leva som en 'krypple' än att brännmärkas som en feg 'coward'. Hoppas att I betrakten saken i samma ljus. Kan ju dö endast en gång i alla fall."

* *
*

Ännu en son [Algot] fick jag 1865, tjock och frodig med besked, såsom han ännu är vid omkring trettiofyra års ålder. Vid sexton år var han kroppsligen fullt utvecklad och nästan lika stor som nu. Dock, därefter följde bröstlidande, hosta och astma. Den förste läkaren, som tillspordes, förklarade, att han skulle upphöra med

studierna (han var då i femte klassen) och vistas i de högt liggande, norrländska trakterna. Vi togo för givet, att han hade lungsot, och som jag tyckte, att han hade tillräckligt med kunskaper att dö med, så fick han upphöra i skolan och på egen hand läsa, vad han orkade.

Nu gick det ena året efter det andra, utan att den förmodade lungsoten ville visa några tecken på sin närvaro. Tvärtom blev pojken allt friskare och frodigare, ty exercis och gymnastik gjorde honom gott. Nu måste han åter på allvar taga i tu med studierna. Sedan han ett år hade vistats på ett privatläroverk i Stockholm, utgick han därifrån med utmärkta studentbetyg. Så långt hade han nu kommit efter stora bekymmer och ansträngningar.

Prästvägen skulle nu väljas, och fortsatte han på den en termin. Men då man tog i betraktande den dryga kursen och bristen på medel, beslöt man, att han skulle gå lärarevägen, så mycket hellre som han hade goda undervisningsgåvor. Med de kunskaper han nu har i förening med sin stilistiska talang, torde han nog taga sig fram, även om ej medel skulle finnas för honom att avlägga filosofie kandidatexamen.

Men familjen består av ännu tre barn, döttrar: två gifta, den tredje odisponerad. Denna sistnämnda flickas ankomst till världen 1867 blev ingen dålig vinst för mig, ty såsom lärarinna, med sin verksamhet förlagd i närmaste grannskap till oss, är hon vår lilla ålderdomsröst i vår ensamhet, och med en kärlek och tillgivenhet, som ej lätt finner sitt motstycke, ser hon om oss, gamle. Stor har min familj varit i förhållande till mina inkomster, – men med ordning, sparsamhet, enkelhet och förtröstan på den, som leder allas öden, hava vi dragit oss fram utan nöd, utan större bekymmer. "Guds nåd har varit var morgon ny."

Till sist några ord om min "andra maka".

Fastän varken mormon eller turk, har jag ännu en maka utom den jag i det föregående omnämnt, och med henne är jag förmäld sedan år 1847. Även om hon ej kan hysa för mig samma känslor, som jag för henne, ty hon har, som naturligt är, mångt och mycket, som upptager hennes tankar och uppmärksamhet, kan jag dock ej

klaga på hennes egenkärlek. Kärleken är å min sida fortfarande lika varm.

Denna min hustru n:o två är – H[arbo] församling. Har jag åldrats under årens lopp, har jämväl hon undergått många förändringar. Ej så få församlingsmedlemmar, som under min tid lämnat jordens strider och mödor, har jag bevisat den sista tjänsten. Över ej mindre än omkring ett tusen femhundra sockenbor har jag fått sjunga griftefrid. Det är tid, att jag själv lägger mig ned till den vila, som ej störes av jordens sorger, tidens stormar. Kring mig har uppvuxit ett yngre släkte av församlingsmedlemmar med nya tankar och strävanden, med bättre levnadsskick och högre vetande, bildande kring den gamle trädgårdsmästaren en knoppande blomstergård, som, om en solvarm sommar kommer, säkert skall giva rika frukter i livets höst. Måtte vårdagens ljusa förhoppningar ej härjas av stormen eller tillintetgöras av nattmörkrets frost. Guds hand vile välsignande och beskyddande över detta samhälle, åt vilket jag ägnat hela mitt livs långa arbetsdag. Jag har sått, Gud har givit växten, mitt fosterland skall skörda. Må blott mina församlingsboar leva i frid och endräkt med varandra såsom medlemmarna i en god och väluppfostrad familj. Må de akta sig för agitatorer och villoandar, som hava till sin livsuppgift och sitt nöje att åstadkomma söndringar och partier på de sociala, politiska eller kyrkliga områdena!

Min återstående livstid må bliva kortare eller längre; jag kommer dock ej att önska något högre, än att fortfarande få vara innesluten i församlingens vänliga hågkomst och att, då tiden för mig är ute, få slumra i frid under kyrkogårdens skuggande träd i förbidan på uppståndelsens härliga morgon.